

ਫਲਾਂ

ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ



Punjab Agricultural University
Ludhiana

ISBN 978-81-932778-7-4



9 788193 277874

₹ 40/-

www.pau.edu

ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਫਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ

ਨਿਗਰਾਨ
ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ
ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ
ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕਰਤਾ
ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਬਿੰਦ
ਇੰਚਾਰਜ, ਪਲਾਂਟ ਕਲੀਨਿਕ



ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਤਤਕਰਾ

1.	ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ	..	..	1
2.	ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲ	..	..	12
3.	ਅਮਰੂਦ	..	..	33
4.	ਅੰਬ	..	..	41
5.	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	..	..	53
6.	ਬੇਰ	..	..	63
7.	ਲੀਚੀ	..	..	70
8.	ਆੜੂ	..	..	75
9.	ਅੰਗੂਰ	..	..	88
10.	ਆਂਵਲਾ	..	..	98
11.	ਅਲੂਚਾ	..	..	101
12.	ਕੇਲਾ	..	..	108
13.	ਚੀਕੂ	..	..	114
14.	ਪਪੀਤਾ	..	..	117
15.	ਅਣਾਰ	..	..	121
16.	ਫਾਲਸਾ	..	..	124
17.	ਲੁਕਾਠ	..	..	125
18.	ਅੰਜੀਰ	..	..	129
19.	ਖਜੂਰ	..	..	131
20.	ਖੰਬਾਂ ਦੀ ਕਾਸਤ	..	..	134
21.	ਪੀ ਏ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ	..	..	139
22.	ਗਲੈਹਿਰੀ, ਚੂਹੇ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ	..	..	142
ਅੰਤਿਕਾ 1 ਤੋਂ 10				149-178
ਅੰਤਿਕਾ 1	ਨਾਈਟੋਜਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਖਾਦ ਸੋਮੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)			149

ਅੰਤਿਕਾ 2	ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ	151
ਅੰਤਿਕਾ 3	ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪਿੱਕ ਪੋਜੀਸ਼ਨਰ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ	154
ਅੰਤਿਕਾ 4	ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਉਡੀਕ ਸਮਾਂ	156
ਅੰਤਿਕਾ 5	ਕੀੜੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ	157
ਅੰਤਿਕਾ 6	ਮੁਢਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ	161
ਅੰਤਿਕਾ 7	ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ (ਐਂਟੀਡੋਟਸ)	163
ਅੰਤਿਕਾ 8	ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ	170
ਅੰਤਿਕਾ 9	ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਭੇਜਣ ਲਈ ਫਾਰਮ	172
ਅੰਤਿਕਾ 10	ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ	173

1. ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਫਲਾਂ ਹੇਠ ਕੁੱਲ 79086 ਹੈਕਟੇਅਰ ਰਕਬਾ ਅਤੇ 22418271 ਮੀਟਰਕ ਟਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ। ਕਿਨੂੰ, ਅਮਰੂਦ, ਅੰਬ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਮਾਲਟਾ, ਲੀਚੀ, ਆੜੂ, ਬੇਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਫਲ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਨਿੰਬੂ, ਆਂਵਲਾ, ਅੰਗੂਰ, ਅਲੂਚਾ, ਕੇਲਾ, ਅਨਾਰ, ਪਪੀਤਾ, ਚੀਕੂ ਅਤੇ ਫਾਲਸਾ ਆਦਿ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਫਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਝਾੜ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੱਲੇ ਰਕਬਾ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਕਾਫੀ ਅਸਾਰ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਕਬਾ, ਝਾੜ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ (2015-16)

	ਫਲ ਦਾ ਨਾਂ	ਰਕਬਾ (ਹੈਕ.)	ਝਾੜ/ਹੈਕ. (ਕਿਲੋ)	ਉਤਪਾਦਨ (ਟਨ)
1.	ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ			
	ਕਿਨੂੰ	49356	20701	1021719
	ਮਾਲਟਾ	2722	8238	22424
	ਨਿੰਬੂ	758	7696	5834
2.	ਅਮਰੂਦ	8126	22629	183883
3.	ਅੰਬ	6744	17693	119322
4.	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	2879	23346	67213
5.	ਲੀਚੀ	2152	16375	35239
6.	ਆੜੂ	1763	17764	31318
7.	ਬੇਰ	1675	16735	28031
8.	ਆਂਵਲਾ	483	13999	6762
9.	ਅੰਗੂਰ	297	28460	8453
10.	ਅਲੂਚਾ	225	17877	4022
11.	ਕੇਲਾ	112	56967	6380
12.	ਦੂਸਰੇ ਫਲ	1794	14987	26887
	ਕੁੱਲ	79086	283467	22418271

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਪੈਸਾ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਬਾਗਬਾਨਾਂ ਤੱਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੁਧਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ ਆਮ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ

ਇਲਾਕਾ	ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਫਲ
1. ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ : (ਕੰਢੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਜਿਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਨਗਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਦੀ ਬਲਾਚੌਰ ਤਹਿਸੀਲ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਬਟਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੱਸੀ ਪਠਾਨਾ ਬਲਾਕ, ਸਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ, (ਮੋਹਾਲੀ) ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।	ਅੰਬ, ਲੀਚੀ, ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਰੇ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਅਮਰੂਦ, ਆੜੂ, ਚੀਕੂ, ਆਮਲਾ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ ਮੁੱਖ ਫਲ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਲੁਕਾਠ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
2. ਕੇਂਦਰੀ ਇਲਾਕਾ : ਜਿਲ੍ਹਾ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਬਟਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮੋਗਾ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਨਾਂ ਬੱਸੀ ਪਠਾਨਾ ਬਲਾਕ), ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ (ਬਿਨਾਂ ਬਲਾਚੌਰ ਤਹਿਸੀਲ) ਬਰਨਾਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ (ਬਿਨਾਂ ਸੁਨਾਮ) ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜ਼ੀਰਾ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਉਪਮੰਡਲ।	ਨਾਖ, ਅਮਰੂਦ, ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ ਮੁੱਖ ਫਲ ਹਨ। ਅੰਗੂਰ ਅੰਬ, ਕਿਨੂੰ, ਆਮਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਰੇ, ਬੇਰ, ਮਾਲਟਾ, ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਹਨ। ਕੇਲਾ, ਬਿਨਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ।
3. ਸੈਂਜੂ ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕਾ : ਜਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ (ਜ਼ੀਰਾ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਉਪਮੰਡਲ ਛੱਡ ਕੇ) ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਸੁਨਾਮ ਉਪਮੰਡਲ ਅਤੇ ਮਾਨਸਾ ਜਿਲ੍ਹਾ।	ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਰੇ, ਮਾਲਟਾ, ਅੰਗੂਰ, ਅਮਰੂਦ, ਆਂਵਲਾ ਅਤੇ ਬੇਰ ਮੁੱਖ ਫਲ ਹਨ। ਗਰੇਪਫਰੂਟ, ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ, ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ, ਆਮਲਾ ਅਤੇ ਖੰਜੂਰ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਹਨ। ਕੇਲਾ, ਮੁਕਤਸਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 8.5 ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।
4. ਖਾਸ ਇਲਾਕੇ	
ਉ. ਕੰਢੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ	ਅਮਰੂਦ, ਬੇਰ, ਆਮਲਾ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਗਲਗਲ। ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤਰੇ, ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਹਨ।
ਅ. ਬੇਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਅਮਰੂਦ, ਕੇਲਾ, ਅਲੂਚਾ ਅਤੇ ਬੇਰ। ਇਥੇ ਫਾਲਸਾ ਘੱਟ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।

ਬਾਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਡੂੰਘੀ, ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਭਲ ਵਾਲੀ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ 2 ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ 3 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੋਮ ਵਾਲੀ, ਲੂਣੀ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਾਲਤਾਂ ਵੀ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨਮੂਨੇ 2 ਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

1. ਹਰ ਤਹਿ ਵਿੱਚੋਂ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਲਉ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰਲੀ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 15 ਤੋਂ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 30 ਤੋਂ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 60 ਤੋਂ 90 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 90 ਤੋਂ 120 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 120 ਤੋਂ 150 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ ਅਤੇ 150 ਤੋਂ 200 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ। ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬੋਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
2. ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਜਾਂ ਪਥਰੀਲੀ ਤਹਿ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮੋਟਾਈ ਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਦੇਖ ਲਉ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਨਮੂਨਾ ਲਉ।
3. ਹਰ ਨਮੂਨੇ ਉੱਤੇ ਤਹਿ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਲਿਖ ਲਉ ਅਤੇ ਹਰ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੋ ਤਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਮੂਨੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਣ। ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਟੀ ਪਰਖ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿਉ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੂਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਮਾਹਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ।

ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ

ਗੁਣ	ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਆੜੂ ਜਾਤੀ	ਦੂਜੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ
1. ਕੰਡਕਟਿਵਿਟੀ (ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ/ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)	0.5 ਤੋਂ ਘੱਟ	1.0 ਤੋਂ ਘੱਟ
2. ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ (%)	5 ਤੋਂ ਘੱਟ	10 ਤੋਂ ਘੱਟ
3. ਲਾਈਮ ਕਨਕਰੀਸ਼ਨ (%)	10 ਤੋਂ ਘੱਟ	20 ਤੋਂ ਘੱਟ
4. ਪੀ.ਐਚ.	8.5 ਤੋਂ ਘੱਟ	8.7 ਤੱਕ, ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਛੁੱਟ ਲਈ/ਹੇਠਾਂ 9.0 ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

* 2 ਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਿਗ ਮੰਡਲ।

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲੈਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਮਿਕਦਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲਉ :

ਫਲ	ਪੱਤੇ ਦੀ ਉਮਰ	ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਆਕਾਰ	ਮੌਸਮ	ਰਿਮਾਰਕਸ
ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ	4-8	100	ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ	ਫਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੋਂ
ਆੜੂ	3-5	100	ਅੱਧ ਮਈ ਤੋਂ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ	ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ (ਫੋਟ) ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰੋਂ
ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	4-6	50	ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ	-ਉਹੀ-
ਅਲੂਚਾ	3-4	100	ਮਈ-ਜੁਲਾਈ	-ਉਹੀ-
ਅਮਰੂਦ	5-7	50	ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ	ਪੁਰਾਣੀ ਵਿੱਚਕਾਰਲੀ ਟਾਹਣੀ ਤੇ (ਜਿਥੇ ਫਲ ਨਾ ਲੱਗੇ ਹੋਣ)
ਅੰਬ	5-7	30	ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ	ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਨਾ ਲੱਗੇ ਹੋਣ
ਬੇਰ	5-7	70	ਨਵੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ	ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ (ਫੋਟ) ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰੋਂ

ਨਮੂਨੇ ਲੈਣ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ

1. 4-8 ਪੱਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ (ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ, ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ) ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਲਵੋ। ਇਕ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੱਤਾ ਲਉ। ਬਾਗ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਬਲਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 10-20% ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਲਉ।
2. ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਫਾਫ਼ਿਆਂ (ਕਾਗਜ਼ ਜਾਂ ਪੋਲੀਥੀਨ) ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪੱਤਾ ਘੋਖ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ, ਫਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੀ.ਏ.ਯੂ., ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਕੇਂਦਰ, ਅਬੋਹਰ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉ। ਲਿਫਾਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ।

ਬਾਗ ਲਾਉਣਾ

1. **ਸਦਾਬਹਾਰ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ :** ਸਦਾਬਹਾਰ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਨ : ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਲੀਚੀ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

2. **ਪੱਤਝੜੀ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ :** ਪੱਤਝੜੀ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੱਥਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੂਟੇ ਨਵੀਂ ਫੋਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾ ਦਿਉ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ। ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਲਾ ਦਿਉ।

ਟੋਏ ਪੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਭਰਨਾ

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਗ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰ ਲਉ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਗ ਲਈ ਸੜਕ, ਪਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀਆ ਅਤੇ ਬਾਗ ਵਿਚਕਾਰ ਰਸਤੇ ਆਦਿ। ਹਰ ਬੂਟੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਘੇਰੇ ਵਾਲੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਲਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰਲੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਰੂੜੀ ਬਰਾਬਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਉ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਭਰ ਦਿਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਦਿਉ। ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੇ ਟੋਏ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਟੀ ਬੈਠ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉੱਪਰਲੀ ਸਤਿਹ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੱਧਰ ਕਰ ਦਿਉ। ਹਰੇਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ 15 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਕਲੋਰੋਪਾਈਰੀਫਾਸ 20 ਈ ਸੀ 2 ਕਿਲੋ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਕੇ ਸਿਉਂਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾ ਦਿਉ।

ਨਰਸਰੀ 'ਚੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ

ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੂਟੇ ਜਿਹੜੇ ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ, ਕਿਸੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ, ਨੌੜੇ ਦੀ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਨਰੋਏ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਪਿਊਂਦ ਸਹੀ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਜੋੜ ਪੱਧਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤਾ ਉੱਚਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਦਾਬਹਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੋਣ।

ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਰਸਰੀਆਂ

ਨਾਮ/ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ
ਫਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ 0161 2401421	ਕਿਨੂੰ, ਆੜੂ, ਅੰਗੂਰ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਬੇਰ, ਅਮਰੂਦ, ਨਿੰਬੂ, ਮਾਲਟਾ, ਪਪੀਤਾ, ਅਲੂਚਾ ਫਾਲਸਾ, ਅੰਜੀਰ ਅਤੇ ਅਨਾਰ।
ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਅਬੋਹਰ (ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ) 01632-225326	ਕਿਨੂੰ, ਮਾਲਟਾ, ਅੰਗੂਰ, ਬੇਰ, ਆੜੂ, ਗਰੇਪ ਫਰੂਟ, ਅਲੂਚਾ, ਅਮਰੂਦ, ਆਮਲਾ, ਅਨਾਰ ਅਤੇ ਖੰਜੂਰ।
ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਬਠਿੰਡਾ 0164-2212159	ਕਿਨੂੰ, ਮਾਲਟਾ, ਬਾਰਾਮਾਸੀ, ਨਿੰਬੂ, ਗਲਗਲ, ਅਮਰੂਦ, ਬੇਰ, ਅੰਗੂਰ ਅਤੇ ਆੜੂ।
ਫਲ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ) 0175-2381473	ਅਮਰੂਦ, ਬੇਰ, ਆੜੂ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆਮਲਾ, ਚੀਕੂ, ਅਲੂਚਾ ਅਤੇ ਅੰਬ।
ਫਲ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਗੰਗੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) 01883-85073	ਅੰਬ, ਲੀਚੀ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆੜੂ, ਲੀਚੀ, ਕਿਨੂੰ, ਆਮਲਾ, ਚੀਕੂ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂ।
ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ 01874-220825	ਅੰਬ, ਲੀਚੀ, ਅਮਰੂਦ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ।

ਨਾਮ/ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ
ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਬੱਲੇਵਾਲ ਸੌਖਤੀ (ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ) 01885-241601	ਆਂਵਲਾ, ਗਲਗਲ, ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਅਮਰੂਦ
ਫਲ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਜੱਲੇਵਾਲ ਲੇਸਰੀਵਾਲ (ਜਲੰਧਰ) 98141-37547	ਕਿੰਨੂ, ਨਿੰਬੂ, ਗਲਗਲ, ਮਾਲਟਾ, ਗਰੇਪਫਰੂਟ ਅਤੇ ਅਨਾਰ

ਨਰਸਰੀ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ

ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਬੂਟੇ ਦੀ ਗਾਚੀ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ। ਗਾਚੀ ਟੁੱਟਣ ਜਾਂ ਗਾਚੀ ਵਿੱਚ ਤੌੜ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਸਰ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟਰਾਲੀ ਜਾਂ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਦਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋਲੇ ਘਾਹ-ਫੂਸ, ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਰੇਤੇ ਦੀ ਤਹਿ ਜਮਾ ਲਉ ਤਾਂ ਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਵੇਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਾਚੀ ਨਾ ਟੁੱਟੇ। ਫਿਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲੱਦੋ। ਜੇ ਬੂਟੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲੈ ਜਾਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਟਹਿਕਦੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਦੇ ਰਹੋ।

ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਗੱਠੇ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਠਿਆਂ ਦਾ ਜੜ੍ਹ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਗਾਰੇ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਕੱਢ ਲਵੋ। ਫਿਰ ਜੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਗਿੱਲੀ ਬੋਰੀ, ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਪੋਲੀਥੀਨ ਸ਼ੀਟ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਉ ਤਾਂ ਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਬਾਰੀਕ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ।

ਨਵੇਂ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ

ਟੋਏ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੂਟੇ ਲਾਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਫੱਟੇ (ਪਲਾਟਿੰਗ ਬੋਰਡ) ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨਬੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿੱਲੀਆਂ ਫੱਟੇ ਤੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਕੱਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਟ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖੋ ਕਿ ਬੂਟੇ ਦਾ ਤਣਾ ਫੱਟੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਕੱਟ (ਵੀ-ਨੋਚ) ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ। ਬੂਟੇ ਲਾਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕੇ ਪਿਉਂਦ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 6 ਤੋਂ 9 ਇੰਚ ਤਕ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਸਹਾਰਾ ਦਿਉ। ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬਿਮਾਰ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰੋ। ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਦੇ ਮਾੜੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕਰੋ। ਜੇਕਰ ਸਿਊਂਕ ਦਾ ਹਮਲਾ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਲਿਟਰ ਕਲੋਰਪਾਈਰੀਫਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਪਾਉ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਲਾ ਦਿਉ। ਨਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਮੁੱਢੋਂ ਫੁੱਟਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੱਕਰ ਆਦਿ ਲਗਾਤਾਰ ਕੱਟਦੇ ਰਹੋ।

ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਵਾੜ ਲਾਉਣਾ

ਬਾਗ ਨੂੰ ਹਵਾਵਾਂ (ਗਰਮ ਅਤੇ ਸਰਦ) ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸੇ ਬਾਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਫ਼ੈਦਾ, ਅਰਜਨਾ, ਜਾਮਨ, ਅੰਬ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਆਦਿ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਕਾਂ ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ ਬੋਗਨਵਿਲੀਆ, ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ, ਗਲਗਲ, ਕਰੌਂਦਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾੜ ਵੀ ਲਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਦੁਆਲੇ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਫ਼ਾਸਲਾ (ਵਰਗਾਕਾਰ ਤਰੀਕਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ	ਫ਼ਾਸਲਾ		ਕਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਬੂਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ
	ਫੁੱਟ	ਮੀਟਰ		
ਅੰਬ /ਚੀਕੂ	30	9.0	7x7	49
ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ/ਬੱਗੂਗੋਸ਼ਾ/ਅਮਰੂਦ/ਅਲੂਚਾ/ਅੰਜੀਰ	20	6.0	11x10	110
ਅਨਾਰ				
ਕੰਧਾਰੀ	13	4	16x15	240
ਗਣੇਸ਼	10	3	22x20	440
ਆਤੂ/ਲੁਕਾਠ	22	6.5	9x10	90
ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ/ਬੇਰ/ਲੀਚੀ/ਆਮਲਾ	25	7.5	9x8	72
ਪਪੀਤਾ/ਫਾਲਸਾ	5	1.5	44x40	1760
ਕੇਲਾ	6	1.8	41x30	1230
ਅੰਗੂਰ (ਬਾਵਰ ਤੇ)	10	3.0	22x20	440

ਨੋਟ :

1. ਅੰਬ, ਲੀਚੀ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਲ ਦੇਰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਪੂਰਕ ਪੌਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਤੂ, ਅਲੂਚਾ, ਪਪੀਤਾ ਅਤੇ ਫਾਲਸਾ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਖਾਲੀ ਭੂਮੀ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।
2. ਬੂਟੇ ਖਰੀਦਣ ਸਮੇਂ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ 10 ਤੋਂ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੂਟੇ ਵੱਧ ਖਰੀਦੋ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੱਕ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੋ।

ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਸਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ	ਫ਼ਾਸਲਾ		ਕਤਾਰਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਬੂਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ
	ਫੁੱਟ	ਮੀਟਰ		
ਕਿਨੂੰ	20x10	6x3	11x20	220
ਅੰਗੂਰ Y ਸਿਸਟਮ	13x5	4x1.5	15x44	660
ਅਮਰੂਦ	20x17	6x5	12x11	132
ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ	20x4.7	6x1.5	11x40	440
ਪੱਥਰ ਨਾਖ	26x13	8x4	8x15	120

ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਬਾਗ 'ਚੋਂ ਵੱਧ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (20x10 ਫੁੱਟ) ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਦੂਸਰਾ ਬੂਟਾ 15 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਟ (20x20 ਫੁੱਟ) ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਗ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਸਕੇ।

ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ

ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਬ, ਲੀਚੀ ਅਤੇ ਨਾਖ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫਲ ਦੇਰ ਨਾਲ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ, ਅਮਰੂਦ, ਕਿਨੂੰ ਜਾਂ ਪਪੀਤੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪੂਰਕਾਂ ਵੱਜੋਂ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਮ ਨੁਕਤੇ

(ੳ) ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਘੋਲ

ਮਰਕਿਊਰਿਕ ਕਲੋਰਾਈਡ	1 ਗ੍ਰਾਮ
ਮੈਥੀਲੇਟਿਡ ਸਪਿਰਿਟ	250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ
ਪਾਣੀ	750 ਮਿਲੀਲਿਟਰ

ਇਹ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਜਾ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਧਾਤ ਦੇ ਬਰਤਨ ਨਾ ਵਰਤੋ, ਸਗੋਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਰਤੋ। ਇਸ ਘੋਲ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਜਾਂ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਰੂੰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਘੋਲ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਾ ਦਿਉ।

(ਅ) ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ

ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ 2 ਕਿਲੋ ਨੂੰ 15 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੋ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ 15 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਲਉ। ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ

3 ਕਿਲੋ ਚੂਨਾ ਮਿਲਾਉ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਚੂਨੇ ਦੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ। ਫਿਰ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਪੇਸਟ ਨੂੰ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਉ।

(ੲ) ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ

ਮੋਨੋਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ)	1 ਕਿਲੋ
ਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਲਾਈਮ ਡਸਟ (ਚੂਨਾ)	2 ਕਿਲੋ
ਉਬਲਿਆ ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ	3 ਲਿਟਰ

ਮੋਨੋਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ) ਕਿਸੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਵੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗਰਮ ਕਰੋ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਚੂਨੇ ਦਾ ਧੂੜਾ ਅਤੇ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਦਾ ਧੂੜਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਦਿਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਸਾਰ ਕਰ ਲਵੋ। ਹੁਣ ਇਹ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਵਰਤਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਉ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਰਤਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ ਜਾਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਨਵੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੋ। ਪਾਣੀ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਰਾਹੀਂ ਲੰਘ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਰਸ਼ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੌਦੇ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਦਰਲੀ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਗਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਲ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ 2:2:250

ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ)	2 ਕਿਲੋ
ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ	2 ਕਿਲੋ
ਪਾਣੀ	250 ਲਿਟਰ

ਇਸ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਉ। ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ 98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਾਲਸ ਗਰੰਟੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਕੇਵਲ ਤਾਜ਼ਾ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ ਵਰਤੋ। ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਚੂਨੇ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ਮਿਲੇ ਹੋਣ। ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ 2:2:250 ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ 2 ਕਿਲੋ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਨੂੰ 125 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੋ। ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੁਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਰਤੋ। ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਧਾਤ ਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਘੋਲੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿੱਚ ਡੋਬ ਕੇ ਰੱਖੋ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ 2 ਕਿਲੋ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ ਲਉ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ

ਥੋੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਪਾਉ। ਜਦ ਚੂਨਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਉ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 125 ਲਿਟਰ ਕਰ ਦਿਉ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਦੋਵੇਂ ਘੋਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਉ। ਪਰ ਚੂਨੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਣ ਲਉ। ਦੋਵੇਂ ਘੋਲ ਮਿਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਘੋਲ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਜਾਉ। ਸਪਰੇਅ ਪੰਪ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਘੋਲ ਨੂੰ ਪੁਣ ਲਉ।

ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਪਰਖਣਾ

1. ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਚੂਨੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮ ਕਰਕੇ ਖਾਰਾਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਲਾਲ ਲਿਟਮਸ ਨੂੰ ਨੀਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਘੋਲ ਨੀਲੇ ਲਿਟਮਸ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚਮਕਦਾਰ ਵਸਤੂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਕੂ ਜਾਂ ਕਿੱਲ ਆਦਿ ਡੋਬੋ। ਜੇਕਰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਚਾਕੂ ਜਾਂ ਕਿੱਲ ਉੱਪਰ ਤਾਂਬਾ ਜੰਮ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਰਤਣ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਚਾਕੂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਜੰਮੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਠੀਕ ਹੈ।
3. ਇਸ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਫੈਰੋਸਾਈਨਾਈਡ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉ। ਜੇਕਰ ਫੈਰੋਸਾਈਨਾਈਡ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਣ ਠੀਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਕਾਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੂਨੇ ਦਾ ਘੋਲ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਪਾਉ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਭੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਕਾਪਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ : ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਸਮੇਂ, ਜਦ ਅਤਿਅੰਤ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਕੁਮਲਾਉਂਦੇ ਜਾਪਣ ਤਾਂ ਸਪਰੇਅ ਨਾ ਕਰੋ।

ਨੋਟ :

1. ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ (500 ਲਿਟਰ) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛਿੜਕਾਅ ਸੂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਿੱਕਦਾਰ ਪੂਰੇ ਵਧੇ-ਫੁੱਲੇ ਦਰਖਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਏਕੜ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਵਾਲੇ ਪੰਪ ਨਾਲ ਛਿੜਕਾਅ ਲਈ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਪੌਦਿਆਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿੱਕਦਾਰ ਬੂਟੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗੀ।
2. ਇੰਜਨ ਵਾਲੇ ਪੰਪ ਲਈ ਦਵਾਈ ਦੀ ਮਿੱਕਦਾਰ ਉਹੀ ਰਹੇਗੀ ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਿੱਕਦਾਰ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਕਰ ਦਿਉ।

(ਹ) ਸਫ਼ੈਦੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ

ਚੂਨਾ	25 ਕਿਲੋ
ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ	500 ਗ੍ਰਾਮ
ਸੁਰੇਸ਼	500 ਗ੍ਰਾਮ
ਪਾਣੀ	100 ਲਿਟਰ

ਨੋਟ : ਸੁਰੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਲਵੋ ।

2. ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਨੂੰ, ਮਾਲਟਾ, ਗਰੇਪਫਰੂਟ, ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਗਲਗਲ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਦੀ ਮੁੱਖ ਆਰਥਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਰਕਬੇ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਿਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਲਟਾ, ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਗਲਗਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਰਕਬੇ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਕਬਾ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਾਲਟੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਖਾਸ ਤੌਰ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਬਠਿੰਡਾ, ਰੋਪੜ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੇ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਰਸ ਵਿੱਚ 25-60 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪੈਕਟਿਨ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ : ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ। ਜੇਕਰ -2 ਤੋਂ 0 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੱਕ ਦਾ ਘੱਟ ਤਾਪਮਾਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਵੀ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਤੇ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਵੱਧ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ, ਮਾਲਟੇ ਦਾ ਫਲ ਛੇਤੀ ਪੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਉਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਚੰਗੀਆਂ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ ਤਾਂ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਡੂੰਘੀਆਂ, ਚੰਗੀਆਂ ਹਵਾਦਾਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੜ੍ਹ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਖਤ ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ ਦੀ ਤਹਿ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ, ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਖਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਰਾਠੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੂਨੇ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ, ਮੈਗਨੀਜ਼ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਮ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਉਪਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਈ ਸੀ 0.5 ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ਼/ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ, ਚੂਨੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 8.5 ਤੱਕ ਹੋਵੇ, ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ

ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਥੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ 5.5 ਤੋਂ 7.5 ਪੀ ਐਚ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

1. ਸੰਗਤਰਾ

ਪੀ ਏ ਯੂ ਕਿਨੂੰ-1 (2016) : ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਫਲ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 0-9 ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਫਲ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ 10.5% ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.81% ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 45 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਡੇਜ਼ੀ (2013) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਫਾਰਚੂਨ ਤੇ ਫਰੀਮੋਂਟ ਸੰਗਤਰੇ ਦੇ ਸੁਮੱਲ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਗੇਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਤਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਜ਼ਨ 210 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ 10-15 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਵਿੱਚ ਰਸ 41.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 11.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.54 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਝਾੜ 57 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟੇ (ਪੰਜ ਸਾਲ ਉਮਰ ਤੱਕ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਕੈਰੀਜ਼ੋ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤੇ ਪੀ.ਐਚ. 8 ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁਤਾਈ 20 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਡਬਲਿਯੂ ਮਰਕਟ (2013) : ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਉਤਾਰਨੀ ਬਹੁਤ ਸੌਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੀ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 201 ਗ੍ਰਾਮ ਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਘੱਟ (10 ਬੀਜ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ 39.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 11.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ 57 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਝਾੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਕੈਰੀਜ਼ੋ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਚ. 8 ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।

ਕਿਨੂੰ (1968): ਇਹ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਲ ਹੈ। ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਗਲੇਬ ਵਰਗਾ ਅਤੇ ਬੈਠਵਾਂ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਛਿੱਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਰੀ ਰੰਗ ਦੀ, ਖਟਾਸ ਥੋੜ੍ਹੀ, ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਖਟਾਸ ਵਧੀਆ ਰਲੀ ਹੋਈ, ਸੁਗੰਧ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਬੀਜ 12 ਤੋਂ 25 ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 125-150 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਦੇਸੀ (1968) : ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਰੂਪ ਨਗਰ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਅੰਡਾਕਾਰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਗਲੇਬ ਵਰਗਾ, ਛਿੱਲ ਹਰੀ, ਉਪਰੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਸੁਗੰਧੀ ਦਰਮਿਆਨੀ, ਰਸ ਕਾਫੀ ਖੱਟਾ ਅਤੇ ਬੀਜ 3 ਤੋਂ 7 ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

2. ਮਾਲਟਾ

ਵਲੈਨਸ਼ੀਆ (1968) : ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਅੰਡਾਕਾਰ, ਛਿੱਲ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੀ, ਰਸ ਕਾਫੀ, ਕੁੱਝ ਖਟਾਸ ਵਾਲਾ, ਸੁਗੰਧੀ ਕਾਫੀ ਅਤੇ ਬੀਜ 2 ਤੋਂ 7 ਤੱਕ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 38.9 ਕਿਲੋ ਝਾੜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਮੁਸੰਮੀ (1962) : ਫਲ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਲੇਬ ਵਰਗੀ, ਛਿੱਲ ਮੁਲਾਇਮ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ, ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ, ਪੀਲਾ ਜਾਂ ਚਿੱਟਾ, ਰਸ ਵਿੱਚ ਖਟਾਸ ਘੱਟ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਲ ਵਿੱਚ 20 ਤੋਂ 25 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 41.3 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਪੈਕਟੀਨੀਫੇਰਾ ਜੜ੍ਹ ਮੁੱਢ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਾਫਾ (1962) : ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਗੋਲ ਜਾਂ ਬੈਠਵਾਂ ਜਿਹਾ, ਰੰਗ ਸੰਤਰੀ ਪੀਲੇ ਤੋਂ ਸੰਤਰੀ ਲਾਲ, ਖਟਾਸ-ਮਿਠਾਸ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲੇ ਹੋਏ, ਵਧੀਆ ਸੁਗੰਧੀ ਤੇ ਬੀਜ 8 ਤੋਂ 10 ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੱਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 54 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬਲੱਡ ਰੈੱਡ (1962) : ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਗੋਲ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੰਬੂਤਰਾ, ਛਿੱਲ ਪਤਲੀ, ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਤਰੀ, ਸਖਤ, ਗੁੱਦਾ ਪੱਕਣ ਤੇ ਲਾਲ, ਸੁਗੰਧੀ ਬਹੁਤ, ਮਿਠਾਸ-ਖਟਾਸ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ, ਬੀਜ 8 ਤੋਂ 10 ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਹੈ। ਕੈਲੀਉਪੈਟਰਾ ਜੜ੍ਹ ਮੁੱਢ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ 42.3 ਕਿਲੋ ਹੈ।

3. ਗਰੇਪਫਰੂਟ

ਸਟਾਰ ਰੂਬੀ (2009) : ਇਸ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਗੋਲ ਅਤੇ ਅਕਾਰ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿੱਲ ਚਮਕਦਾਰ

ਪੀਲੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਲਾਲ ਅਤੇ ਫਲ ਬੀਜ ਰਹਿਤ (1-2 ਬੀਜ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਜੂਸ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਠਾਸ ਕਾਫੀ ਅਤੇ ਖਟਾਸ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਗੋਤੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਜੋ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 53 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਰੈਡਬਲੱਸ (1995): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ, ਬੈਠਵੀਂ ਸ਼ਕਲ, ਮੁਲਾਇਮ, ਚਮਕਦਾਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਪੀਲੀ ਛਿੱਲ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਵਰਗੇ ਚਟਾਖ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹੀ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤੇਜ਼ਾਬੀ, ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 0 ਤੋਂ 8 ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ 76.5 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਮਾਰਸ ਸੀਡਲੈੱਸ (1968) : ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਗੋਲ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੇਵੇਂ ਜਿਹੇ, ਛਿੱਲ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ-ਖਟਾਸ ਦਰਮਿਆਨੀ, ਬੀਜ 0 ਤੋਂ 6 ਤੱਕ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਸਤਨ 92.8 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਫਲ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡੈਂਕਨ (1968): ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠਵਾਂ ਜਿਹਾ, ਛਿੱਲ ਹਲਕੀ ਪੀਲੀ, ਖਟਾਸ-ਮਿਠਾਸ ਵਧੀਆ ਪਰ ਕੁਝਤਣ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੀਜ ਲਗਭਗ 50 ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ 84 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਫੋਸਟਰ (1968): ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠਵਾਂ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੀ, ਗੁੱਦਾ ਗੁਲਾਬੀ, ਖਟਾਸ-ਮਿਠਾਸ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ, ਕੁਝਤਣ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ 40-50 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸਮ ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਤੋਂ 51.4 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹਨ।

4. ਲੈਮਨ

ਪੰਜਾਬ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ (2008) : ਬੂਟੇ ਨਰੋਏ ਅਤੇ ਖਿਲਰਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਗੋਲ, ਛਿੱਲ ਪੱਧਰੀ, ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਘੱਟ ਬੀਜ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 84 ਕਿਲੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਗਲਗਲ (1994): ਇਸ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਫੈਲਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਅੰਡਾਕਾਰ ਅਤੇ ਛਿੱਲਣਾ ਸੋਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕ ਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਫਲ ਵਿੱਚ 5-8 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 80-100

ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ ਨਿੱਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 5.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇਜ਼ਾਬੀਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੀ ਏ ਯੂ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ-1 (1990): ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ, ਗੋਲ, ਹੇਠੋਂ ਚਪਟਾ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਪਤਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਵਿੱਚ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਯੂਰੇਕਾ (1968): ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ ਲੰਬੂਤਰਾ, ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਉੱਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੀ ਮੁਲਾਇਮ, ਰਸ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਫ਼, ਖਟਾਸ ਬਹੁਤ, ਸੁਗੰਧੀ ਚੰਗੀ ਤੇ ਬੀਜ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਨਿੰਬੂ

ਕਾਗਜ਼ੀ (1968): ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ, ਸ਼ਕਲ ਗੋਲ, ਛਿੱਲ ਪਤਲੀ, ਗੁੱਦਾ ਹਰਾ ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਰਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੱਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6. ਮਿੱਠਾ

ਦੇਸੀ (1968): ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਗੋਲ ਤੇ ਅੰਡਾਕਾਰ, ਛਿੱਲ ਮੁਲਾਇਮ, ਖਟਾਸ ਘੱਟ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੀਜ 5 ਤੋਂ 6 ਤੱਕ, ਰਸ ਕਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਰੋਗ ਛੇਤੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਰਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਮਿਆਰ ਦਾ ਬਾਗ ਦੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਸੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੱਟੀ ਖੱਟੀ ਅਤੇ ਕੈਲੀਉਪੈਟਰਾ ਦੇ ਬੀਜ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੈਕਟੀਨੀਫੇਰਾ ਦੇ ਬੀਜ ਫ਼ਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਜਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਕਿੰਨੂ, ਜਾਫ਼ਾ, ਸੰਤਰਾ, ਨਿੰਬੂ, ਗਲਗਲ, ਵਲੈਨਸ਼ੀਆ ਲਈ ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ, ਡੇਜ਼ੀ ਤੇ ਡਬਲਯੂ ਮਰਕਟ ਲਈ ਕੈਰੀਜ਼ੋ ਅਤੇ ਮੁਸੰਮੀ ਲਈ ਪੈਕਟੀਨੀਫੇਰਾ ਅਤੇ ਬਲੱਡ ਰੈਂਡ ਲਈ ਕੈਲੀਉਪੈਟਰਾ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਫਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਉਪਰੰਤ ਛੇਤੀ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਗਣ ਸ਼ਕਤੀ ਜਲਦੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੀਜ ਨੂੰ 2x1 ਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਭਰਵੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜੋ। ਬੀਜ ਨੂੰ ਕਦੇ 2.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ ਦਾ ਬੀਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਲਊ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਣ। ਫਾਈਟੋਪਥੋਰਾ ਉੱਲੀ ਦੇ ਰੋਗ ਦੇ ਡਰ ਕਰਕੇ, ਬੂਟੇ ਉਪਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਫਲ ਬੀਜ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਜ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 52 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਹੋਵੇ, 10 ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੋਬ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਜ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ।

ਜਦੋਂ ਪਨੀਰੀ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਔਸਤਨ 10-12 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚਾਈ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਰਸਰੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿਉ। ਇੱਕਸਾਰ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਉੱਚਾਈ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਹੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਚੁਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੂਟੇ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਹੋਈਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ, ਚੋਣ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਇੱਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪੌਦਿਆਂ (ਨਿਊਸੈਲਰ ਸੀਡਲਿੰਗ) ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੌਦੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ (ਮਾਰਚ-ਦਸੰਬਰ) ਤੇ 1.5% ਯੂਰੀਆ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦਾ ਸਪਰੇਅ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜਲਦੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਮਾਂ-ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਜਾਲੀ ਅੰਦਰ ਉਗਾਏ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਮਾਂ-ਪੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਖਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 8 ਫੁੱਟ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਕੱਟ ਦਿਓ। ਇਹ ਕਟਾਈ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰੋ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਟੋ। ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁਟਾਰਾ ਆਏਗਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਿਲਣਗੀਆਂ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਉਦੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਪੌਦੇ ਪੈਨਸਿਲ ਜਿੰਨੇ ਮੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਢਾਲ (ਸ਼ੀਲਡ) ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਬਣੇ ਚੀਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਰਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਟੀ-ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨਅੰਤਰ, ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ 1.5-2.0 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਚੀਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਚੀਰਾ ਪਹਿਲੇ ਚੀਰੇ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੋਈ 2 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਅੱਖ ਫਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਟੀ-ਸ਼ਕਲ (T) ਦਾ ਚੀਰਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਅੱਖ ਲੈ ਕੇ, ਇਸ ਚੀਰੇ

ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਤਨਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਛੱਲਾ ਫਿਸ ਕੇ ਉਤਰ ਜਾਵੇ।

ਜੱਟੀ ਖੱਟੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ 1.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੂਰੀਆ ਛਿੜਕਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੱਖ ਚਾੜ੍ਹਣ ਯੋਗ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਖ ਚੱਲਣ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਨਰੋਏ ਬੂਟੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਿਉਂਦ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਕੇ ਤਣੇ ਨਾਲ ਬੰਨਣ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢਾਂਚੇ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪਿਉਂਦ ਹੋਈ ਅੱਖ ਦਾ ਫੁਟਾਰਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ੀਲਡ (ਢਾਲ) ਜਾਂ ਟੀ-ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਲਟੇ, ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਗਰੇਪਫਰੂਟ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਸ ਚਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੈਮਨ ਅਤੇ ਨਿੰਬੂ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਹਵਾਈ ਦਾਬ (ਗੁੱਟੀ) ਜਾਂ ਅੱਧ ਪੱਕੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ਜਾਂ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਜਾਂ 5x7 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਨੂੰ ਦੀ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ: ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਮਿੱਟੀ, ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਰੂੜੀ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹਿੱਸਾ ਕੋਕੋਪੀਟ (2:1:1 v/v) ਮਿਲਾ ਕੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਉੱਤੇ ਬੈਡ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਵਿਛਾ ਦਿਓ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇ ਬੈਡ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਰਚਾ ਕੇ 100 ਮਾਈਕਰੋਨ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਨਾ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪੋਲੀਥੀਨ ਸ਼ੀਟ ਨਾਲ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਈ ਤੱਕ, 4-6 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਢੱਕ ਕੇ ਰੱਖੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ 50 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸਕੇਅਰ ਮੀਟਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬਾਸਾਮਿਡ ਗਰੇਨੂਲਰ (ਡਾਈਜ਼ੋਮੈਟ 98 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਪਾ ਕੇ ਫਿਰ ਮਈ-ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ 100 ਮਾਈਕਰੋਨ ਦੀ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਨਾ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਪੋਲੀਥੀਨ ਸ਼ੀਟ ਨਾਲ ਦੁਆਰਾ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਢੱਕ ਦਿਓ। ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਪੋਲੀਥੀਨ ਸ਼ੀਟ ਨੂੰ

ਹਟਾ ਕੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਗੈਸ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪਲਟੀਆਂ ਦਿਓ।

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ: ਜੱਟੀ- ਖੱਟੀ ਦੇ ਦੋ ਬੀਜ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਫਾਫਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜੀਵਾਣੂ ਰਹਿਤ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਤਿਆਂ (12"x7") ਵਿੱਚ ਅਗਸਤ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸਕਰੀਨ ਹਾਊਸ ਜਾਂ ਪੋਲੀਕਾਰਬੋਨੇਟ ਸ਼ੀਟ ਦੀ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਬੀਜੋ। ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਪਨੀਰੀ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੁੱਫਲਾ ਸੁੱਧ (ਨਿਊ ਸੈਲਰ ਸੀਡਲਿੰਗ) ਬੂਟਾ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਫਾਫਾ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਦਿਓ। ਫਿਰ ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਪਿਛੋਂ 1.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਯੂਰੀਆ ਦੇ ਘੋਲ ਦੀ ਸਪਰੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਪਨੀਰੀ ਵਾਲੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾਸ ਹਾਊਸ ਜਾਂ ਪੋਲੀ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕਰੀਨ ਹਾਊਸ ਜਾਂ ਸ਼ੇਡ ਨੈੱਟ ਹਾਊਸ (50% ਛਾਂ ਵਾਲੇ) ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਨੀਰੀ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸ਼ੇਡ ਨੈੱਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਈ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੂਟੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਬੂਟੇ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕਿੰਨੇ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਘੱਟ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਨਰਸਰੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬਦਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਦੋ ਮੌਸਮ ਬਹਾਰ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਰੁੱਤ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਬਹਾਰ ਰੁੱਤ ਦਾ ਸਮਾਂ 15 ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ 15 ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਹੈ। ਬਰਸਾਤ ਰੁੱਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਹੈ। ਪਰ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਕਾਫੀ ਠੰਢਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਗਾਚੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ) ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਕਰੀਬਨ

1/4 ਹਿੱਸਾ ਪੱਤੇ ਲਾਹ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਪਰਾਲੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਤੇਜ਼ ਵਾਧੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਜਾਂ ਬਹਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਕੁਝ ਹੋਰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕੱਟ ਕੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਅੰਦਰ ਹਵਾ, ਧੁੱਪ ਜਾਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਫਲ ਆ ਜਾਵੇ । ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋਰ ਨਾ ਫੈਲੇ ।

ਰੂੜੀ ਤੇ ਖਾਦਾਂ

ਕਿਨੂੰ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਮਾਤਰਾ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)			
		ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ	ਫਾਸਫੋਰਸ	ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰ ਫਾਸਫੇਟ
1-3	10-30	110-330	--	240-730	--
4-7	40-80	440-770	220-385	970-1690	1370-2400
8 ਸਾਲ ਅਤੇ ਉਪਰ	100	880	440	1940	2730

ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਫਲਾਂ ਲਈ (ਕਿਨੂੰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ)

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਯੂਰੀਆ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)
1-3	5-20	50-150	110-330
4-6	25-50	200-250	440-550
7-9	60-90	300-400	660-880
10 ਤੋਂ ਉਪਰ	100	400-800	880-1760

- * ਇਹ ਤੱਤ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹੋਰ ਖਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । (ਵੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ 1) । ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾ ਦਿਉ । ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੱਤ ਵਾਲੀ ਖਾਦ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਲਉ । ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਮਈ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
- * ਕਿਨੂੰ ਵਿੱਚ ਫਾਸਫੋਰਸ, ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾ ਦਿਓ ।

ਜ਼ਿੰਕ ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ : ਨਵੇਂ ਪੂਰੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋਗੀ ਦਰਖਤਾਂ ਉੱਤੇ (4.70 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਇਹ ਛਿੜਕਾਅ ਚੂਨੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਹਾਰ ਦੀ ਫੋਟ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਫੋਟ ਨੂੰ ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਕਰੋ। ਇਹ ਛਿੜਕਾਅ ਉਦੋਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਰਪੂਰ ਪੱਤੇ ਨਿੱਕਲੇ ਹੋਣ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ, ਬੂਟੇ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸਾਲ, ਪਹਿਲੇ ਫਲ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਕ ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ (4.70 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਸਲਫੇਟ (3.30 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਅਖੀਰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਦੌਰਾਨ ਸਪਰੇਅ ਕਰੋ। ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ+ਮੈਗਨੀਜ਼ ਸਲਫੇਟ ਦੇ ਛਿੜਕਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖੋ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਨਵੇਂ ਲਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 3-4 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 2-3 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੌਸਮ, ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇ ਉੱਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿਨੂੰ ਵਿਚ ਡਰਿਪ ਸਿੰਚਾਈ

ਡਰਿਪ ਸਿੰਚਾਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦਾ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਕਾਰਗਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅੱਗੇ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 1-2 ਡ੍ਰਿਪਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ 4-5 ਤੱਕ ਵਧਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਹੀ ਉਪਯੋਗ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਡ੍ਰਿਪਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਕ ਚੱਕਰ (ਲੂਪ) ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਨੂੰ ਵਿਚ ਡਰਿਪ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (ਲਿਟਰ/ਬੂਟਾ/ਦਿਨ)

ਮਹੀਨਾ	ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)				
	0-2	3-4	5-6	7-8	9 ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ
ਜਨਵਰੀ	3	6	9	12	15
ਫਰਵਰੀ	6	12	18	24	30
ਮਾਰਚ	9	18	27	36	45
ਅਪ੍ਰੈਲ	13	25	39	52	65
ਮਈ	16	32	48	64	80
ਜੂਨ	17	34	51	68	85
ਜੁਲਾਈ	13	26	39	52	65
ਅਗਸਤ	12	24	36	48	60
ਸਤੰਬਰ	11	22	33	44	55
ਅਕਤੂਬਰ	8	16	24	36	48
ਨਵੰਬਰ	5	10	15	20	25
ਦਸੰਬਰ	3	6	9	12	15

ਨੋਟ :

1. ਡਰਿਪ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਅੰਤਿਕਾ 2 ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੋ ।
2. ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 10-15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘੱਟ ਵਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
3. ਡਿੱਗੀ ਵਿਚੋਂ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਸਤੇ ਬੂਸਟਰ ਪੰਪ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 2 ਹਾਰਸ ਪਾਵਰ ਦੀ ਸੂਰਜੀ ਬਿਜਲੀ ਊਰਜਾ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੋਵੇ, 10 ਏਕੜ ਕਿਨੂੰ ਬਗੀਚੇ ਵਾਸਤੇ ਠੀਕ ਹੈ । ਪਰ 15 ਅਤੇ 25 ਏਕੜ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਾਸਤੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 3 ਅਤੇ 5 ਹਾਰਸ ਪਾਵਰ ਦੀ ਮੋਟਰ ਨਾਲ ਬੂਸਟਰ ਪੰਪ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਪਾਣੀ ਚੁੱਕ ਸਕੇ ।

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਜੇਕਰ ਬੂਟੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫ਼ਲੀਦਾਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਟਰ, ਛੋਲੇ, ਮਾਂਹ, ਗੁਆਰਾ ਅਤੇ ਮੂੰਗੀ ਆਦਿ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਆਰਾ-ਕਣਕ ਦਾ ਫ਼ਸਲ ਚੱਕਰ ਗੁਆਰੇ ਨੂੰ ਹਰੀ ਖਾਦ ਵੱਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ ਮਾਲਟੇ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ 5-6 ਸਾਲ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਧਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਫ਼ਸਲ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧੂ ਖਾਦ

ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਵਧਾਨੀ : ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਧ ਖੁਰਾਕ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਪਾਹ, ਚਰ੍ਹੀ, ਬਾਜਰਾ, ਮੱਕੀ, ਮਿਰਚ, ਬਰਸੀਮ, ਭਿੰਡੀ ਅਤੇ ਵੇਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੀਜਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰ੍ਹਵਾੜੇ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਲਾਈਸਿਲ 41 ਐਸ ਐਲ (ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ) ਦਾ 1.6 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਛਿੜਕਾਅ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰ੍ਹਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਗਲਾਈਸਿਲ 41 ਐਸ ਐਲ ਜਾਂ ਗਰਾਮੋਕਸੋਨ 24 ਡਬਲਯੂ ਐਸ ਸੀ (ਪੈਰਾਕੁਆਟੇਟ) 1.2 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਛਿੜਕਾਅ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਦੀਨਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਝੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ

ਫਲਾਂ ਦੇ ਕੋਰੇ (ਬਿਨਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲਾ) ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜ਼ੀਰਮ 27 ਐਸ ਸੀ (1250 ਮਿ.ਲਿ.) + 5 ਗ੍ਰਾਮ 2,4 -ਡੀ (ਸੋਡੀਅਮ ਸਾਲਟ ਹੋਰਟੀਕਲਚਰ ਗਰੇਡ) ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਪੀਕੋਨਾਜ਼ੋਲ 25 ਈ ਸੀ (500 ਮਿ.ਲਿ.) + 5 ਗ੍ਰਾਮ 2,4 -ਡੀ ਜਾਂ ਬਾਵਿਸਟਨ 50 ਡਬਲਯੂ ਪੀ (500 ਗ੍ਰਾਮ) + 5 ਗ੍ਰਾਮ 2,4-ਡੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਅਗਸਤ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕਲੀ ਜ਼ੀਰਮ 27 ਐਸ ਸੀ (1250 ਮਿ.ਲਿ.) ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਪੀਕੋਨਾਜ਼ੋਲ 25 ਈ ਸੀ (500 ਮਿ.ਲਿ.) ਜਾਂ ਬਾਵਿਸਟਨ 50 ਡਬਲਯੂ ਪੀ (500 ਗ੍ਰਾਮ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਅਖੀਰ ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਕਰੋ ।

ਸਾਵਧਾਨੀ : ਜੇਕਰ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਚੌੜੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਫਸਲ ਬੀਜੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾਲ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਪਾਹ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਬੀਜੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਪਰ 2,4 -ਡੀ ਦੀ ਬਜਾਏ 10 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਜਿਬਰੈਲਿਕ ਏਸਿਡ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ।

ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰ : ਕਿਨੂੰ ਵਿੱਚ ਝਾੜ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਣ ਲਈ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ (10 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦਾ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ, ਅਖੀਰ ਮਈ, ਜੂਨ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ।

ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨਾ

ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਫਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਉਮਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 400-500 ਫਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਫਲ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ

ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬੂਟੇ ਤਾਂ ਮਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕਿੰਨੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਵਿਰਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੂਰਾ ਆਕਾਰ ਤੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦਾ ਰੰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਖੱਟੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਤਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ। ਬੂਟੇ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਭਾਗ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਫਲ ਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਤੋੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਖਟਾਸ 12 : 1 ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋੜੋ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾ ਤੇ ਖਟਾਸ 14 : 1 ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੌਸਮ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੁਝ ਬਦਲ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਣਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਕਲਿੱਪਰ ਨਾਲ ਤੋੜੋ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉਪਰਲੀ ਛੋਟੀ ਡੰਡੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ।

ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ

ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਸਮੇਂ ਫਿੱਸਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ 3 ਜਾਂ 4 ਤਹਿਆਂ ਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਠੀਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਅਗੇਤੋਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇਤੋਂ ਤੋੜੇ ਫਲ ਗੁਦਾਮ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਮ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਰੇਲ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 125 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀਲਿਟਰ ਬੈਨਲੇਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਡੋਬਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੇ (100 ਗੇਜ਼) ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਕਿਨੂੰ ਅਤੇ ਡੇਜ਼ੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਉਪਰੰਤ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ 0.01% ਕਲੋਰੀਨ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ (ਸੋਡੀਅਮ ਹਾਈਪੋਕਲੋਰਾਈਟ 4% @ 2.5 ਮਿ.ਲੀ. ਪ੍ਰਤੀ ਲੀਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡਬੋ ਕੇ ਛਾਂ ਹੇਠ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੁਕਾ ਕੇ ਸਿਟਰਾਸਾਈਨ ਮੋਮ ਲਗਾਉ। ਮੋਮ ਲੱਗੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸੁਕਾ ਕੇ ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ, ਭੰਡਾਰਨ, ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਤੱਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡੇਜ਼ੀ ਸੰਤਰੇ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੋੜਨ ਉਪਰੰਤ 1000 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਐਥੀਫੋਨ (2.5 ਮਿ.ਲੀ. ਐਥੀਫੋਨ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 5 ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਡੋਬਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਕਾ ਕੇ ਕਾਰੂਗੇਟਿਡ ਫਾਇਬਰ ਬੋਰਡ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ। ਡੋਬਾ ਦੇਣ ਤੋਂ 3-4 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਫਲ ਗੂੜੇ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਨਰੋਏ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ 10 ਮਾਈਕ੍ਰੋਨ ਐਚ ਡੀ ਪੀ ਈ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲਾਈ ਸੀਲਰ ਜਾਂ ਰਬੜ ਬੈਂਡ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਮ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 8 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਹਵਾਦਾਰ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ 5-6 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95% ਨਮੀ ਵਿੱਚ 45 ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਟੋਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਨੂੰ ਦੀ ਸੈਲਫ ਲਾਈਫ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਿੰਕ ਫਿਲਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲੋਰੀਨੇਟਿਡ ਪਾਣੀ (0.01%) ਵਿੱਚ ਧੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਟਰੇਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਨੂੰ ਸਰਿੰਕ ਫਿਲਮ (15 ਮਾਈਕ੍ਰੋਨ) ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ 2 ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਲਕੋਹਲ ਰਹਿਤ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਯੁਕਤ ਖਮੀਰੇ ਨਿੰਬੂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਗਾੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਗਰਮੀ (55 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ) ਨਾਲ ਸੋਧਣ ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਸਥਿਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਮਾਰਸ਼ਸੀਡਲੈਸ ਗਰੇਪਫਰੂਟ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਮ, ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 15-20 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 60 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਏ 30 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (30 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ) ਨਾਲ ਸੋਧ ਕੇ ਅਤੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ (100 ਗੇਜ਼) ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 30 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਜੀ ਏ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ 1.5 ਗ੍ਰਾਮ ਜੀ ਏ ਨੂੰ ਇਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਾਤਰਾ (35 ਤੋਂ 50 ਮਿਲੀਲਿਟਰ) ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 50 ਲਿਟਰ ਬਣਾ ਲਉ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ, ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਮੁਲਾਇਮ ਛਿੱਲ ਵਾਲੇ ਪੀ ਏ ਯੂ ਬਾਰਾਮਾਸੀ ਨਿੰਬੂ-1 ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਾਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ 1250 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਐਥੀਫੋਨ (31.25 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਇਥੀਫੋਨ ਪ੍ਰਤੀ 10 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 5 ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੋਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਤਹਿ ਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਉਪਰੰਤ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 6-7 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਕਰਕੇ ਅਗੇਤਾ ਮੰਡੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਝਾੜ ਘਟਣਾ

ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣੇ, ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦਾ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਬਾਗ ਦਾ ਅਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਨੁਕਸ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਣਾ; ਠੀਕ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਮਾੜੀ ਖੁਰਾਕ, ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ, ਨਿਮਾਣੇਡ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਆਦਿ।

ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰ ਰਹੇ ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ

1. ਸੁੱਕੇ ਤੇ ਮਰ ਰਹੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕੱਟ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ 2:2:250 ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਟੱਕਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤਣਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਅਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।
2. ਖਾਦਾਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਮਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
3. ਬੂਟੇ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
4. ਡੇਢ ਕਿਲੋ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅਤੇ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵੱਖ-ਵੱਖ; ਅਪ੍ਰੈਲ, ਜੂਨ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਫੋਟ ਤੇ ਜਦੋਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ 2/3 ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਛਿੜਕੋ। ਦੋ ਛਿੜਕਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਓ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਸਿੱਲਾ : ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਧ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੁਕਸਾਨ, ਪੂੰਗ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਸਲੈਟੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਉੱਡਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਖੰਭ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਸਿਰਾ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਗ ਸੰਤਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੂੰਗ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਦੇਵੇਂ ਹੀ ਅੱਖਾਂ, ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੁਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਪੱਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਗਰੀਨਿੰਗ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।	1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮੈਥੋਏਟ) ਜਾਂ 200 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਕਰੋਕੋਡਾਈਲ/ਕੋਨਫੀਡੋਰ 17.8 ਐੱਸ.ਐੱਲ. (ਈਮੀਡਾਕਲੋਪਰਿਡ) ਜਾਂ 160 ਗ੍ਰਾਮ ਐਕਟਾਰਾ/ਦੋਤਾਰਾ 25 ਡਬਲਯੂ ਜੀ (ਥਾਇਆਮੀਥੋਕਸਮ) ਜਾਂ 6.25 ਲਿਟਰ ਮੈਕ ਐਚ.ਐਮ.ਓ. (ਹਾਰਟੀਕਲਚਰ ਮਿਨਰਲ ਆਇਲ) ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਪਹਿਲਾ ਛਿੜਕਾਅ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਕੀੜੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਛਿੜਕਾਅ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੋਟ : ਮੈਕ ਐਚ.ਐਮ.ਓ. ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਵੇਲੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਛਿੜਕਾਅ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੀੜੇ ਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

1	2
2. ਸੁਰੰਗੀ ਕੀੜਾ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਪੱਤਿਆਂ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਨਰਮ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿੰਗੀਆਂ ਟੇਵੀਆਂ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਸੁਰੰਗਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪੱਤੇ ਝੁਰੜ-ਮੁਰੜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲਾ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕੋਹੜ ਰੋਗ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੁਮਿਸੀਡੀਨ 20 ਈ ਸੀ (ਫੈਨਵਲਰੇਟ) ਜਾਂ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰਿਪਕਾਰਡ 10 ਈ ਸੀ (ਸਾਈਪਰਮੈਥ੍ਰਿਨ) ਜਾਂ 1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਟਰਾਈਮੈਥੋਡਾਸ 40 ਈ ਸੀ ਜਾਂ 1875 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮਾਸਬਾਨ/ਡਰਮਟ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰਪਾਈਰੀਫਾਸ) ਜਾਂ 200 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਕਰੋਕੋਡਾਈਲ/ਕੋਨਫੀਡੋਰ 17.8 ਐਸ ਐਲ (ਇਮੀਡਾਕਲੋਪਰਿਡ) ਜਾਂ 160 ਗ੍ਰਾਮ ਐਕਟਾਰਾ 25 ਡਬਲਯੂ ਜੀ (ਥਾਇਆਮੀਥੋਕਸਮ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਨੋਟ : ਸਿੰਥੈਟਿਕ ਪ੍ਰਿਥਰਾਇਡ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਡਿਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੋ।
3. ਚਿੱਟੀ ਮੱਖੀ ਤੇ ਕਾਲੀ ਮੱਖੀ : ਇਹ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਖਤਰਨਾਕ ਕੀੜੇ ਹਨ। ਪੂੰਗ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਦੋਨੋਂ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਟੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗੇ ਮਲ ਤੇ ਉੱਲੀ ਉੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਕਾਲੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਮਾਦਾ, ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੁੱਲ ਘੱਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਝੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ ਬੇਸ਼ੁਆਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਟੀ ਮੱਖੀ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਕੀੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੀ ਮੱਖੀ ਨਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਗੋਲ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੂੰਗ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਨਿੱਕਲੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਲਾਲ ਜਿਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਲੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਚਿੱਟੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਫਾਸਮਾਈਟ 50 ਈ ਸੀ (ਈਥੀਐਨ) ਜਾਂ 1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਟਰਾਈਮੈਥੋਡਾਸ 40 ਈ ਸੀ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਮਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕੋ। ਹੋਸਟਾਬਿਊਨ ਸਿੱਲੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਸਰਦਾਰ ਹੈ।

1	2
4. ਚੋਪੇ : ਚੋਪੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ, ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਅਕਸਰ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਚੋਪੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਅਗਸਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੋਂ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਸ ਚੂਸਣ ਕਾਰਨ ਪੱਤੇ ਚੁਰਤ-ਮੁਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੋਪੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗੇ ਮਲ ਉਪਰ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਉੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬੂਟੇ ਦੀ ਭੋਜਨ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਉਪਰ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।	ਚੋਪੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
5. ਮਾਈਟ (ਜੂੰ) : ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਪੱਤਿਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਮਲਾ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਗਰਮ ਮੌਸਮ (ਮਈ-ਜੂਨ) ਜਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੂੰ ਦੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਪੱਤਿਆਂ ਉਪਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਧੂੜ ਵਰਗੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਫਾਸਮਾਈਟ 50 ਈ ਸੀ (ਈਥੀਆਨ) ਜਾਂ 750 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਫੈਨਜਾਕੁਈਨ 25 ਈ ਸੀ ਜਾਂ 670 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮੈਥੋਏਟ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਮਈ-ਜੂਨ ਜਾਂ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
6. ਪੱਤਾ ਲਪੇਟ ਸੁੰਡੀ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਨਰਸਰੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਲੱਗੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਡੀਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਉਪਰੋਂ ਥੱਲੇ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਛੋਟੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਡਰਸਬਾਨ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰੋਪਾਈਰੀਫਾਸ) ਜਾਂ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਏਕਾਲਕਸ/ਕੁਇੰਨਲਮਾਸ 25 ਈ ਸੀ (ਕੁਇੰਨਲਫਾਸ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।
7. ਪੋਦਿਆਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਡ : ਇਹ ਸੁੰਡ ਪੋਦੇ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਲ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਕੇ ਛਿੱਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਨਾ ਸੰਭਾਲੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਜਾਲਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੋਦਿਆਂ ਉੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸੁੰਡ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਵੀ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

1	2
8. ਭੂਰੀ ਜੂ (ਸਿਟਰਸ ਬਰਿੱਪ) : ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਉਪਰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਫੁੱਲ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕੀੜਾ ਸਰਗਰਮ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੀੜੇ ਆਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਫਲਾਂ ਦੇ ਨਰਮ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਂਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਬੂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਭੂਰੀ ਜੂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਫਲ-ਫੰਡੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਫਲ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆਏ ਫੁੱਲ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੁਰਤ-ਮੁਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀੜੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਮੁਰਝਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬਾਲਗ ਨਵੇਂ ਬਣ ਰਹੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਉਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹਲਕਾ ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ ਖੁਰਚਣ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਲਾਂ ਤੇ ਖੁਰਚਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛਿੱਲ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਟਰਾਈਐਜ਼ੋਫਾਸ ਜਾਂ ਫਾਸਫਾਈਟ ਸਿਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਮੱਖੀ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ (ਪਹਿਲਾ ਛਿੜਕਾਅ ਮੱਧ ਮਾਰਚ, ਦੂਜਾ ਛਿੜਕਾਅ ਮੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ) ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਕਰੋ।
9. ਮਿਲੀ ਬੱਗ : ਨਿੱਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਬੱਗ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਜਾਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਸਿਟਰਾਈ, ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਲੀਲੈਕੀਨਸ, ਨਿਪੀਕੋਕਸ ਵਿਰੀਡਿਸ ਅਤੇ ਮੈਕੋਨੈਲੀਕੋਕਸ ਹਿਰਸੂਟਸ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਾਤੀਆਂ ਪੱਤਿਆਂ, ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ, ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਚੌਥੀ ਕਿਸਮ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਲੀਬੱਗ ਦੇ ਬੱਚੇ (ਪੂੰਗ) ਬੂਟੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਚੋਂ ਰਸ ਚੁਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਰਮ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਹਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆਏ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਾਰੇ ਜਾਤੀਆਂ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ "ਸਿਆਲੀ ਨੀਂਦਰ" ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ "ਸਿਆਲੀ ਨੀਂਦਰ" ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਾਈਬਰਨੇਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ਨਿੱਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਬੱਗ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਅਪਨਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਿਲੀ ਬੱਗ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ, ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ, ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਦੀਨਾਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕਰੋ। ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਗਣ। ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਬਾਗਾਂ 'ਚੋਂ ਕੀੜੀਆਂ/ਕਾਢਿਆਂ ਦੇ ਭੋਟ ਨਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਕੀੜੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ 1875 ਮਿ.ਲਿ. ਡਰਮਟ/ਡਰਸਬਾਨ/ਕੋਰੋਬਾਨ/ਮਾਸਬਾਨ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰਪਾਈਰੀਫਾਸ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਭਰਵਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਰਖਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦੂਜਾ ਛਿੜਕਾਅ ਉਸ ਤੋਂ 15 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਕਰੋ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੰਮ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਸਾਰੇ ਗੁੱਛ ਤੋੜ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।

10. ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ : ਮਾਦਾ ਜਵਾਨ ਮੱਖੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਂਡੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤਿੱਖੇ ਭਾਗ ਨਾਲ ਰੰਗ ਬਦਲ ਰਹੇ ਕਿਨੂੰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇਦ ਕਰਕੇ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਫਲ ਦਾ ਛੇਦ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਕੇ ਵਧਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਟੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਆਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਲ ਗਲ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨੁਕਸਾਨੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸ ਦੀਆਂ ਪਿਚਕਾਰੀਆਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ।	ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਅਗਸਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ ਦੇ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ (16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ) ਲਗਾਉ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਟਰੈਪ ਲਗਾਉ।
---	--

ੳ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਸੰਗਤਰੇ ਅਤੇ ਮਾਲਟੇ ਦਾ ਕੋਹੜ : ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ, ਖੁਰਦੂਰੇ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੱਬਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘੇਰੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦੇ ਧੱਬੇ ਖੁਰਦੂਰੇ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ ਉਪਰਲੀ ਛਿੱਲੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਗਰੇਪ-ਫਰੂਟ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	50 ਗ੍ਰਾਮ ਸਟਰੈਪਟੋਸਾਈਕਲੀਨ +25 ਗ੍ਰਾਮ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਦੇ ਤਿੰਨ ਛਿੜਕਾਅ, ਪਹਿਲਾ ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਦਸੰਬਰ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਕਰੋ। ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਜਾਂ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੋਪਰ ਐਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (0.3%) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
2. ਸਕੈਬ ਦਾ ਰੋਗ : ਛੋਟੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬੇਢੰਗੇ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਮਹੁਕੇ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜੋ ਅਤੇ ਜੀਰਮ 27 ਐਸ ਸੀ (0.25%) ਜਾਂ ਡਾਈਬੇਨ ਐਮ-45 (0.25%) ਜਾਂ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਜਾਂ 50% ਕੋਪਰ ਐਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (0.3%) ਦਾ ਜੂਨ ਤੋਂ ਅਗਸਤ ਤੱਕ 20 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
3. ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਗਲਣਾ: ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਪੈਰੋਂ ਗਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁੰਦ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਛਿੱਲ ਤਣੇ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਗਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਗੁੰਦ ਵਾਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਣੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।	ਗਲੀ ਹੋਈ ਛਿੱਲ ਨੂੰ ਬੋਤ੍ਰੀ ਜਿਹੀ ਨਰੋਈ ਛਿੱਲ ਸਮੇਤ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਖੁਰਚ ਕੇ ਜ਼ਖਮ ਨੂੰ ਕਿਰਮ (ਕੀਟਾਣੂ) ਰਹਿਤ ਘੋਲ ਨਾਲ ਸਾਫ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ (ਮੱਲੂਮ) ਲਗਾ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਾ ਦਿਉ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ (ਬੋਰਡੋ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਘੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਫਾ ਨੰ. 130 ਵੇਖੋ) ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਰਿਡੋਮਿਲ ਗੋਲਡ ਜਾਂ ਕਰਜੈਟ ਐਮ 8 ਜਾਂ ਮੈਟਕੋ-8-64 ਜਾਂ ਰਿਡੋਕਸ ਜਾਂ ਮੈਟਾਮਿਲ (2 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ

1	2
	100 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਸੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ) ਪੇਂਟ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਤਣੇ ਤੇ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ (25 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 10 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿਉਂ ਦਿਉ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਐਲੀਏਟ 80 ਤਾਕਤ ਦੇ ਦੋ ਸਪਰੇ (0.25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, 2.5 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਰਿਡੋਮਿਲ ਗੋਲਡ ਜਾਂ ਕਰਜੈਟ ਐਮ 8 ਜਾਂ ਮੈਟਕੋ 8-64 ਜਾਂ ਰਿਡੋਕਸ ਜਾਂ ਮੈਟਾਮਿਲ (25 ਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ 10 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ) ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੁਲਾਈ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਓ।
4. ਸੰਗਤਰੇ/ਮਾਲਟੇ ਦਾ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦਾ ਰੋਗ : ਟਹਿਣੀਆਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੋਲ ਚਟਾਖ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਲ ਗਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਰੋਗੀ ਟਹਿਣੀਆਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਜਾਂ 50% ਕੋਪਰ ਔਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (0.3%) ਮਾਰਚ, ਜੁਲਾਈ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕੋ।
5. ਤਣੇ ਅਤੇ ਫਲ ਗਲਣ ਦਾ ਰੋਗ : ਪੱਤਿਆਂ, ਸ਼ਾਖਾਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਤੇ ਗੋਲ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿਰਿਆਂ ਉਪਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਟਾਖ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਉਭਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੁਰਦੂਰੇ ਤੇ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਅਲੋਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਰੋਗਮਾਰ ਵਾਂਗ ਖੁਰਦਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਜਾਂ 50% ਕਾਪਰ ਔਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (0.3%) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
6. ਸੁਟੀ ਮੋਲਡ : ਇਹ ਉੱਲੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਚਿੱਟੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਲੀ, ਪੱਤਿਆਂ, ਟਾਹਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਫਲ ਕਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਘੱਟ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਕਾਲਾ ਪਾਊਡਰ ਲਾਹੁਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਹਮਲਾ ਛਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਜ਼ੀਰਮ 27 ਐਸ.ਸੀ. (1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ) + ਈਥੀਆਨ 50 ਈ ਸੀ (1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਛਿੜਕਾਅ ਅਗਸਤ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
7. ਗਰੀਨਿੰਗ : ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਸਖਤ ਸਿੱਧੀਆਂ, ਛੋਟੇ ਪੀਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਝੜਨਾ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦਾ ਸੁੱਕਣਾ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹਰਾ ਰਹਿ ਜਾਣਾ।	(ੳ) ਪਿਉਂਦੀ ਔਖਾਂ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਵਰਤੋ। (ਅ) ਰੋਗ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੀਤੇ (ਸਿੱਲ੍ਹਾ) ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

1	2
8. ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਰੋਗ	
(ੳ) ਟ੍ਰਿਸਟੇਜ਼ਾ : ਨਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅੱਖਾਂ ਨੇਤਿਉਂ ਰਸ ਜਿਹਾ ਨਿੱਕਲਦਾ ਹੈ । ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਿੰਬੂ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਟੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।	(ੳ) ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਰੋਗ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। (ਅ) ਰੋਗ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕਰੋ ।
(ਅ) ਐਕਜ਼ੇਕੋਰਟਿਸ : ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਕਿੰਨੇ ਅਤੇ ਮਾਲਟੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਉੱਪਰ ਪੀਲੇ ਧੱਬੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।	(ੳ) ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵਰਤੋ । (ਅ) ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ । (ੲ) ਪਿਉਂਦ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਮ ਰਹਿਤ ਕਰੋ ।
(ੲ) ਗੋਲ ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੀਲੇ ਗੋਲ ਧੱਬੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਆਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਕਈ ਧੱਬੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਧੱਬੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਕੇ ਵੱਡੇ ਧੱਬੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਸੁੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝਾੜ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਰੋਗ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਫੈਲਦਾ ਹੈ ।	ਨਵਾਂ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਰਹਿਤ ਬੂਟੇ ਵਰਤੋ ।

3. ਅਮਰੂਦ

ਅਮਰੂਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਿੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮਰੂਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 150-200 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਗੁੱਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਵਿੱਚ ਐਂਟੀਐਕਸੀਡੈਂਟ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਖੂਨ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਅਮਰੂਦ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਰਮ-ਤਰ ਅਤੇ ਮੱਧ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਸਾਤੀ ਫਸਲ ਅਤੇ ਸਿਆਲੂ ਫਸਲ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਰਦੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੋਵੇ ਉਹ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਫਲ ਦੇ ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉੱਤਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਬਰਾਨੀ ਖੇਤਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਚੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹਲਕੀਆਂ, ਕਲਰਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾੜੇ-ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 6.5 ਤੋਂ 7.5 ਤੱਕ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ 8.7 ਪੀ ਐਚ ਤੱਕ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਡੂੰਘੀ, ਚੰਗੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਭੁਰਭੁਰੀ, ਹਲਕੀ-ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ ਤੋਂ ਚੀਕਣੀ-ਮੈਰਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਪਰਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਸ਼ਵੇਤਾ (2013) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਐਪਲ ਕਲਰ ਅਮਰੂਦ ਤੋਂ ਚੁਣੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਗੋਲ ਛੱਤਰੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਬੈਠਵੇ ਗੋਲ, ਮੁਲਾਇਮ, ਕਰੀਮੀ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ 10.5-11.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸਖ਼ਤ ਬੀਜ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 151 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ-ਪਿੰਕ (2009) : ਇਹ ਪੁਰਤਗਾਲ x ਐਲ-49=ਐਫ1 x ਐਪਲ ਕਲਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਭਰਵੇਂ ਅਤੇ ਬੁਕੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ

ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਲਾਲ ਅਤੇ ਦਿਲਖਿੱਚਵੀਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥ 10.5 ਤੋਂ 12.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 158.4 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਦਰੱਖਤ ਹੈ।

ਅਰਕਾ ਅਮੁਲਿਆ (2003) : ਇਹ ਸੀਡਲੈਸ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਸਫ਼ੈਦਾ ਦਾ ਹਾਈਬਰਿਡ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦਰਖਤ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੱਧਰੇ, ਛੱਤਰੀ ਗੋਲ ਅਤੇ ਗੁੰਦਵੀਂ ਅਤੇ ਲਮਕਵੀਆਂ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਵੱਡਾ, ਗੋਲ, ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਲ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥ 9.3 ਤੋਂ 10.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.25 ਤੋਂ 0.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਰਸਾਤ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 144 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ (1967) : ਇਹ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਸਫ਼ੈਦਾ ਤੋਂ ਚੁਣੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਐਲ 49 ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਬੂਟਾ ਮਧਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਛਤਰੀ ਗੋਲ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਰ ਉਪਰੋਂ ਬੈਠਵੀਂ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਦਰਖਤ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਖੁਰਦਰੂ ਅਤੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਧਾਰੀਆਂ, ਕਰੀਮੀ ਰੰਗ ਦਾ ਮੁਲਾਇਮ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਗੁੱਦਾ ਅਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਠਾਸ 10-12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਰ-ਜਵਾਨ ਬੂਟੇ ਤੋਂ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 125 ਤੋਂ 150 ਕਿਲੋ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਸਫ਼ੈਦਾ (1967) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕੁਝ ਮਧਰੇ, ਗੋਲ, ਸੰਘਣੇ ਛੱਤਰੀਦਾਰ ਤੇ ਫੈਲਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਦਰਖਤ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਗੋਲ, ਮੁਲਾਇਮ ਚਿੱਟਾ ਗੁੱਦਾ, ਦਿਲਖਿੱਚਵੀਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ 10-12 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਰ-ਜਵਾਨ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ 120 ਤੋਂ 140 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਅਮਰੂਦ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਸੁਧਰੇ ਪੈਚ (2 ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ) ਢੰਗ ਜਾਂ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਰਝਾਉਣ ਦਾ ਰੋਗ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਬੀਜ ਅਗਸਤ ਜਾਂ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ 2x1 ਮੀਟਰ ਦੀਆਂ ਉਭਰਵੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਨੀਰੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਪਨੀਰੀ 1-1.2 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਅਤੇ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਮਰੂਦ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਡੈਮਪਿੰਗ-ਆਫ਼ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਮੁਰਝਾਉਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਬੀਜ-ਕਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ 0.3% ਕੈਪਟਾਨ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਚ ਕਰੋ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਮਈ ਅਤੇ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਤੋਂ 75-80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਲੂ ਮੌਸਮ ਦੀ ਫੁਟਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਜ਼ੀ ਕੱਟੀ ਤਿਕੋਨੀ ਅੱਖ-ਟਹਿਣੀ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਅਰਧ ਚੱਕਰ ਜਾਂ ਆਇਤਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਪੈਚ (2.5x1.0 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ) ਜਿਸ ਤੇ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਹੋਣ, ਪਿਉਂਦ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਛਿੱਲ ਨਾ ਫਟੇ। ਇਹ ਪੈਚ, ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਨੰਗੇ ਕੀਤੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਫੌਰਨ ਬਾਅਦ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਜਦ ਅੱਖ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉਤਾਰ ਦਿਉ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਜਦੋਂ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਰੋਈ ਸ਼ਾਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਾਖ ਕੱਟ ਦਿਉ।

ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੀਜ ਸਿੱਧੇ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਕੇ ਫਰਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ 2.5-3.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟਾਈ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ 8-10 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਨਮੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪਿਉਂਦ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਚਿੱਟੀ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ (25x6 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ) ਨਾਲ ਢੱਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਉਤਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣਾ

ਅਮਰੂਦ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਦੌਰਾਨ ਗਾਂਢੀ ਸਣੇ ਜਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੂਟੇ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਲਗਾਉਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪੱਤੇ ਲਾਹ ਦਿਉ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਿੱਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ। ਸਰਦਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਘੱਟ ਫਾਸਲੇ ਤੇ 6x5 ਮੀਟਰ ਤੇ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ 132 ਬੂਟੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਫਲਾਂ ਦੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਈ ਦਾ 'ਸੁਧਰਿਆ ਟੀਸੀ ਢੰਗ' ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਭਰਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੀ ਫਸਲ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਚਾਲੂ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਫੁੱਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਲਾਨਾ ਹਲਕੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਭਾਵ ਸਿਰੇ ਤੋਂ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ

ਦੇ ਵਾਧੇ 'ਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਰੀਆਂ, ਬੀਮਾਰ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਅਤੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲੇ ਫੁਟਾਰੇ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦੋਬਾਰਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਦੇ ਢੰਗ

ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੇ ਘੱਟ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 1.5 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰਿਆਂ ਉਪਰ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾ ਦਿਉ। ਅਗਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨਵੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਸੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਢ ਦਿਉ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸਿਆਲੂ ਰੁੱਤ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਭਰਪੂਰ ਫਲ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖਾਦਾਂ

ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)				
ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ	ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ਼ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	10-20	150-200	500-1500	100-400
4-6	25-40	300-600	1500-2000	600-1000
7-10	40-50	750-1000	2000-2500	1100-1500
10 ਤੋਂ ਵੱਧ	50	1000	2500	1500

ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਮਈ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਅੱਧੀਆਂ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਮਈ-ਜੂਨ ਤੇ ਅੱਧੀਆਂ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ।

ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ : ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਤੇ ਫਿੱਕਾ ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਮਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ ਤੇ ਚੂਨੇ (1 ਕਿਲੋ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ + ਅੱਧਾ ਕਿਲੋ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ 'ਚ) ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਦੇ ਵਕਫੇ ਨਾਲ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਲਗਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ 2-3 ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਅਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਸਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ 2-3 ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ

ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫੁੱਲਾਂ ਵੇਲੇ ਭਰਵੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਪਈ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਫ਼ਲੀਦਾਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਬੀਆ, ਗੁਆਰਾ, ਛੋਲੇ, ਬੀਨਜ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੂਲੀ, ਗਾਜਰ, ਭਿੰਡੀ, ਬੈਂਗਣ ਆਦਿ ਬੀਜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਬਰਸਾਤੀ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਅਤੇ ਸਿਆਲੂ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ, ਜਦੋਂ ਖੇਤ ਨਦੀਨ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈਕਸੂਰੇਨ 80 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਡਾਈਯੂਰਾਨ) 1.6 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗਲਾਈਸਲ 41 ਐਸ ਐਲ (ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ) 1.6 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦਾ ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਬਰਸਾਤੀ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਸਿਆਲੂ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਨਦੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਫੁੱਲ ਨਾ ਪਏ ਹੋਣ ਅਤੇ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਛਿੜਕਣ ਨਾਲ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੇ ਜੋ ਇੱਕ ਏਕੜ ਛਿੜਕਾਅ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ । ਗਲਾਈਸਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਸ਼ਾਂਤ ਦਿਨ (ਜਦ ਹਵਾ ਨਾ ਚੱਲਦੀ ਹੋਵੇ) ਕਰੋ, ਤਾਂ ਕਿ ਦਵਾਈ ਦੇ ਕਣ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪੈਣ ।

ਫ਼ਸਲ ਸੁਧਾਰ

ਅਮਰੂਦ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਦਾ ਫ਼ਲ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦੇ ਫ਼ਲ ਨਾਲੋਂ ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲਾਂ ਉੱਤੇ ਫ਼ਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਲੈਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੰਗ ਅਪਨਾਉ :

1. ਯੂਰੀਆ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜਾ ਨੈਫਥਲੀਨ ਏਸਟਿਕ ਏਸਿਡ (ਐਨ ਏ ਏ) 600 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਦਾ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਭਰਪੂਰ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਣ, ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਲਈ 10-12 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਕਿ 1000 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ । ਇਹ ਘੋਲ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਐਨ ਏ ਏ 600 ਗ੍ਰਾਮ 1500-2000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ 'ਚ ਘੋਲ ਕੇ 1000 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਮਿਲਾਉ ।

2. ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੇ 20-30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਿਆ ਨੂੰ 20-30 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੌਰਾਨ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਬਰਸਾਤੀ ਫ਼ਸਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
3. ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਦੌਰਾਨ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ।
4. ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਖਾਦਾਂ ਪਾਉ ਤਾਂ ਜੋ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੁੱਲ ਪੈ ਸਕਣ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪਕਾਈ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਅਮਰੂਦ ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਪੱਕਣ ਵਾਲਾ ਫ਼ਲ ਹੈ ਅਤੇ ਫ਼ਲ ਜਦੋਂ ਤਿਆਰ ਪਰ ਸਖਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਫਸਲ ਨੂੰ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੱਕਣ ਤੇ ਫ਼ਲ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਤੋਂ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ 'ਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਲ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਬੂਟੇ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪੱਕਣ ਨਾ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਕਸਰ ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪੱਤੇ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਫ਼ਲ ਵਿਚਲੀ ਨਮੀ ਵਧੇਰੇ ਉਡਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਗਲਣਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਸੰਭਾਲ

ਅਮਰੂਦ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਫ਼ਲ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਣ ਤੁਰੰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਫ਼ਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ, ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ ਕਰਕੇ 4-10 ਕਿਲੋ ਆਕਾਰ ਦੇ ਕੋਰੂਗੇਟਿਡ ਫਾਈਬਰ ਬੋਰਡ ਕਾਰਟਨ ਜਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਫ਼ਲ ਜਦੋਂ ਸਹੀ ਪਕਾਈ ਤੇ ਤੋੜੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਕੀਤੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫਿਆਂ 'ਚ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕੋਰੂਗੇਟਿਡ ਫਾਈਬਰ ਬੋਰਡ ਕਾਰਟਨਾਂ 'ਚ ਪੈਕ ਕਰਕੇ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰਾਂ (ਤਾਪਮਾਨ 0-3.3 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਅਤੇ ਨਮੀ 85-90%) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਵੇਤਾ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਅਤੇ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰਜ਼ (6-8 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੇ ਨਮੀ 85-90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਮਰੂਦ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਵਾਲੇ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਦੀ ਸਹੀ ਅਵਸਥਾ (ਫਿਜ਼ਿਆਲੋਜੀਕਲ ਮਚਿਓਰਟੀ) ਤੇ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 20 ਡਿਗਰੀ ਸੈਲਸੀਅਸ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 72 ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ 48-72 ਘੰਟੇ ਲਈ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਓ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ : ਇਹ ਅਮਰੂਦ ਦਾ ਆਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੀੜੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਫਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਸਮੇਂ ਨਰਮ ਫਿਲਕੇ ਤੇ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਂਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬੱਚੇ ਨਿੱਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਫਲਾਂ 'ਚ ਛੇਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਰਮ ਗੁੱਦਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਧੱਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕਾਲੇ ਹਰੇ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕੱਟ ਕੇ ਫਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਕੀੜੇ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਰਾਬ ਫਲ ਗਲ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੀੜੇ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਪਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।	ਓ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਗਾਂ ਜਿੱਥੇ ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਦੀ ਫਸਲ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਅ) ਬੂਟੇ ਤੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ੲ) ਮੱਖੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁਣ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਦੱਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ) ਫਸਲ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਬਾਗ ਦੀ 4-6 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਕਲਟੀਵੇਟਰ ਨਾਲ ਹਲਕੀ ਵਹਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਹ) ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਫਲ ਪੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਹਫ਼ਤੇ-ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ 1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੁਸੀਸੀਡੀਨ 20 ਈ ਸੀ (ਫੈਨਵੈਲਰੇਟ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਛਿੜਕਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਬਰਸਾਤੀ ਫਸਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਛਿੜਕਾਅ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਫਲ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕ) ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ ਏ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ (16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ) ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਉ।
2. ਟਹਿਣੀ ਦਾ ਗਡੂਆਂ : ਇਹ ਨਰਸਰੀ ਦਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੀੜਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਰਸਰੀ/ਜਵਾਨ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਨਸਪਤ ਅੱਖਾਂ ਲਾਰਵੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣੀ ਗੈਲਰੀ ਦੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਗੁਣ ਘੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਰਾਬ ਹਿੱਸੇ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਝਾੜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਦਿਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਖਰਾਬ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੱਤਿਆਂ/ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਬਰੀਕ ਕਾਲਾ ਬੂਰਾ ਦਿਸਣ ਕਰਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਡਰਮਟ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰਪਾਈਰੀਫਾਸ) ਜਾਂ 400 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਏਕਾਲਕਸ 25 ਈ ਸੀ (ਕੁਇਨਲਫਾਸ) ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
3. ਮਿਲੀ ਬੱਗ : ਅਮਰੂਦ ਤੇ ਚਾਰ ਜਾਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੈਰੀਸੀਆ ਵਿਰਗਾਟਾ, ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਸਿਟਰਾਈ, ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਲੀਲੈਕੀਨਸ ਅਤੇ ਨਿਪੀਕੋਕਸ ਵਿਰੀਡਿਸ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੈਰੀਸੀਆ ਵਿਰਗਾਟਾ ਜੂਨ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਕਿਸਮਾਂ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੈਰੀਸੀਆ, ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਸਿਟਰਾਈ ਅਤੇ ਪਲੈਨੇਕੋਕਸ ਲੀਲੈਕੀਨਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਨਿਪੀਕੋਕਸ ਵਿਰੀਡਿਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਿਲੀ ਬੱਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੱਤਿਆਂ, ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ, ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ 'ਚੋਂ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਤੇ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆਏ ਬੂਟੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਕਾਲੀ ਭਾਅ ਜਿਹੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਸਿਆਲੀ ਨੀਂਦਰ ਲਈ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	ਰੋਕਥਾਮ : ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖੋ ਜੀ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਮੁਰਝਾਉਣਾ : ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਲੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਵਿਰਲੇ ਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਮੁਰਝਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਟਾਹਣੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਲੱਕੜ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਥਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਬਾਰਾ ਲਾਏ ਬੂਟੇ ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਮਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	ਉ) ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ 2% ਫਾਰਮਾਲੀਨ ਦੇ ਘੋਲ ਨਾਲ ਗਿੱਲੀ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਸਰਕੱਡੇ ਜਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ। ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ 14 ਦਿਨ ਧੁੱਪ ਲੁਆਉ ਤੇ ਫਿਰ ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੂਟੇ ਲਾਉ। ਅ) ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬੂਟੇ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਲਾਉ। ਜ਼ਮੀਨ ਬਹੁਤੀ ਭਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ੲ) ਸਾਰੇ ਰੋਗੀ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਉ। ਸ) ਪਿਛੁੰਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
2. ਫਲ ਦਾ ਗਲਣਾ/ਟਾਹਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣਾ : ਪੱਕੇ ਰਸੇ ਫਲ ਤੇ ਇਸ ਉੱਲੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਚਿੱਬ ਵਾਲੇ, ਡੂੰਘੇ ਗੋਲ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਟਾਖ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਗ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੇ ਚਿਪਕਵੇਂ ਜਿਹੇ ਕਿਟਾਵੇਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ 2-3 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੂਰਾ ਗਲ-ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਲੀ ਬਰਸਾਤ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਜੋਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	ਉ) ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਜਾਂ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖੜ੍ਹਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਅ) ਰੋਗੀ ਫਲ ਤੇ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕੱਟ ਸੁੱਟੋ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਪਰ 300 ਗ੍ਰਾਮ ਬਲਾਈਟੋਕਸ ਜਾਂ ਕੈਪਟਾਨ ਨੂੰ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ। ਫਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਛਿੜਕਾਅ ਫਿਰ ਕਰੋ ਤੇ 10-15 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਵਕਫਾ ਪਾ ਕੇ ਕਰੋ। ੲ) ਗਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਡੂੰਘੇ ਦੱਬ ਦਿਉ। ਸ) ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟ/ਚੋਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉ।

4. ਅੰਬ

ਅੰਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਏ' (4800 ਯੂਨਿਟ) ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ-1, ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ-2 90 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ 13 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਗੁੱਦੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਠਾਸ (11.8%) ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਲੋਹਾ ਆਦਿ ਵੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਫਲ ਵਾਧੇ ਦੀ ਹਰ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਅੰਬ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਡੂੰਘੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਰੋੜ ਆਦਿ ਦੀ ਤਹਿ 4 ਫੁੱਟ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਨਮਕੀਨ ਪਦਾਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਾਲਕਤਾ ਦੀ ਹੱਦ 10 ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ਼/ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ ਅਤੇ ਚੂਨਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 10% ਅਤੇ 20% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਸਾਇਣਕ ਕਿਰਿਆ (ਪੀ ਐਚ) 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ 8.5 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹਿ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ 3 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਅੰਬ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਗਰਮ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਹ 0-45 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿੱਚਕਾਰ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਬ ਵਾਸਤੇ 24-27 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇ। ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤਾਪਮਾਨ ਘਟ ਕੇ ਇੱਕ ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਵਧ ਰਹੇ ਫਲ ਵੀ ਇੱਕ ਦਮ ਤਾਪਮਾਨ ਘਟਣ ਕਾਰਨ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਫਲ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਫਲ ਡਿੱਗਣ, ਟਾਹਣੇ ਟੁੱਟਣ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪਰ-ਪਰਾਗਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੜਿੱਕਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹਵਾ (ਲੂ) ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਫਲ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਅਲਫ਼ੈਜ਼ੋ (2000): ਫਲ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ, ਮੋਟਾ ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸਾ ਉਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਰੰਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਛਿਲਕਾ ਪਤਲਾ ਤੇ ਨਰਮ, ਗੁੱਦਾ ਸੰਧੂਰੀ ਪੀਲਾ ਤੇ ਸਖ਼ਤ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੁਆਦ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਵੇ, ਰਸ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 17.5% ਤੇ 0.35% ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਝਾੜ 70 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਦੁਸਹਿਰੀ (1967): ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਛੋਟੇ, ਦਰਮਿਆਨੇ, ਛਿਲਕਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮੋਟਾ, ਸਾਫ਼ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਸਖ਼ਤ, ਰੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ 18.5%, ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.2%, ਗਿਟਕ ਛੋਟੀ ਤੇ ਪਤਲੀ, ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਦਿਨ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੌਣਪਾਣੀ ਲਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੂਟਾ 150 ਕਿਲੋ ਔਸਤ ਝਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲੰਗੜਾ (1967): ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਛਿਲਕਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮੋਟਾ, ਮੁਲਾਇਮ, ਹਰਾ, ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਰੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ, ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜਿਸਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ, ਮਿਠਾਸ 15.7%, 0.3% ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਅਤੇ ਗੁਠਲੀ ਬੋੜੀ ਮੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 100 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਗੰਗੀਆਂ ਸੰਧੂਰੀ (ਜੀ ਐਨ-19)(2006) : ਇਹ ਇੱਕ ਚੂਪਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਦਰਖਤ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ, ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਫਲ ਦੇਣ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 83.7 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਅੰਡਾਕਾਰ, ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਪੱਧਰਾ, ਪਿੱਠ ਪੱਧਰੀ, ਛਿਲਕਾ ਮੋਟੀ, ਸਖ਼ਤ, ਸੰਧੂਰੀ ਰੰਗ ਦਾ, ਕੰਧਾਂ ਪੀਲੀ ਸਤ੍ਹਾ ਤੇ ਝੱਲਕ ਮਾਰਦਾ, ਗੁੱਦਾ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸੁਆਦੀ, ਮੰਨ ਭਾਉਂਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਸਹਿਤ ਵਧੇਰੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ, ਗਿਟਕ ਦਰਮਿਆਨੀ, ਰੱਸਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਅਤੇ ਫੱਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦਾ ਹੈ।

ਜੀ ਐਨ-1 (1981) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਝਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੀ ਮੋਟਾਈ ਦੇ ਗੋਲ, ਮੁੱਢ ਵੱਲ ਛੋਟਾ ਡੂੰਘ, ਚੁੰਝ ਤੋਂ ਸਿਰਾ ਤਿੱਖਾ, ਛਿਲਕਾ ਨਰਮ, ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਰੰਗ ਹਰਾ, ਗੁੱਦਾ ਸੰਗਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਤਲਾ ਰਸ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 19.0% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਿਟਕ ਛੋਟੀ ਪਰ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੀ ਐਨ-2 (1981) : ਹਰ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਭਰਵਾਂ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ, ਗੋਲ ਲੰਬਾ, ਉਪਰਲਾ ਮੋਢਾ ਉਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਪਰੋਂ ਸਿੱਧਾ ਡੰਡੀ ਨਾਲ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ, ਚੁੰਝ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿਰਾ ਤਿੱਖਾ, ਫਿਲਕਾ ਮੋਟਾ, ਗੁੱਦਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਇਸਦੀ ਮਿਠਾਸ 25%, ਗੁਠਲੀ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੀ ਐਨ-3 (1981): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਰਖਤ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਫੈਲਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਭਰਵੀਂ ਫਸਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅੰਬ ਜਿਸਨੂੰ ਹਰ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਕਾਫੀ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਗੋਲ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ, ਚੁੰਝ ਤੇ ਸਿਰਾ ਤਿੱਖਾ ਨੋਕਦਾਰ, ਫਿਲਕਾ ਮੋਟਾ ਨਰਮ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ, ਰੰਗ ਪਾਲਕ ਵਰਗਾ ਹਰਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਲੇਡਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ, ਰਸ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ, ਮਿਠਾਸ 22% ਅਤੇ ਗੁਠਲੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਮੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੀ ਐਨ-4 (1981): ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਦਰਖਤ ਜਿਸਦੇ ਟਾਹਣੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਲਟਕਣ, ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਕਾਫੀ ਮੋਟਾ, ਗੋਲ ਜਾਂ ਗੋਲ ਲੰਬਾ, ਉਪਰੋਂ-ਮੂਹਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਪਰ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਡੂੰਘਾ, ਚੁੰਝ ਤਿੱਖੀ ਤੇ ਸਿਰਾ ਵੀ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ। ਫਿਲਕਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹਰਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਰਸ ਕਾਫੀ ਪਰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 21% ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਠਲੀ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੀ ਐਨ-5 (1981): ਇਸ ਦਾ ਦਰਖਤ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦਾ, ਫੈਲਵਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਛੱਡ ਕੇ ਫਲਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਗੋਲ ਉਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਾਲੀ ਡੰਡੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ, ਅੰਦਰਲਾ ਮੋਢਾ ਝੁਕਵਾਂ, ਉਪਰਲਾ ਮੋਢਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਿਛਾੜੀਓਂ ਗੋਲ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਈਕਸ ਚੁੰਝ ਤਿੱਖੀ, ਸਿਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੌੜਾ ਪਰ ਤਿੱਖਾ, ਫਿਲਕਾ ਮੋਟਾ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ, ਰਸਾ ਗਾੜ੍ਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 22%, ਗੁਠਲੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਰੇਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਜੀ ਐਨ-6 (1981): ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫੈਲਵਾਂ ਦਰਖਤ ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਫਲਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵੱਡੇ, ਫਿਲਕਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਅ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਿਆਂ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਰਸਾ ਕਾਫੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਹਣੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਸੇ ਵਿੱਚ 17% ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਠਲੀ ਦਰਮਿਆਨੀ, ਲੰਬੂਤਰੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੀ ਐਨ-7 (1981): ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਦਰਖਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ ਤੱਕ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਛਿਲਕਾ ਮੁਲਾਇਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਿਲਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਰਸਾ ਬਹੁਤ ਅਤੇ ਸਵਾਦ, ਗਿਟਕ ਵੱਡੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਅੰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਪਾਸਾ ਪਿਉਂਦ ਦੂਸਰੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਸਸਤਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਢੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਪੌਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸੀ ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਠਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿਉ। ਇਹ 2-3 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਗੁਠਲੀ ਸਮੇਤ ਇਹ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਨਰਸਰੀ ਦੇ ਕਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿਉ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 1/4 ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵਧੇ ਹੋਣ। ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜੜ੍ਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਦਿਉ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਨਰਸਰੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਬੂਟਾ ਨਾ ਮਰੇ। ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਢੱਕ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਉਂਦ ਕਰ ਦਿਉ।

ਪਿਉਂਦ ਰਾਹੀਂ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤੰਦਰੁਸਤ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਮੋਟੇ ਨਾ ਹੋਣ ਪਰ ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਨੁਕੀਲੇ ਹੋਣ, ਚੁਣ ਲਉ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਟੇ ਸਿਰੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮਾੜੇ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਵਗੈਰ ਕੱਟ ਦਿਉ। 7-10 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਡਿੱਗ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵੀ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੜ੍ਹ ਬੂਟੇ ਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਚੀਰਾ 1.25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਚੀਰੇ 4.0 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੇ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਲਗਾਉ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਛਿਲਕਾ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਲਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਟਾਹਣੀ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨੀ ਹੈ ਉਸਦੇ ਥੱਲੜੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਇੱਕ ਟੇਢਾ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚਲਾ ਕੈਮਬੀਅਮ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਟਾਹਣੀ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 7.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਵੇਂ ਫੁਟਾਰੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਿਆਰ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦੇ ਥੱਲੇ ਦਬਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਛਿੱਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੋਮਜਾਮੇ ਦੀ ਪੱਟੀ

ਨਾਲ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ। ਇਹ ਮੋਮਜਾਮੇ ਦੀ ਪੱਟੀ 150-200 ਗੇਜ਼ ਦੀ ਮੋਟੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਪੱਤੇ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਟਾਹਣੀ ਜਲਦੀ ਚੱਲ ਪਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਹੈ। ਪਰ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।

ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪਾਸਾ ਪਿਉਂਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵੀ ਅਖੀਰ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਨਰਸਰੀ ਜਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਾਲਾਤਾਂ (ਪੌਲੀਹਾਊਸ) ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਲਈ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਾਹਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮੋਟੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਵਾਲੀ ਟਾਹਣੀ ਨਰੋਈ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਅਤੇ 3-4 ਮਹੀਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ 8-10 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਪੱਤੇ, ਡੰਡੀਆਂ ਛੱਕ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਨੂੰ ਵੀ 3-4 ਪੱਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਫੋਟ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੱਟ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਭਾਗ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਫੋਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉੱਗੇ ਫੁਟਾਰ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਰਹੋ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣੇ

ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤਕਰੀਬਨ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ 1x1x1 ਮੀਟਰ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਲਾਉ। ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੌਸਮ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਲਮੀ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ 9x9 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਅੰਬ 10x10 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਵਰਗਾਕਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ 6-ਭੁਜੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ 15% ਬੂਟੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸਿਧਾਈ ਜਾਂ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲੱਗੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ 3-4 ਸਾਲ ਵਧਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਟਾਹਣੀਆਂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਸਰੀ ਤੋਂ 20-25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਫਰਕ ਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਤਣੇ ਤੇ ਹੋਣ। ਹੋਰ ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੀ ਠੀਕ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਸਕੇ। ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਉਹ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਸਰੀ ਵਿੱਚ ਫਸਣ, ਕੱਟ ਦਿਉ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਟਾਹਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

20-25 ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ-ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਪਰੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੂਟੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਫੁਟਾਰ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਫਲ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ।

ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਦੇ ਢੰਗ

ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਲਗਭੱਗ 30 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਣ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ 4-5 ਮੁਢਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜੋ ਕਿ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਣ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਦੋਸਾਂਗੜ ਤੋਂ 2 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ (ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 3 ਮੀਟਰ) ਤੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕੱਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿਉ। ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਭਾਗਾਂ ਉਪਰ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਣੇ ਤੇ ਸਫ਼ੈਦੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੋ । ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਮੁੱਢਾਂ ਤੇ ਕਾਫੀ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਹਰੇਕ ਮੁਢਲੀ ਸ਼ਾਖਾ ਤੇ 3-4 ਨਵੀਆਂ ਨਰੋਈਆਂ, ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਜੋ ਕਿ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 3-ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਲ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਨੋਟ: ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਉਪਰ ਤਣੇ ਦਾ ਗੜ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀੜੇ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਰੰਤ ਕੱਢ ਦੇਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਮੌਸਮ (ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਵੰਡ) ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ । ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਗਰਮੀ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਵੱਡੇ ਬੂਟੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਫਲ ਦੇ ਵਾਧੇ ਸਮੇਂ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਜੂਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ 10-12 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਉ । ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਖਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਲਾਉ । ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ ਦੇ 2-3 ਮਹੀਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ।

ਖਾਦਾਂ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਉਸ ਸਾਲ ਲਈ ਹਨ ਜਿਸ ਸਾਲ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ।

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਪੋਟਾਸ਼
1-3	5-20	100-200	250-500	175-350
4-6	25-50	200-400	500-750	350-700
7-9	60-90	400-500	750-1000	700-1000
10 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ	100	500	1000	1000

ਫਲਣ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਕਿਲੋ ਹੋਰ ਯੂਰੀਆ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾਉ। ਸਾਰੀ ਦੇਸੀ ਰੂੜੀ, ਫਾਸਫੇਟ ਖਾਦ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾਉ ਤੇ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਖਾਦ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਖਾਦ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸਾਨ ਖਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਰੀਏ ਨਾਲ ਅੰਬ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵੱਲ ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਾਫਟਨੋਜ਼' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਮੋਨੀਅਮ ਕਾਰਨ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਬ ਦਾ ਬਾਗ ਤਕਰੀਬਨ 3-7 ਸਾਲ ਬਾਅਦ (ਕਿਸਮ ਅਨੁਸਾਰ) ਫਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਬੋਲੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੰਢੇ, ਟਮਾਟਰ, ਮੂਲੀ, ਗੋਭੀ, ਬੰਦਗੋਭੀ, ਬੀਨ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਫਲੀਦਾਰ ਫਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੂੰਗੀ, ਮਾਂਹ, ਛੋਲੇ ਤੇ ਮਸਰ ਆਦਿ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੱਕੀ, ਗੰਨਾ ਅਤੇ ਬਾਜਰਾ ਆਦਿ ਫਸਲਾਂ ਨਾ ਬੀਜੇ।

ਪਪੀਤਾ, ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਿੱਲਰ ਵੱਜੋਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਫਸਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸੀ ਰੂੜੀ, ਖਾਦਾਂ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਵਹਾਈ ਆਦਿ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਝੜਨਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਦਸ ਗ੍ਰਾਮ 2, 4-ਡੀ ਸੋਡੀਅਮ ਸਾਲਟ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਸਪਰੇਅ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਸਹਿਰੀ ਤੇ ਲੰਗੜਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਫਲਾਂ ਦੇ ਝੜਨ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 2,4-ਡੀ ਨੂੰ 15-20 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸਪਿਰਟ ਜਾਂ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ

ਘੋਲ ਲਉ। ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦਾ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਬਣਾਉ। ਸਪਰੇਅ ਪੰਪ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਢੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋ ਲਵੋ। 2,4-ਡੀ ਦਾ ਘੋਲ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸਪਰੇਅ ਨਾ ਕਰੋ।

ਅੰਬਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਤੇ ਤੋੜਨਾ

ਅੰਬ ਦਾ ਟਪਕਾ ਕੁਦਰਤੀ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਪੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 15-16 ਹਫ਼ਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਦਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗ ਦਾ ਆਉਣਾ ਪੱਕਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਅੰਬ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਉਸਦੀ ਘਣਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅੰਬ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਘਣਤਾ ਤਕਰੀਬਨ 1.0 ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਬ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੋੜ ਲਵੇ।

ਅੰਬ ਪੱਕੇ ਹਰੇ ਤੋੜ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤੋੜਨ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਾ ਡਿੱਗਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅੰਬ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੌੜੀ ਲਾ ਕੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤੋੜ ਲਵੋ ਅਤੇ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਵੋ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੰਬ ਤੋੜਨ ਲਈ 'ਅੰਬ ਪਿੱਕਰ' (ਬਾਂਸ ਦੀ ਲੰਮੀ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਹੁੱਕ ਅਤੇ ਅੰਬ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਛਿੱਕੂ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅੰਬ ਉਤਾਰ ਲਵੋ।

ਤੋੜਨ ਉਪਰੰਤ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ

ਅੰਬ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਕਰ ਲਉ। ਫਿਰ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਮੰਡੀ ਭੇਜ ਦਿਉ। ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਏ’ ਗਰੇਡ	200-350 ਗ੍ਰਾਮ
‘ਬੀ’ ਗਰੇਡ	351-550 „
‘ਸੀ’ ਗਰੇਡ	551-800 „

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਰੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਸ ਫਲ ਨੂੰ 45-50 ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ 1-2 ਮਿੰਟ ਲਈ ਪਾ ਕੇ ਧੋ ਲਉ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਟਾਫਰੈਸ਼ ਮੋਮ ਮਿਸ਼ਰਣ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦਿਉ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 45x25x25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ 5 ਪਲਾਈ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ 2-3 ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰੋ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਕਰੋ।

ਅੰਬ ਤਾਪਮਾਨ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ 7-9 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੇ 85-90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਵਿੱਚ ਡੱਬਾ-ਬੰਦ ਕਰਕੇ 35-45 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 30 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ

10 ਤੋਂ 12 ਦਿਨ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 8-10 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅੰਬ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿਉ।

ਅਲਫੈਂਜੋ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਜੂਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋੜੇ ਹੋਣ, ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ 4 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ 600 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਇਥੀਫੋਨ (1.5 ਮਿ.ਲੀ. ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 4 ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਡੁਬੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਲੱਗੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕਰ ਦਿਉ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਬ ਦੀਆਂ ਲੰਗੜਾਂ ਅਤੇ ਦੁਸਹਿਰੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਯੋਗ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਤਹਿ ਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ 25 ਡਿਗਰੀ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 4 ਅਤੇ 5 ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਕਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਟਾਨੂੰ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ 0.01% ਕਲੋਰੀਨ ਦੇ ਘੋਲ (ਸੋਡੀਅਮ ਹਾਈਪੋਕਲੋਰਾਈਟ) 4% @ 2.5 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕੇ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਗੁਦੈਹੜੀ : ਦੋਵੇਂ ਪੁੰਗ ਤੇ ਵੱਡੇ (ਮਾਦਾ) ਕੀੜੇ ਚਿੱਟੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਫਲ, ਨਰਮ ਪੱਤੇ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਅੰਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਪਰ ਰੀਂਗਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਭਵਤੀ ਮਾਦਾ ਕੀੜੇ ਤਾਪਮਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਪਰਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀਆਂ ਤਰੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਪ ਕੇ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੋਟੇ ਕੀੜੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਆਕਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ।	ੳ) ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੋਡੀ ਜਾਂ ਵਹਾਈ ਕਰ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਡੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬੱਚੇ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਅ) ਛੋਟੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤਿਲਕਵੀਂ ਪੱਟੀ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਤਣੇ ਦੁਆਲੇ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਦਿਉ। ਇਹ ਅਲਕਾਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਤਣੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਨੂੰ 2-3 ਮੋਖਾਂ ਨਾਲ ਜੜ ਦਿਉ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਲਕਾਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਤਣੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪੁੰਗ ਤਿਲਕਵੀਂ ਪੱਟੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਸਰਕ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਤਾਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਣ। ੲ) ਗੁੰਝੀਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਤ ਵਿੱਚ ਮੀਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥੀਨ ਦਾ 50 ਗ੍ਰਾਮ ਧੂੜਾ (ਫੋਲੀਡੋਲ 2%) ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਤਣੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਪਾਉ ਤਾਂ ਕਿ ਪੁੰਗ ਮਰ ਜਾਣ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
2. ਅੰਬ ਦੇ ਟਿੱਡੇ ਤੇ ਛੱਤਪਾਮਾਚ ਤੇਲਾ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅੰਬ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੰਢਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਰਸ ਚੁਸਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲ ਚਿੱਪਚਿਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਨਾਲ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਟਿੱਡੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਦੇਖਭਾਲ ਵਾਲੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	ਉ) ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਘਣੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਬੂਟੇ ਦੇ ਤਣੇ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕੇ। ਅ) ਬਹੁਤੇ ਸੰਘਣੇ ਬਾਗ ਨਾ ਲਗਾਉ। ੲ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਟਿੱਡਿਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਵਾਰ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਛਿੜਕਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸਪਰੇਅ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸਪਰੇਅ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਰੋ। ਇੱਕ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਡਬਲਯੂ ਪੀ (ਕਾਰਬਰਿਲ) ਜਾਂ 800 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੈਲਾਥੀਆਨ 50 ਈ ਸੀ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
3. ਅੰਬ ਦੀਆਂ ਚੂਆਂ (ਸਕੇਲ) : ਇਸ ਕੀੜੇ ਦੀ ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੀੜੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।	500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੀਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥੀਨ 50 ਈ ਸੀ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕੋ।
4. ਤਣੇ ਦਾ ਗੜ੍ਹਿਆਂ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅੰਬ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਤਣੇ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਹੇਠਾਂ ਟੇਢੀਆਂ-ਮੋਢੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਤਣੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਰਸ ਵਾਲੀ ਲੱਕੜ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤਣੇ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸਦਾ ਹਮਲਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪੱਤੇ ਸੁੱਕ ਕੇ ਝੜਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸ ਤੇ ਬੂਰਾ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ਬੂਰਾ ਉਤਾਰ ਕੇ 4 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੀਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥੀਨ ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉ ਅਤੇ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ।
5. ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਨਰਮ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨਰਮ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਨਾੜ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਨਰਮ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੂਰ ਤੇ ਮਲ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੁੰਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਬੂਟੇ ਦੇ ਛਿੱਲਕੇ ਅੰਦਰ ਤਰੇੜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਗੁੰਢਾ-ਮੁੰਢਾ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਪਤੰਗੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸੁੱਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਸੁੱਕੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਜਲਾ ਦਿਉ।

ਕੀਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
ਛੋਟੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਪੀਲੇ ਸੰਗਤਰੀ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਹਿਰੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੰਗਤਰੀ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਭੱਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	
6. ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ : ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਦਾ ਮੱਖੀ ਪੱਕੇ ਰਹੇ ਅੰਬ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਸੂਈ ਵਰਗਾ ਡੰਗ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਰਮ ਗੁੰਦਾ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲ ਵਿੱਚੋਂ ਡੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚਿੱਪ-ਚਿੱਪਾ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਧੱਬਾ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਗਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਰਾਬ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਲ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਅੰਬ ਉੱਤੇ ਮਈ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਮਈ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ ਏ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ (16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ) ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ 30 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਉ।

ਅ. ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਮੈਂਗੋ ਮਾਲਫਾਰਮੇਸ਼ਨ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਾੜਾ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਜੂ, ਵਿਸ਼ਾਣੂ ਜਾਂ ਉੱਲੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਉਮਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲ ਪਏ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਡੋਡੀ ਮੋਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਤੇ ਨਿੱਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਫਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਫਲ ਪੈਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਖ ਸਲੇਟੀ ਭੂਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੂਟੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕੁਝ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਤੇ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ਉ) ਰੋਗੀ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਉ। ਅ) 100 ਗ੍ਰਾਮ ਐਨ ਏ ਏ (ਨੈਪਥਲੀਨ ਐਸਟਿਕ ਐਸਿਡ) ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 100-150 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਬਣਾਉ। ਇਹ ਘੋਲ ਇੱਕ ਏਕੜ ਅੰਬ ਦੇ ਬਾਗ ਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ਮਹੀਨੇ ਛਿੜਕੋ।
2. ਚਿੱਟਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਚਿੱਟਾ ਪੂੜੇਦਾਰ ਮਾਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਫਲ ਵੀ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਮਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਝੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਖ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 0.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੈਰਾਥੇਨ (500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਦਵਾਈ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਜਾਂ 0.25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਲਫਰ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (1.25 ਕਿਲੋ ਦਵਾਈ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ) ਦਾ ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੂਜਾ ਫਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਫਲ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਕਰੋ। ਜੇ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ 10 ਤੋਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
3. ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਸੁੱਕਣਾ : ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਛਿੱਲ ਉੱਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਲਕੇ ਛੋਟੇ ਧੱਬੇ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਹਰੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਧੱਬੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਅੱਧੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਪੱਤਾ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਗੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਸੁੱਕਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਫਲ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫਲ ਗਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਮਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਪੱਤੇ ਤੋੜ ਲਓ। ਬਿਮਾਰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਛਾਂਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਿਰਮ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਲਾ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਾ ਦਿਓ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ 2:2:250 ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
4. ਤਣੇ ਦਾ ਕੋਹੜ : ਇੱਕ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੀ ਛਿੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁੰਦ ਜਿਹੀ ਨਿੱਕਲਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਲੀਆਂ ਦੇ ਭੱਦੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਟ ਜਿਹੜੇ ਉੱਤੋਂ ਢਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	ਕਾਪਰ ਆਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। (ਡੇਢ ਕਿਲੋ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ) ਜਾਂ 2:2:250 ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਹਰ 15 ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
5. ਅੰਬ ਦੀ ਨੋਕ ਦਾ ਕਾਲਾ ਹੋਣਾ : ਫਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਲੰਬਾ ਹੋਣਾ, ਫਲਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਨੋਕ ਦਾ ਕਾਲਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਰੋਗ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਲ ਅੱਧ ਤੀਕ ਕਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ਓ) ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਪਿੱਛੋਂ 0.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੋਰੈਕਸ ਦਾ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਵਾਰ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ 2:2:250 ਨਾਲ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ਜਾਂ ਡੇਢ ਕਿਲੋ ਕਾਪਰ ਆਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਫਲ ਪੈਣ ਪਿੱਛੋਂ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਅ) ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਭੱਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਿਮਨੀਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ 18 ਮੀਟਰ ਜਾਂ ਵੱਧ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

5. ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਠੰਢੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਪ੍ਰੋਟੀਨ (0.69), ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ (0.06 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ), ਵਿਟਾਮਿਨ ਬੀ (0.03 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ) ਅਤੇ ਧਾਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ (8 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ), ਫਾਸਫੋਰਸ (15 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ), ਲੋਹਾ (0.5 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ) ਆਦਿ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੋਮੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਗੁੱਦਾ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਥਰਨਾਖ ਆਪਣੀ ਗੁਣਵਤਾ ਅਤੇ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਵਧੀਆ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ : ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 200-300 ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਉਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ ਤੋਂ ਮੈਰਾ ਚੀਕਣੀ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣ ਅਤੇ 2 ਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਤਹਿ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 8.7 ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ, ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਚਾਲਕਤਾ 1.5 ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਘੱਟ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 10% ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 20% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 8.7 ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਉਥੇ ਲੋਹੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਆਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਸਖ਼ਤ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ

ਪੰਜਾਬ ਨਾਖ (2008) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਪੱਥਰਨਾਖ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚੋਂ ਹੈ। ਦਰਖਤ ਖਿਲਰਵੇਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਗੋਲ, ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ-ਹਰੇ ਰੰਗ, ਟਿਮਕਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 155 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਦਾਣੇਦਾਰ, ਖਸਤਾ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 190 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੱਥਰਨਾਖ (1967) : ਇਹ ਪੱਥਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਛੋਟੀ ਵਧਣ ਵਾਲੇ, ਲੰਮੇ ਅਤੇ ਖਿਲਰਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਗੋਲ, ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਪੀਲੀ ਭਾਅ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿਮਕਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਦਾਣੇਦਾਰ ਖਸਤਾ

ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਬਹੁਤ ਸੌਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 150 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਰਧ ਨਰਮ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ

ਪੰਜਾਬ ਗੋਲਡ (2004): ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਹਰਾ-ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 166 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.22 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਨੈਕਟਰ (2004): ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹਰੇ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 138 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕਿਆ ਫਲ ਨਰਮ, ਘੱਟ ਦਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਰਸਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ (1999): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਟਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੇ ਪੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬੱਗੂਗੋਸ਼ਾ (1967) : ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵੱਧ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਘੱਟ ਫਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਛੋਟਾ, ਹਰਾ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਸਫੈਦ, ਦਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 60 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਨਰਮ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ

ਨਿਜੀਸਿਕੀ (2010) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਟਿਮਕਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੱਕਣ ਤੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਬਹੁਤ ਨਰਮ, ਰਸ ਭਰਪੂਰ (74.6% ਰਸ) ਜਿਸ ਵਿੱਚ 12.9% ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.2% ਖਟਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੂਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਬੂਟੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80.2 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ 90-95% ਨਮੀ ਵਿੱਚ 4 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਸੈਫਟ (2008) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ, ਖਿੱਲਰਵੇਂ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹਰੇ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲਾ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਅਤੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 11.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.135 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਟਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 85 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਨੂੰ ਕੈਂਥ ਦੀ ਪੌਦ ਅਤੇ ਨਾਖਾਂ ਦੇ ਜੜਵਿਆਂ (ਬਟਾਂਕਾਂ) ਉੱਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੈਂਥ ਉਪਰ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਬੂਟਿਆਂ ਹੇਠ ਬਟਾਂਕਾਂ ਨਹੀਂ ਉਗਦੀਆਂ।

ਕੈਂਥ ਦਾ ਬੀਜ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ : ਕੈਂਥ ਦੇ ਪੱਕੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਗਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਗਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਜ ਕੱਢ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਟਰੈਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੁੰਗਰੇ ਹੋਏ ਬੀਜ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੀਜ 10-12 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਂਥ ਦੀ ਪੌਦ 10x60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੌਦੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕੈਂਥ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ-ਮੂਲ ਲਈ ਸਿੱਧਿਆਂ ਬੀਜਣਾ : ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੈਂਥ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਜ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਜਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਬੀਜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੀਜ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਉੱਗਣ ਲਈ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੀਜ 10-12 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। 2 ਤੋਂ 4 ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਪੌਦ, ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਰੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਰਸਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਏ ਬੂਟੇ ਮਈ-

ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ 'ਟੀ' ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਕੱਟ ਦੇ ਕੇ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜੀਭੀ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਖ ਮਈ-ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਿਉਂਦ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਲਾਏ ਜਾਣ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟੇ ਹੀ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਸਿਧਾਏ ਹੋਣ ਤਾਂ 2-3 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪੌਦੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਪੱਥਰਨਾਖ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 8x4 ਮੀ. ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਸੁਧਾਈ ਕਰੋ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਫਲ ਜਲਦੀ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ : ਮਜ਼ਬੂਤ ਟਾਹਣੀ ਵਾਲਾ ਬੂਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੌਦੇ ਦੀ ਸੁਧਰੀ ਹੋਈ ਟੀਸੀ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੌਦੇ ਨੂੰ 90 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਪੌਦਾ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗੇਗਾ । ਤਣੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 45 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸ਼ਾਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ।

ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸਿਧਾਈ : ਦਰਮਿਆਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਟਹਿਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਥੇ ਕੱਚਾ ਭਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ 3-4 ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ 15 ਤੋਂ 20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਥੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨਿੱਕਲਣ ਵਿੱਚ ਮੱਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸਿਧਾਈ : ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਵੇਲੇ ਰੱਖੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਫੁੱਟਣ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸਿਧਾਈ : ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾ ਵਾਹੁਣ ਯੋਗ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਟਾਹਣੀ ਨੂੰ ਕੱਟ

ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਚੰਗੀ ਛੱਤਰੀ ਬਣਾ ਲਵੇ।

ਪੱਥਰਨਾਖ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 2.5 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਕਟਾਈ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੁਆਲਟੀ ਦਾ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਘਣੀ ਪੁਣਾਲੀ (4x4 ਮੀਟਰ) ਦੁਆਰਾ ਲਾਉ। ਕਟਾਈ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਲਗਾਉ।

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ : ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦਾ ਫਲ ਖੁੰਘਿਆਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਭਗ 8 ਸਾਲ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਕੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਟ ਕੇ ਵਿਰਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਫੁੱਟ ਪੈਣ।

ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਕਰਨਾ

ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ, ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ 3-4 ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਫੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੋਣ, 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਬਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟਾਹਣੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਲਾ ਦਿਉ। ਮਾਰਚ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 3-4 ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ 1-2 ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਰੱਖ ਲਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਬੂਟੇ ਤੇ ਕੁੱਲ 6-8 ਟਾਹਣੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਫਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਭਰਵਾਂ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਹੈਕਸੂਰੋਨ 80 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਡਾਈਯੂਰੋਨ) 1.6 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ, ਪਹਿਲੇ ਨਦੀਨ ਤੇ ਘਾਹ ਫੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ) ਛਿੜਕੇ। ਗਲਾਈਸਲ 41 ਐਸ ਐਲ (ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ) 1.2 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਜਾਂ ਗ੍ਰਾਮੈਕਸੋਨ 24 ਡਬਲਯੂ ਐਸ ਸੀ (ਪੈਰਾਕੁਏਟ) 1.2 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛਿੜਕੇ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਦੀਨ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਵਧ ਗਏ ਹੋਣ। ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਘੋਲ ਨੂੰ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਬਣਾਉ ਤਾਂ ਕਿ ਛਿੜਕਾਅ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤੇ ਜਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਨਦੀਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਗਲਾਈਸਲ ਜਾਂ ਗ੍ਰਾਮੈਕਸੋਨ ਦਾ ਉਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਇਹ ਛਿੜਕਾਅ ਉਸ ਦਿਨ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਨਾ ਚੱਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਦਵਾਈ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਰ ਕਰੇ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ/ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	10-20	100-300	200-600	150-450
4-6	25-35	400-600	800-1200	600-900
7-9	40-50	700-900	1400-1800	1050-1350
10 ਤੋਂ ਉੱਪਰ	50	1000	2000	1500

ਖਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ : ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ ਦਸੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਪਾਉ। ਅੱਧੀ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ। ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਫਲ ਦੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਰਾਠੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਖਾਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੰਕ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਘਾਟ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ : ਇਸ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਟੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਪੀਲਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਹੋ ਕੇ ਪੱਤੇ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਕੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ 3 ਕਿਲੋ ਜਿੰਕ ਸਲਫੇਟ + 1.5 ਕਿਲੋ ਅਣ ਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਲੋਹੇ ਦੀ ਘਾਟ : ਇਹ ਟੀਸੀ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ 0.3% ਫੈਰਸ ਸਲਫੇਟ (300 ਗ੍ਰਾਮ) 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਨਾਖਾਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ 5-7 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਅਤੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ 15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਾਉ। ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਕੋਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ 5-7 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਲਾਉ ਤਾਂ ਕਿ ਫਲ ਪੂਰੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਬਣ ਸਕੇ।

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਸਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਮੂੰਗੀ ਅਤੇ ਮਾਂਹ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕਣਕ, ਮਟਰ, ਛੋਲੇ ਤੋਰੀਆ ਅਤੇ ਸੋਜੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਨਵੇਂ ਲਗਾਏ ਬਾਗਾਂ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ

ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਫਲ ਆਉਣ ਤੱਕ ਕੁਝ ਆਮਦਨ ਲਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਟਰ, ਛੋਲੇ, ਸੋਜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੂੰਗੀ ਅਤੇ ਮਾਂਹ ਦੀ ਸਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਝਾੜੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਦ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਰਸੀਮ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਥਿਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕਸਾਰਤਾ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਗੁੱਛੇ ਦਾ ਇੱਕ ਫਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ

ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਕਿਰਨ ਤੋਂ ਇੱਕਦਮ ਬਾਅਦ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਵਿੱਚ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਤਿੰਨ ਛਿੜਕਾਅ, ਭਰ ਫੁੱਲ ਆਉਣ ਤੋਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, 30 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ 45 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਅਕਾਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋੜੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਪੱਥਰਨਾਖ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ, ਫਲਾਂ ਦੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ 145 ਦਿਨ, ਬੱਗੂਗੋਸ਼ੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ ਦਾ ਫਲ 135 ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੈਕਟਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਗੋਲਡ ਦਾ ਫਲ 140 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਤੋੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਘੁਮਾਉਣ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੁੰਘੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ

ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ : ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਹੀ ਤੋੜੋ। ਖ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਝਰੀਟੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ, ਸਟੋਰ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਡੱਬਾਬੰਦੀ (ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ) ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਉ।

ਫਲ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣਾ : ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 0 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਠੰਢਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ 20 ਡਿਗਰੀ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਥਰਨਾਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 0 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਤੇ 20 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰੱਖਣ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪਕਾਈ ਅਤੇ ਗੁਣਵਤਾ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਪਕਾਈ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1000 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਇਥੀਫੇਨ (2.5 ਮਿ.ਲੀ/ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 3 ਤੋਂ

4 ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਡੋਬੋ ਜਾਂ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਇਥੀਲੀਨ ਗੈਸ ਦੇਵੇ ਅਤੇ 20 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੇ ਸਟੋਰ ਕਰੇ । ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪੱਥਰਨਾਮ ਦੇ ਫਲ 8 ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ ਦੇ ਫਲ 4 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸਟੋਰ ਕਰਨਾ : ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ 60 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸਟੋਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1-2 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਫਰਿਜ਼ ਵਿਚ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਸੌਫਟ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਯੋਗ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ 2% ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਲੋਰਾਈਡ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 5 ਮਿੰਟ ਲਈ ਸੋਧਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਤੇ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਤਹਿ ਲਾ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਪਰੋਕਤ ਭੰਡਾਰਨ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ 60 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਖ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 60 ਦਿਨਾਂ ਲਈ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪੱਥਰਨਾਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ 60 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਟੋਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਫਰਿਜ਼ ਵਿਚ 4-6 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ : ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ, ਪੰਜਾਬ ਨੈਕਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਗੋਲਡ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੌਫਟ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ, ਨੈਕਟਰ ਅਤੇ ਸਕੂਐਸ਼ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਕੁਤਰਾ : ਕੁਤਰਾ ਇੱਕ ਆਮ ਪਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ ਹੈ । ਮਾਦਾ ਪੱਤੇ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੀਲੇ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਜੰਮਣ ਉਪਰੰਤ ਛੋਟੇ ਕੁਤਰੇ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਤਰਾ ਅਲੱਗ ਹੋ ਕੇ ਪੱਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ । ਹਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਰੱਖਤ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਕੁਤਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੁਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਸਫੈਦ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਗੁੱਛੇਦਾਰ ਲੰਬੇ ਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਕੁਤਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਹਰਲੇ ਖੰਭਾਂ ਉੱਪਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਟੇਵੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।	ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਆਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ ।

ਕੀਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
2. ਮਾਈਟ (ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਜੁੱ) : ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਵਿੱਚ ਮਾਈਟ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੱਲੇ ਨਾਲ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸੁੱਕ ਕੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਧੂੜਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ ਦੌਰਾਨ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਅਰੰਭ ਅਤੇ ਭੰਗ ਦੇ ਪੌਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵੀ ਮਾਈਟ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਦਿਉ। 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਫੋਸਫਾਈਟ 50 ਈ ਸੀ (ਈਪੀਆਨ) ਜਾਂ 750 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਫੈਨਜ਼ਾਕੁਈਨ 10 ਈ ਸੀ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।
3. ਨਰਮ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਤੇਲਾ : ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਕੀਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਨਰਮ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀਤੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।	1000 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ 850 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮੈਥੋਏਟ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।
4. ਛਿੱਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਡ : ਇਹ ਸੁੰਡ ਤਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛਿੱਲ ਹੇਠ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਥੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਦੇਖਭਾਲ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ।	ਜਾਲਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੌਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸੁੰਡ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਵੀ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
5. ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ : ਇਹ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਫਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਸਮੇਂ ਨਰਮ ਫਿਲਕੇ ਤੇ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਂਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਬੱਚੇ ਨਿੱਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਰਮ ਗੁੱਦਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਖਾਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਫਲ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	ੳ. ਪੱਕੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤੋੜਦੇ ਰਹੋ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਉੱਪਰ ਪੱਕਣ ਨਾ ਦਿਉ। ਅ. ਮੱਖੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁਣਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਦੱਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੲ. ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਬਾਗ ਦੀ ਹਲਕੀ ਵਹਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ 4-6 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਸ. ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ 1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੁਮੀਸਿਡੀਨ 20 ਈ ਸੀ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਜੂਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤੇ-ਹਫ਼ਤੇ ਤੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਛਿੜਕਾਅ ਦੇ ਬਾਅਦ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਤੋਂ 2 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਤੋੜੋ। ਹ. ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ ਏ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ (16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ) ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਉ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
6. ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਚੋਪੇ : ਇਹ ਚੋਪੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ਿਨਾਫਿਸ ਤੇ ਟੈਕਸੋਪਟੈਰਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚੋਪਾ ਨਰਮ ਤਣਿਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਡੰਡੀਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੀੜਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਸ਼ਹਿੰਦ ਵਰਗਾ ਮਿੱਠਾ ਮਾਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਛੱਡਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਕਾਲੀ ਉੱਲੀ ਜੰਮਣ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੀਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ਅੱਧ ਨਰਮ ਨਾਖਾਂ ਤੇ 200 ਮਿ.ਲੀ. ਇਮਿਡਾਕਲੋਪਰਿਡ 200 ਐਸ ਐਲ ਜਾਂ 160 ਗ੍ਰਾਮ ਬਾਇਆਮੈਥੋਕਸਮ 25 ਡਬਲਯੂ ਜੀ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਘੋਲ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿੜਕਾਅ ਫੁੱਲ ਨਿਕਲਣ ਸਮੇਂ, ਦੂਜਾ ਪੂਰੇ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ (ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ) ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਫਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ (ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ) ਕਰੋ ਪਰ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਵਾਈ ਦੀ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਦੌਰਾਨ (ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ) ਕਾਫੀ ਹੈ।

ਅ. ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਕਰੂੰਬਲਾ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਸੜਨਾ ਤੇ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕੋਹੜ : ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਭੂਰੇ ਅੰਡਾਕਾਰ ਦਾਗ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਇਹ ਦਾਗ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਧੱਸਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਛਿੱਲਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਗੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਤ ਵਿੱਚ ਛਿੱਲ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉੱਲੀ ਜੰਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।	ਤਣੇ ਉੱਪਰ ਦਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰੋ ਤੇ ਸੜੀ ਹੋਈ ਛਿੱਲ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਕੇ, ਤਣੇ ਦੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਕੇ ਖੁਰਚੋ। ਸਭ ਰੋਗੀ ਮੁਆਦ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਟੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਰਮ ਰਹਿਤ ਕੀੜਾ ਘੋਲ ਲਾਉ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਮਗਰੋਂ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਲੇਪ ਉੱਪਰ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਲਾ ਦਿਉ। ਇਸ ਅਮਲ ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਪਰ 2:2:250 ਦੇ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਫਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਕਿਲੋ ਕਾਪਰ ਆਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (0.3%) 50% ਜਾਂ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਫਿੜਕਾਅ ਮਾਰਚ, ਜੂਨ ਅਤੇ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
2. ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੈਪ ਵੁੱਡ ਦਾ ਗਲਣਾ : ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਅਸਰ ਕਾਰਨ ਤਣਾ ਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਬੁਲਸੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਗਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੋਗ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਏ ਬੂਟੇ ਮੁਰਝਾਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੜਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਤੇ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਣ ਕਾਰਨ ਭਾਰੇ ਬੂਟੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।	ਉ) ਪੂਰੇ ਵੱਧ ਚੁੱਕੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ 10 ਗ੍ਰਾਮ ਬਾਵਿਸਟਨ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ + 5 ਗ੍ਰਾਮ ਵੀਟਾਵੈਕਸ ਦਾ 10 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤਣੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ) ਗੜ੍ਹਚ ਕਰੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਕਦਮ ਬਾਅਦ ਹਲਕਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿਉ। ਛੋਟੇ ਪੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਵਾਈ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਅ) ਕਦੇ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਗੋਡੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਉੱਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ। ੲ) ਤਣੇ ਦੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੱਟੀ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਉ।

6. ਬੇਰ

ਬੇਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਆਮ ਉਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਫਲ ਹੈ। ਸੰਗਰੂਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਾਨਸਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਿਲ੍ਹੇ ਬੇਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਬੇਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਫਲ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' (120 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਗੁੱਦਾ), ਪ੍ਰੋਟੀਨ (1.0%) ਅਤੇ ਧਾਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ (0.03%), ਫਾਸਫੋਰਸ (0.036%) ਅਤੇ ਲੋਹਾ (1.14%) ਆਦਿ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੋਮਾ ਹਨ। ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਕੈਂਡੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਵੱਧ ਚੁੱਕੇ ਅੱਧ ਪੱਕੇ ਬੇਰ ਮੁਰੱਬਾ, ਆਚਾਰ ਅਤੇ ਚਟਣੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਕੂਐਸ਼, ਨੈਕਟਰ ਅਤੇ ਆਰ ਟੀ ਐਸ (ਬੀਵਰੇਜ) ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕੇ। ਬੇਰਾਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਡੱਬਾ-ਬੰਦ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਬੇਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਜਾਨ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ-ਮਾਫ਼ਕ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੱਧ ਗਰਮ-ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਗਰਮ-ਤਰ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ 'ਚ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸਫਲ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਗਰਮ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਲ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਚੌਖਾ ਪਾਣੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਨਮੀ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮਈ-ਜੂਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਗਰਮ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਦਰਖਤ ਪੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਜੁਲਾਈ 'ਚ ਨਵਾਂ ਫੁਟਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਾਧਾ ਨਵੰਬਰ ਅੱਧ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਬੇਰ ਡੂੰਘੀ ਰੇਤਲੀ-ਸੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਨਾ ਖਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਕਲਰਾਠੀ ਤੇ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ 'ਚ ਉਗਾ ਕੇ ਵੱਧ ਝਾੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਹਲਕੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਾਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜੋ ਦੂਜੇ ਫਲ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬੂਟਾ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜਾਂ ਫੈਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਰ ਖਾਰੀ, ਔੜ, ਕਲਰਾਠੀ ਅਤੇ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੇਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਪੀ ਐਚ 9.2 ਤੱਕ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵੱਧ-ਫੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਵਲੈਤੀ (2000) : ਬੂਟਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਸਿੱਧਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਮੱਧ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਅੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿਲਕਾ ਪੱਧਰਾ ਤੇ ਚਮਕੀਲਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਹਲਕੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਤੋਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਨਰਮ, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਿਠਾਸ 13.8 ਤੋਂ 15% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਗੋਤੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ 114 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਦਾ ਰੋਗ ਦਰਮਿਆਨੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਉਮਰਾਨ (1968) : ਬੂਟਾ ਖਿਲਰਵਾਂ ਅਤੇ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਅੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਤੇ ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿੱਲ ਨਰਮ, ਲਿਸ਼ਕਵੀਂ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੀ, ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਚਾਕਲੇਟ ਵਰਗੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 19 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਖੀਰ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਰਖਤ ਤੋਂ 150-200 ਕਿਲੋ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਰੋਗ ਲੱਗਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਨੌਰ-2 (1968) : ਬੂਟਾ ਖਿਲਰਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਲੰਬੂਤਰਾ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ, ਰੰਗ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਖਾਸ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 19 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ 150 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਦੇ ਰੋਗ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੰਢੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਕਿਸਮ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਬੇਰਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜ਼ਿਜ਼ੀਫਸ ਮੋਰੀਸ਼ੀਆਨਾ (ਈਲੋਂਗੇਟਡ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਜਾਂ ਕੋਇੰਮਬਟੋਰ) ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢਾਂ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਈਲੋਂਗੇਟਡ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵੱਧ ਫੈਲਾਉ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਹੈ। ਕੋਇੰਮਬਟੋਰ ਤੇ ਬੂਟੇ ਮੱਧ-ਫੈਲਾਉ ਵਾਲੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਘੱਟ ਫਾਸਲੇ (6 x 6 ਮੀਟਰ) ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਕਾਠਾ ਬੇਰ ਵੀ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜੰਮਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਬੀਜ ਕਰੜੀ ਛਿੱਲੜ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਟਕਾਂ ਨੂੰ 17-18% ਲੂਣ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟੇ ਡੁਬੋ ਲਉ। ਗਿਟਕਾਂ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜੀਆਂ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਿਟਕਾਂ 3-4 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੌਦ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਅੱਧ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟੀ-ਨੁਮਾ ਪਿਉਂਦ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣਾ

ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਦੌਰਾਨ 7.5 x 7.5 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਵਰਗਾਕਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੱਟਣ ਸਮੇਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਗਾਚੀ ਵੱਡੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਬੂਟੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਚਾਕਲੀ ਸਬੂਤੀ ਰਹੇ। ਬੇਰਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ (ਬਗੈਰ ਗਾਚੀ) ਨਾਲ ਵੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬੂਟੇ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤਰੀਕੇ ਵਾਂਗ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਅੱਧ ਫ਼ਰਵਰੀ ਤੱਕ ਪੁੱਟੇ। ਨਰਸਰੀ 'ਚੋਂ ਬੂਟੇ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਲਾਹ ਦਿਉ।

ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰ ਦੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਬੀਜ ਕੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਿਉਂਦ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਘੱਟ ਹੀ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬੇਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ 'ਸੁਧਰੇ ਟੀਸੀ ਢੰਗ' ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੱਖ ਤਣੇ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ 75 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਮੁੱਖ ਤਣੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਢੁਕਵੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸ਼ਾਖਾਂਵਾਂ ਚੁਣੋ। ਬੇਰ ਦਾ ਫਲ ਚਾਲੂ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਫੁੱਟੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਧੁਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਿਛਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਟਾਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ, ਸੁੱਕੀਆਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਮਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਥਿਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਨੌਰ-2 ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਧੇ ਦੀਆਂ 8 ਅੱਖਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਰ ਕਲਮੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਚੌਥੇ-ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਬੇਰੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੇਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਿਆਉਣਾ

ਬੇਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 25 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਵਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਰੱਖ ਕੇ, ਕਟਾਈ ਮਈ

ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰੋ । ਇਹ ਬੂਟੇ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵੱਧ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਫ਼ਸਲ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਫ਼ਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਯੂਰੀਆ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)
1	20	200
2	40	400
3	60	600
4	80	800
5 ਜਾਂ ਵੱਧ	100	1000

ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਮਈ-ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪਾਉ । ਯੂਰੀਆ ਦੇ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉ । ਪਹਿਲੀ ਕਿਸ਼ਤ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਫ਼ਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵੇਲੇ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਫ਼ਰਵਰੀ ਤੱਕ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਮੌਸਮ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਹ ਸਿੰਚਾਈ 3 ਜਾਂ 4 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫ਼ਲ ਆਕਾਰ 'ਚ ਵੱਡੇ, ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਝੜਨਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਿਛੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਲ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪਕਾਈ 'ਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਅਗਸਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਖੇਤ ਨਦੀਨ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਹੈਕਸਾਯੂਰੇਨ 80 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਡਾਈਯੂਰੇਨ) 1.2 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਜਾਂ ਗਲਾਈਸਲ 41 ਐਸ ਐਲ (ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ) 1.2 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਜਾਂ ਗਰਾਮੈਕਸੋਨ 24 ਡਬਲਯੂ ਐਸ ਸੀ (ਪੈਰਾਕੁਇਟ) 1.2 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਨਦੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਰਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਫੁੱਲ ਨਾ ਪਏ ਹੋਣ ਅਤੇ 15 ਤੋਂ 20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਛਿੜਕਣ ਨਾਲ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਦਵਾਈ ਨੂੰ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੇ ਜੋ ਇੱਕ ਏਕੜ ਛਿੜਕਾਅ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ । ਗਲਾਈਸਲ ਜਾਂ ਗਰਾਮੈਕਸੋਨ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਸ਼ਾਂਤ ਦਿਨ (ਜਦੋਂ ਹਵਾ ਨਾ ਚੱਲਦੀ ਹੋਵੇ) ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਦਵਾਈ ਦੇ ਕਣ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪੈਣ ।

ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਨਵੇਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਫ਼ਲੀਦਾਰ, ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛੋਲੇ, ਮੂੰਗੀ ਅਤੇ ਮਾਂਹ ਉਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲਾਓ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਕੱਦ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਬੋਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤ ਵੱਡੀ ਮਿੱਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕੋਰੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਐਨ.ਏ.ਏ. (15 ਗ੍ਰਾਮ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕਰੋ। ਐਨ.ਏ.ਏ. ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 15-20 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸਪਿਰਟ ਜਾਂ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਲਉ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਉ। ਸਪਰੇਅ ਪੰਪ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਢੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਵੋ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਬੋਰ ਦਾ ਬੂਟਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਫ਼ਸਲ 2-3 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬੋਰਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਮਾਂ ਅੱਧ-ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੋਰ ਚੰਗੇ ਮੁੱਲ ਤੇ ਸੌਖੇ ਹੀ ਵਿਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੋਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਪਕਾਈ ਤੇ ਹੀ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਨਾ ਹੀ ਘੱਟ ਪੱਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢੁਕਵਾਂ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਰੰਗ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਗੂਹੜਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲਾ ਰੰਗ। ਬੋਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਫ਼ਲ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਪੱਕਦੇ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਅੱਧ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੌਰਾਨ ਤੁੜਾਈ 4-5 ਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲ ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਪੱਕਣ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਗੁਣ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਅਤੇ ਅਗੇਤਾ ਪਕਾਉਣਾ

ਇਥੀਫੋਨ 400 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਦਾ (1.0 ਮਿ.ਲੀ. ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੋਰ ਦੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫ਼ਲ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ, ਇੱਕਸਾਰ, ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਚਾਕਲੇਟੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ।

ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਸੰਭਾਲ

ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪੈਕਿੰਗ : ਬੇਰਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀਕਰਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਛਾਂਟੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਕਾਰਾ, ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਕੱਚੇ, ਵੱਧ ਪੱਕੇ, ਬੇਢੱਬੇ, ਦਾਗੀ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰਾਬ ਕੀਤੇ ਫਲ ਵੱਖਰੇ ਕਰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਬੇਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਗਰੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਏ' ਗਰੇਡ-ਵੱਡੇ ਫਲ; 'ਬੀ' ਗਰੇਡ-ਦਰਮਿਆਨੇ ਫਲ; 'ਸੀ' ਗਰੇਡ-ਛੋਟੇ ਫਲ ਅਤੇ 'ਡੀ' ਗਰੇਡ-ਕੱਚੇ, ਵੱਧ ਪੱਕੇ, ਬੇਢੱਬੇ ਅਤੇ ਦਾਗੀ ਫਲ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇਰ 'ਬੀ' ਗਰੇਡ ਵਿੱਚ 33% ਅਤੇ 'ਏ' ਗਰੇਡ ਵਿੱਚ 27% ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸੀ' ਗਰੇਡ ਵਿੱਚ 21% ਅਤੇ 'ਡੀ' ਗਰੇਡ ਵਿੱਚ 19% ਬੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । 'ਏ' ਅਤੇ 'ਬੀ' ਗਰੇਡ ਫਲ ਕੁੱਲ ਝਾੜ ਦੇ 60% ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਲਈ ਵਧੀਆ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਬੇਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰੇਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੇਰੂਗੇਟਡ ਫਾਈਬਰ ਬੋਰਡ ਡੱਬਿਆਂ, ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ, ਪੋਲੀਐਥੀਲੀਨ, ਟੋਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ 'ਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸਟੋਰ ਕਰਨਾ : ਬੇਰਾਂ ਦੀ ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਬੇਰਾਂ ਨੂੰ 7+1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95% ਨਮੀ ਤੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ : ਇਹ ਬੇਰ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੀੜਾ ਹੈ । ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਵਧ ਰਹੇ ਫਲ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਛਿੱਲੜ ਤੋਂ ਅੰਡੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਅੰਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੱਚੇ ਨਿੱਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁੱਡੀ ਗੁੱਦੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਬੇਢੱਬੇ, ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਗਲ ਕੇ ਡਿੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਪੂਰੇ ਜਵਾਨ ਕੀੜੇ ਫਲ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇਕ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਊਪੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।	ੳ) ਖਰਾਬ ਫਲ ਤੋੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਾਗ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਅ) ਫਲਾਂ ਤੇ ਅੰਡੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਖਤ ਤਿਆਰ ਫਲ ਤੋੜੋ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਪਕਾਉ । ੲ) ਗਰਮੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਦਰਖਤ ਦੁਆਲੇ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਫਰੋਲੋ ਤਾਂ ਕਿ ਸੁੱਡੀਆਂ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਰ ਜਾਣ । ੳ) ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਦੌਰਾਨ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਹਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮਿਥੋਏਟ) 300 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਛਿੜਕੋ । ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 15 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
2. ਪੱਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਸੰਭੀ : ਛੋਟੀਆਂ ਸੰਭੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਗੁੱਛਿਆਂ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਤੇ, ਫਲ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਮੰਡੀਕਰਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।	ੳ) ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅੰਡਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸੰਭੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਅ) 750 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਕਾਰਬਰਿਲ) 250 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਿਸਣਸਾਰ ਹੀ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
3. ਲਾਖ ਕੀੜਾ : ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਾਖ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਇਹ ਕੀੜਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਬੇਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਨਕਾਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਝਾੜ ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ੳ) ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗੀ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਅ) 250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਸੋਬੇਟ) 250 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਅ. ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ : ਛੋਟੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਫਲ ਚਿੱਟੇ ਜਿਹੇ ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਦੇ ਕਣਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਫਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਲ ਛੋਟੇ, ਦਾਗੀ ਤੇ ਤਰੇੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਵੈਟੋਬਲ ਸਲਫਰ (250 ਗ੍ਰਾਮ) ਜਾਂ ਕੋਰਾਬੇਨ 40 ਈ ਸੀ (50 ਮਿਲੀਲਿਟਰ) ਜਾਂ ਬੈਲੇਟਾਨ 25 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (50 ਗ੍ਰਾਮ) ਨੂੰ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਅੱਧ ਸਤੰਬਰ (ਫੁੱਲਾਂ ਵੇਲੇ), ਅੱਧ ਅਕਤੂਬਰ, ਅੱਧ ਨਵੰਬਰ ਅਤੇ ਅੱਧ ਦਸੰਬਰ ਦੌਰਾਨ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਹੋਰ ਕਰੋ।
2. ਧੁਆਂਖਣਾ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਦਾਗ : ਪੱਤੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਧੁਆਂਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਪੈ ਕੇ ਕਰੁੱਤੇ ਹੀ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਗੀ ਪੱਤੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਜਿਹੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਦਾਗ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਜਾਂ 0.3% ਕਾਪਰ ਆਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ (300 ਗ੍ਰਾਮ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
3. ਫਲ ਦਾ ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗ : ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਉੱਲੀ ਦੁਆਰਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਲ ਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬੇਵਬੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਫਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰੋਗ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲਾ ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਦੌਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਰੋਕਥਾਮ : ਮੈਨਕੋਜ਼ਿਬ 75 ਤਾਕਤ (250 ਗ੍ਰਾਮ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਪਹਿਲਾਂ ਅਖੀਰ ਜਨਵਰੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਧਾ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।

7. ਲੀਚੀ

ਲੀਚੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਰੂਪਨਗਰ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ (ਮੁਹਾਲੀ), ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ :

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਲੀਚੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਫਲ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਲੀਚੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗਰਮੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਔਖਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਠੰਢ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ 40 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਝੁਲਸ ਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਲੀਚੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਚੰਗੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਮੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਤਹਿ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 7.5 ਤੋਂ 8.0 ਤੱਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਐਚ ਅਤੇ ਲੂਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਾਗ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਦੇਹਰਾਦੂਨ (1967) : ਇਹ ਅਗੇਤੀ ਹਰ ਵਾਰ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਜੂਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਫਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ, ਚੰਗਾ ਰਸਦਾਰ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 17 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ (ਟੀ ਐਸ ਐਸ) ਅਤੇ 0.48 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਟਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 3.75 : 1 ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਕੱਤੀਆ (1967) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਫਲ ਬਹੁਤ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਅਤੇ

ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਜੂਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਘੱਟ ਫਟਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿਠਾ, ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ ਰਸ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੁਗੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 18% ਮਿਠਾਸ (ਟੀ ਐਸ ਐਸ) ਅਤੇ 0.49% ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਗਿਟਕਾਂ ਦੀ ਅਨੁਪਾਤ 4.78 : 1 ਹੈ।

ਸੀਡਲੈਸ ਲੇਟ (1967) : ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੁੱਕੜਾ ਜਿਹਾ ਬੀਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਗੁੱਦਾ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਜੂਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਫਟਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਮੁਲਾਇਮ, ਮਿਠਾ ਅਤੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਚੰਗੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 18.7% ਮਿਠਾਸ (ਟੀ ਐਸ ਐਸ) ਅਤੇ 0.3% ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਕੁੱਝ ਪਛੇਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਗਿਟਕਾਂ ਦੀ ਅਨੁਪਾਤ 28 : 1 ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਲੀਚੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਏਅਰ ਲੇਅਰਿੰਗ (ਗੁੱਟੀ) ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਟਾਹਣੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 45-60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਅਤੇ 1.0 ਤੋਂ 1.25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ 4 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲਾਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੰਗੀ ਕੀਤੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਗਿੱਲਾ ਘਾਹ ਰੱਖ ਕੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਘੁੰਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ। ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੜਾਂ ਨਿੱਕਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਗੁੱਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਪੋਦੇ ਨਾਲੋਂ ਉਦੋਂ ਵੱਖ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਜੜਾਂ ਨਿੱਕਲ ਆਉਣ। ਮਾਂ-ਪੋਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਗੁੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਪੱਟੀ ਲਾਹ ਦਿਉ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਕਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿਉ। ਗੁੱਟੀ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਦਿਉ। ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੀਚੀ ਦੇ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਕੁਝ ਘਟਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਮਰਨ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣ।

ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਠੰਢ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਲੂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕੰਡੇ ਜਾਂ ਕਾਹੀ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਜੰਤਰ ਬੀਜਣ ਨਾਲ ਵੀ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਦਾ ਬੀਜ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਇਹ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਲੋਅ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਚੋਖਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਵਿਚਲੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਘਾਹ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 3-4 ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾ ਰੋਕੂ ਵਾੜ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਗ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਾਗ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਚੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਫ਼ੀਦਾ, ਗਿਟਕੀ ਅੰਬ, ਜਾਮਣ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਆਦਿ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	10-20	150-500	200-600	60-150
4-6	25-40	500-1000	750-1250	200-300
7-10	40-50	1500-1500	1500-2000	300-500
10 ਤੋਂ ਵੱਧ	60	1600	2250	600

ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਅੱਧੀ ਯੂਰੀਆ ਖਾਦ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਤੇ ਅੱਧੀ ਫਲ ਲੱਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਜੂਨ ਤੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਤੇ ਆਏ

ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ ਫਲ ਪੈਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਈ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਜੂਨ ਦੇ ਆਖੀਰ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਫਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਫਟਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੌਨਸੂਨ ਬਰਸਾਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਵੰਬਰ ਜਾਂ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਗ ਨੂੰ ਕੋਰੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਨਮੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ

ਲੀਚੀ ਇੱਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧਣ ਵਾਲਾ ਪੌਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੇਣ ਲਈ ਦਸ ਸਾਲ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਥਾਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਸਲਾ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਛੋਟੀ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ ਅਤੇ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਲੀਚੀ ਦਾ ਬਾਗ ਭਰਵੀਂ ਆਮਦਨ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਵੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਫਿੱਲਰ ਪੌਦੇ ਪੁੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲਾਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਮਦਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਨਦੀਨ ਵੀ ਕਾਬੂ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ, ਜ਼ਮੀਨ, ਜਲਵਾਯੂ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਦਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਪਕਾਈ ਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਫਲ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਫਲ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਤੇ ਨਾ ਪੱਕਣ ਕਰਕੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੋੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਤੋੜਦੇ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਤੇ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ਕੀੜੇ : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀੜੇ ਅਤੇ ਜੂ ਜ਼ੁ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਤਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੂ, ਫਲ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ, ਪੱਤਾ ਲਪੇਟ ਸੁੰਡੀ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਲੀਚੀ ਦੀ ਗਿਟਕ ਵਿੱਚ ਛੇਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ : ਇਹ ਸੁੰਡੀ ਫਲ ਦੀ ਡੰਡੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਮੋਰੀ ਕਰਕੇ ਫਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਖਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।	ੳ) ਇਸ ਕੀੜੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਵਾਹ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਫ਼ਸਲ ਤੇ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅ) 750 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੁਮੀਸੀਡੀਨ/ਫੋਨਵਲ 20 ਈ ਸੀ (ਫੋਨਵਲਰੇਟ) ਜਾਂ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਏਕਾਲਕਸ (ਕੁਇਨਲਫਾਸ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ 'ਚ ਘੋਲ ਕੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਪਿਛੋਂ, ਫਿਰ 20 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਕੀੜਾ ਆਉਣ ਤੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਵੇਲੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

8. ਆਤੂ

ਆਤੂ ਇੱਕ ਠੰਢੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਤੂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਫਲ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਤੂ ਦਾ ਫਲ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ 8% ਮਿਠਾਸ, 0.8% ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ 1.5% ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਤੂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਸਕੁਐਸ਼, ਮੁਰੱਬਾ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਵਰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਤੂ ਘੱਟ ਊਰਜਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਆਤੂ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਮੌਸਮ ਕਾਫ਼ੀ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 35-42 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੈਰਾ, ਉਪਜਾਊ, ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ 120 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਕੰਕਰ-ਪੱਥਰ ਦੀ ਤਹਿ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਆਤੂ ਦੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੀਂ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਗੁਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਾਲਕਤਾ 0.5 ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਹੇਠ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 5% ਤੋਂ ਘੱਟ, ਚੂਨਾ 10% ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 6 ਤੋਂ 8 ਤੱਕ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭਾਰੀ, ਕਲਰ ਅਤੇ ਸੇਮ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਦੇ ਵੀ ਆਤੂ ਦੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਨਾ ਚੁਣੋ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ੳ) ਪੀਲੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਪਰਤਾਪ (1990) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ (65-

70 ਗ੍ਰਾਮ), ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਪੱਕਣ ਤੇ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ, ਗੁੱਦਾ ਕਰੜਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਸਖ਼ਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 70 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 12% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.7% ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਫਲੋਰਿਡਾ ਪ੍ਰਿੰਸ (1997): ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨਾ (65-70 ਗ੍ਰਾਮ), ਪੱਕਣ ਤੇ ਪੀਲਾ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਕਰੜਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 100 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 12% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.5% ਹੈ।

ਸ਼ਾਨੇ-ਪੰਜਾਬ (1979) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਪੀਲਾ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਕਰੜਾ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 70 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 12% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.74% ਹਨ।

ਅਰਲੀ ਗਰੈਂਡ (1997) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ (ਸ਼ਾਨੇ-ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ 4 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ) ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡੇ (90 ਗ੍ਰਾਮ), ਪੱਕਣ ਤੇ ਪੀਲੇ ਲਾਲ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਕੁੱਝ ਕਰੜਾ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣ ਇਸ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 10.5% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.7% ਹਨ।

ਅ) ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਪ੍ਰਭਾਤ (2003) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਗੋਲ ਅਤੇ ਲਾਲ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗੁੱਦਾ ਸਫ਼ੈਦ, ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੇ ਇਸਦੀ ਗਿਟਕ ਗੁੱਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ ਲਗਭਗ 64 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਖੰਡ 12% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.37% ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਰਬਤੀ (1967) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਜੂਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨਾ (70 ਗ੍ਰਾਮ), ਪੱਕਣ ਤੇ ਫਲ ਹਰਾ ਪੀਲਾ, ਉੱਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਧੱਬੇ ਅਤੇ ਗੁੱਦਾ ਗਿਟਕ ਨਾਲ ਚਿਮੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਸਤ ਝਾੜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 100-120 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਫਲ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 13% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.33% ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ੲ) ਨੈਕਟਰੇਨ

ਪੰਜਾਬ ਨੈਕਟਰੇਨ (2008) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡੇ (90 ਗ੍ਰਾਮ), ਗੋਲ, ਲਾਲ, ਲੂੰ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ, ਥੋੜਾ ਸਖਤ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਤਕਰੀਬਨ 40 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 11.5% ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.8% ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸ) ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ

ਫਲੋਰਡਾਗਾਰਡ (2010) : ਆੜੂ ਦਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ, ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਗੰਢ ਦੇ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੀਮਾਟੋਡ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਜੜ੍ਹ ਮੁੱਢ ਉਪਰ ਆੜੂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 17.3 ਕਿਲੋ/ਬੂਟਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਸ਼ਰਬਤੀ ਤੇ ਇਹ ਝਾੜ 10.3 ਕਿਲੋ/ਬੂਟਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਆੜੂ ਦੇ ਬੂਟੇ 'ਅੱਖ' ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂ 'ਪਿਉਂਦ' ਕਰਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਢੰਗ ਦੇਸੀ ਆੜੂਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਬਤੀ ਜਾਂ ਖੁਰਮਾਨੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ੳ) ਆੜੂ ਦਾ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਅਖੀਰ ਜੂਨ ਜਾਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਖੁਰਮਾਨੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਬਤੀ ਕਿਸਮਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਟਕਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧੋ ਕੇ 5-6 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸੁਕਾਉ। ਸੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਗਿਟਕਾਂ ਵਿੱਚ 300 ਗ੍ਰਾਮ ਕੈਪਟਾਨ ਜਾਂ ਥੀਰਮ ਜਾਂ ਜੀਰਮ ਦਵਾਈ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਇੰਟਲ ਗਿਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਲਾਉ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਤੇ ਸੁੱਕੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕ ਠੰਢੀ ਥਾਂ ਤੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਸਟੋਰ ਕਰ ਲਉ।

ਆੜੂ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਉੱਗਣ ਲਈ 7.2 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੋਂ ਥੱਲੇ 100-120 ਦਿਨ ਤੱਕ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਠੰਢ ਨਾਲ ਬੀਜ ਦੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗਿਟਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਉੱਭਰੀਆਂ ਖਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ। ਪੇਟੀ ਜਾਂ ਖਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 8-10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਛਾਉ। ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਗਿਟਕਾਂ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਤਹਿ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੇਤ ਉੱਤੇ ਗਿਟਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਦੀ ਮੋਟੀ ਤਹਿ ਵਿਛਾਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਟਕਾਂ ਦੀਆਂ 3 ਤਹਿਆਂ ਕਾਫੀ ਹਨ। ਅਖੀਰ ਜਨਵਰੀ ਜਾਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਗਿਟਕਾ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਦੇ ਬੀਜ ਉੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਜ ਨੀਂਦਰ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਜਾਗ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿਟਕਾਂ ਹਰ ਤਹਿ ਵਿੱਚੋਂ

ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਵੱਖ ਕਰੋ। ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਬੀਜ ਗਿਟਕ ਸਮੇਤ, ਤਰੇੜ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਤਰੇੜ ਵਾਲੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਨਰਸਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਵਿੱਥ ਤੇ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਫ਼ਾਸਲੇ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜੋ। ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਦਾ ਕੰਮ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇਸੀ ਆੜੂ ਦੇ ਪੌਦੇ 'ਅੱਖ' ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਪੌਦੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਪਿਉਂਦੀ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ 3-4 ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਵਧਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਨਰੋਈ ਸ਼ਾਖ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਰੱਖ ਲਵੋ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਰਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨਰੋਏ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਉਂਦੀ ਜੋੜਾਂ ਤੋਂ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਛੱਲਾ ਜਿਹਾ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਨਵੇਂ ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਸੋਟੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਸਹਾਰਾ ਦਿਉ।

ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਬਤੀ ਦੀ ਕਲਮ ਉਪਰ ਆੜੂ ਨੂੰ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਮ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 2000 ਪੀ.ਪੀ. ਐਮ (2 ਗਰਾਮ ਇੰਡੋਲ ਬਿਊਟੇਰਿਕ ਐਸਿਡ (ਆਈ.ਬੀ.ਏ.) ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੋਬ ਕੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਰਸਰੀ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਤੇ ਆੜੂ ਦੀ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆੜੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਦੇ ਜੜ੍ਹ-ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਗੰਢਾਂ ਦਾ ਰੋਗ : ਫਲੋਰਡਾਗਾਰਡ ਜੜ੍ਹ-ਪੌਦਾ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਗੰਢਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੀਮਾਟੋਡ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਚੰਗੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ, ਫੈਲਵੇਂ, ਆਪਣੇ-ਆਪ ਫਲਣ-ਯੋਗ, ਜਲਦੀ ਫਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਗੂੜ੍ਹੇ ਗੁਲਾਬੀ ਚੰਗੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਲੂੰ-ਦਾਰ, ਭੱਦੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ ਤੇ ਗਿਟਕ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਅਖੀਰ ਜੂਨ ਤੋਂ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਪੱਕਦੇ ਹਨ।

ਬੂਟੇ ਦੇ ਤਣੇ ਦੇ ਮੁੱਢ 'ਚ ਰਸੋਲੀ/ਫੋੜੇ ਦਾ ਰੋਗ (ਕਰਾਊਨ ਗਾਲ)

ਇਹ ਰੋਗ ਨਰਸਰੀ ਅਤੇ ਬਾਗ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ 'ਚ ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦੇ ਜੋੜ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਕਈ ਆਕਾਰਾਂ ਦੇ ਫੋੜੇ ਜਿਹੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਜੀਵਾਣੂ ਜੜਾਂ ਜਾਂ ਤਣੇ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰੋਗ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਵਰਤੋ :

1. ਬਿਮਾਰੀ ਰਹਿਤ ਬੂਟੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਖਰੀਦੋ।
2. ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਕਿ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁੱਟਦਿਆਂ, ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਗੋਡੀ ਆਦਿ ਕਰਦਿਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਉ।
3. ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ, ਨਿਮਾਟੋਡ ਅਤੇ ਚੂਹੇ ਆਦਿ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉ।
4. ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਭਰੋਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਾ ਕਰੋ।
5. ਬਿਮਾਰ ਬੂਟੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ, ਪੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਉ।
6. ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਚੀ ਨਾਲ ਕੱਟ ਦਿਉ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀਚਿੰਗ ਪਾਊਡਰ ਦੇ 5% ਘੋਲ (1:20) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖੋ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗ

ਆਝੂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਮਾਟੋਡ ਅਤੇ ਕਰਾਊਨ ਗਾਲ ਰੋਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੀ ਲਾਉ। ਨਿਮਾਟੋਡ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਰੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਜਾਂ ਦਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚਿੰਬੜੀ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਕੀੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੂਟੇ 6.5x6.5 ਮੀਟਰ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਖ ਅਤੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਝੂ ਪੂਰਕ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਜੋੜ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 10-15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਰੱਖੋ। ਹਮੇਸ਼ਾ 1.0 ਤੋਂ 1.2 ਮੀਟਰ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਖਰੀਦੋ।

ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣੇ : ਆਝੂ ਦੇ ਬੂਟੇ 6x1.5 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ 'ਸਿਧਾਈ' ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਫਲ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬੂਟੇ ਦਾ ਆਕਾਰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ

ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਤਮ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛੱਤਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਹੈ ।

ਸਿਧਾਈ : ਆਤਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ 'ਮੋਡੀਫਾਈਡ ਸਿਸਟਮ' (ਸੁਧਾਰੀ ਟੀਸੀ) ਢੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕੰਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰੋ:

1. ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 90 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਕੱਟੋ । ਜੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹੋਣ ਤਾਂ 1-2 ਅੱਖਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ ।
2. ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਦੇ ਤਣੇ ਤੇ ਕਈ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉੱਗਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਵੱਧਣ ਦਿਉ । ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਦੋਂ ਬੂਟੇ ਤੇ 4-5 ਨਰੋਈਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਤਣੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਉੱਤੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੋ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ 1-2 ਅੱਖਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਤਣੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਟਹਿਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 45 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਟੀਸੀ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਾਧੇ ਮਗਰੋਂ ਚੁਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।
3. ਦੂਜੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਚੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਬੂਟੇ ਦੀ ਲੀਡਰ ਟਹਿਣੀ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 3-4 ਟਹਿਣੀਆਂ ਚੁਣੋ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਲੀਡਰ ਟਹਿਣੀ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਇਸ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ । ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਧਾਈ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਰਵਾਂ ਫਲ ਦੇਣਗੇ।

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ : ਆਤਮ ਨੂੰ ਫਲ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਲੇ ਕਰਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਲੰਮੀਆਂ ਜਾਂ ਫਲ ਨਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਫਲ ਲੱਗਣ । ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿਉ ।

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਦਾ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਜਨਵਰੀ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਟੱਕ 5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਰਡੋ-ਪੋਸਟ (ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ 2 ਕਿਲੋ+ਅਣਬੁਝਿਆ

ਚੂਨਾ 3 ਕਿਲੋ+ਪਾਣੀ 30 ਲਿਟਰ) ਅਤੇ 1-2 ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ (ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ 1 ਕਿਲੋ+ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 2 ਕਿਲੋ+ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ 3 ਲਿਟਰ) ਦਾ ਲੇਪ ਲਗਾ ਦਿਉ ।

ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨਾ

ਆੜੂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਧੇਰੇ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਤੱਕ ਵੱਧਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਵਾਲਾ ਝਾੜ ਵੀ ਘਟਦਾ ਹੈ । ਵਾਧੂ ਫਲ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਰਲੇ ਕਰੋ । ਪਰਤਾਪ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨੋ-ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਮ 'ਚ ਤੀਜੇ-ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਫਲ ਤੋਂ ਫਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ 10-15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਰੱਖੋ, ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਕੱਚੇ ਫਲ ਤੋੜ ਦਿਉ । ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਹਿਲਾਉ, ਕੁਝ ਕਮਜ਼ੋਰ ਡੰਡੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਝੜ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਜਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਖਮੀਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿਉ । ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਟੀਸੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਉ । ਇਹ ਕੰਮ ਫਲ ਦੀ ਗਿਣਕ ਸਖ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਫਲ ਘੱਟ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ (ਗ੍ਰਾਮ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-2	10-15	180-360	190-380	150-300
3-4	20-25	540-1000	570-760	450-830
5 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ	26	1000	760	830

ਦੇਸੀ ਰੂੜੀ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਰਲਾ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ । ਯੂਰੀਆ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪਾਉ । ਅੱਧਾ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਮਗਰੋਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਫਲ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਪਾਉ ।

ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ : ਹਲਕੀਆਂ ਰੇਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਧ ਪੀ ਐੱਚ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਆੜੂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ 'ਚ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਗਰਮੀਆਂ

ਅਤੇ ਬਰਸਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਟੀਸੀ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਨਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਥਾਂ ਪੀਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਾੜੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿੱਟੇ-ਪੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਹੇ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ 0.3% ਫੈਰਸ ਸਲਫੇਟ ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਜੂਨ ਅਤੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਆੜੂ ਨੂੰ ਫਲ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸਮ ਮੁਤਾਬਕ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੂਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੱਕ ਵੱਧਦੇ ਅਤੇ ਪੱਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੋਂ 25-30 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਫਲ ਦਾ ਭਾਰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆੜੂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਇਹ ਸੱਭ ਤੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ।

ਆੜੂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮਾਂ

ਕਿਸਮ	ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮਾਂ
ਪਰਤਾਪ ਅਤੇ ਫਲੋਰਡਾ ਪ੍ਰਿੰਸ	ਮਾਰਚ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਫ਼ਤਾ
ਸ਼ਾਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅਰਲੀ ਗਰੈਂਡ	ਅਪ੍ਰੈਲ ਅੱਧ ਤੋਂ ਮਈ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਫ਼ਤਾ
ਸ਼ਰਬਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਤ	ਮਈ ਅੰਤ ਤੋਂ ਜੂਨ ਅੰਤ

ਆੜੂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਆਪਸੀ ਫ਼ਰਕ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗੇਤੀਆਂ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਤਾਪ, ਫਲੋਰਡਾਪ੍ਰਿੰਸ, ਅਰਲੀਗਰੇਡ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨੇ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੱਕ ਹਰ 3-4 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਬਹਾਰ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਆੜੂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਨਦੀਨ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਬਾਗ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਹਾਈ ਕਰਕੇ ਨਦੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਰਹਿਤ ਕਰੋ। ਹੈਕਸਾਯੂਰੋਨ 80 ਡਬਲਯੂ ਪੀ (ਡਾਈਯੂਰਾਨ)

2.0 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਜਾ ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ (ਗਲਾਈਸੈਲ 41 ਐਸ ਐਲ) ਜਾਂ ਗਰਾਮੈਕਸੋਨ 24 ਡਬਲਯੂ ਐਸ ਸੀ (ਪੈਰਾਕੁਆਟ) 1.5 -2.0 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਦੀਨਾ ਤੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੇ। ਡਾਈਯੂਰਾਨ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ ਜਾ ਗਰਾਮੈਕਸੋਨ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਹੋਣ, ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੇ। ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਨਾ ਚੱਲਦੀ ਹੋਵੇ। ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨਦੀਨ ਉੱਗ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ ਜਾਂ ਗਰਾਮੈਕਸੋਨ ਦਵਾਈ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਦੁਬਾਰਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ

ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੱਕਣ ਦੀ ਸਹੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਫ਼ਲ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੱਡਰ (ਗੋਦਰ) ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹਰੇ ਤੋਂ ਪੀਲਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੱਬਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਆੜੂ ਦੇ ਪੀਲੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਫ਼ਲ ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਇੱਕ-ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੋੜੋ।

ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲੇ ਸੁੱਕੇ ਘਾਹ ਵਰਗਾ ਅਤੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਫ਼ਲ 3-4 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬੂਟੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫ਼ਲ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਪੱਕਦੇ। ਅਗੇਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਛੇਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਫ਼ਲ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ 3-4 ਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਲ ਤੋੜਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁੜ ਦੀ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਡੱਬੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕਾ ਨਰਮ ਘਾਹ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰੱਖੋ। ਫ਼ਲ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਲਈ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੋਟੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗੋਲ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥੈਲੇ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਹੇਠ ਹਵਾਦਾਰ ਥਾਂ ਜਾਂ ਸੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਪੱਖੇ ਆਦਿ ਲੱਗੇ ਹੋਣ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢੇਰੀ ਕਰੋ। ਫ਼ਲ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ 10-15 ਮਿੰਟ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਠੰਢਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਲਾਂ ਤੇ ਲੱਗਿਆਂ ਪਾਣੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਕਾ ਦਿਉ। ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪੱਕਣ ਕਿਰਿਆ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੁੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰੋ। ਕੱਚੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤੇ ਨਰਮ ਜਾਂ ਦਾਗੀ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂਟ ਕੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਉ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਡੱਬਾ ਬੰਦੀ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰੋ। ਆਝੂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਡੱਬਾ ਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਗਰੇਡ (ਦਰਜਾ)	ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ (ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)	ਡੱਬੇ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਆਕਾਰ (ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)	ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ	ਪ੍ਰਤੀ ਤਹਿ ਫਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
ਸਪੈਸ਼ਲ	5.5 ਤੋਂ 6.3 ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ	37x16.5x16.5	3	28-32
ਗਰੇਡ-1	4.6 ਤੋਂ 5.5	37x16.5x16.5	4	35-38
ਗਰੇਡ-2	4.6 ਤੋਂ ਘੱਟ	37x16.5x16.5	4	38-43

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ 2 ਜਾਂ 4 ਕਿਲੋ ਆਕਾਰ ਦੇ ਮੋਟੇ ਗੱਤੇ ਦੇ ਦੋ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪੈਕਿੰਗ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹਨ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਸੌਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਆਝੂ ਦੇ ਫਲ ਛੇਤੀ ਨਰਮ ਹੋ ਕੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਝੂਆਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰਾਂ (ਸ਼ੀਤ ਘਰਾਂ) ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਤਾਪਮਾਨ 0-3.3 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੀ ਨਮੀ 85-90% ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ 25 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਸਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਝੂ ਦੀ ਸ਼ਾਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਿਆਰ ਪਰ ਸਖਤ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ 2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਲੋਰਾਈਡ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 5 ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੁਬੋ ਕੇ ਸੋਧੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ (ਕੋਰੂਗੇਟਡ ਫਾਈਰ ਬੋਰਡ ਬਾਕਸ) ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ 0 ਤੋਂ 1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ 30 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਝੂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਤੇ ਦੀਆਂ ਟਰੇਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਿੰਕ ਜਾਂ ਕਲਿੰਗ ਫਿਲਮ ਨਾਲ ਪੈਕ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਪਰ ਮਾਰਕੀਟ (18-20 ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ) ਵਿੱਚ 9 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਆਮ ਮੰਡੀਆਂ (28-30 ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ) ਵਿੱਚ 4 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਾਲ ਮੰਡੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਪੱਤੇ ਮੁਰੰਡਣ ਵਾਲਾ ਚੇਪਾ (ਏਫਿਡ) : ਇਹ ਕੀੜਾ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਝੁਰੜ-ਮੁਰੜ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧਦੇ ਫਲ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਮਈ ਤੱਕ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ 800 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮੈਥੋਏਟ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ । ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ।
2. ਆਭੂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸਣ ਵਾਲਾ ਕਾਲਾ ਚੇਪਾ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਚੂਜੇ ਚੇਪੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀੜੇ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ ਵਿਚ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਅਤੇ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।	ਤਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀੜੇ ਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਸਾਰ ਹੀ 800 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੈਲਾਥੀਆਨ 50 ਈ ਸੀ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਕੇ ਤਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉੱਪਰ ਛਿੜਕਾ ਕਰੋ।
3. ਚੈਫਰ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕੀਟ-ਪਤੰਗੇ: ਜਵਾਨ ਕੀੜੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਪੱਤੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ । ਦਿਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕੀੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਛੁੱਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੰਭੀਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੀੜੇ ਫੁੱਲ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੀੜੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਭੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੂਟੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।	ਨੁਕਸਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਕਾਰਬਰਿਲ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ । ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸੇ ਜਾਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਨਾਲ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਧੋਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ 5-6 ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਛਿੜਕਾ ਕਰੋ ।
4. ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁੰਭੀ : ਇਹ ਕੀੜੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਾਦਾ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸੁੰਭੀ ਉੱਤੇ ਪੀਲੇ ਵਾਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਵਾਨ ਸੁੰਭੀਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸੁੰਭੀਆਂ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਹਮਲੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੂਟੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਵਾਨ ਸੁੰਭੀਆਂ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਰੀਰ ਕਾਲੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਗੁੰਢਿਆਂ ਦੀ ਪੁੰਛ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਸੰਤਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਆਰ-ਪਾਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।	ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੇ ਗੁੰਢੇ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਸੁੰਭੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦਿਓ।
5. ਅਲੂਚੇ ਅਤੇ ਆਭੂ ਦੇ ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ : ਇਹ ਫਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਕੀੜਾ ਹੈ । ਆਭੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਮਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਫਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੱਕਣ ਤੇ ਆਏ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਛੇਦ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੱਖੀ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਇਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧਦੇ ਫੁੱਲਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਾ ਹਮਲੇ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਗੰਦਾ ਰਸ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਧ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।	ੳ) ਜਲਦੀ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੁਤਾਪ, ਫਲੋਰਡਾ ਪਰਿਸ, ਅਰਲੀ ਗਰੈਂਡ, ਫਲੋਰਡਾ ਸੋਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅ) ਬੂਟੇ ਤੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਉ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
	ੲ) ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਮੱਖੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁਗ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵਿਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਦੱਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸ) ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਬਾਗ ਦੀ 4-6 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਹਲਕੀ ਵਹਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੱਖੀ ਦੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਤੇ ਪਿਊਪੇ ਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ । ਹ) 1250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੁਮੀਸਡੀਨ 20 ਈ.ਸੀ. 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮਈ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤੇ-ਹਫ਼ਤੇ ਤੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ । ਛਿੜਕਾਅ ਦੇ ਬਾਅਦ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਤੋਂ 3 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਤੋੜੋ । ਕ) ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਅਲੂਚੇ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਆਝੂ ਵਿੱਚ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ ਏ ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ (16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ) ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ 30 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਉ ।
6. ਚੋੜੇ ਸਿਰ ਵਾਲਾ ਗਝੂਆ : ਇਹ ਆਝੂ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕੀੜਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਜਵਾਨ ਕੀੜੇ ਅੱਧ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੀੜੇ ਤਣੇ ਤੇ ਮੋਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਅੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਛਿੱਲ ਹੇਠੋਂ ਖਾ ਕੇ ਛਿੱਲ ਹੇਠਾਂ ਬੇਦਵੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਛਿੱਲਕਾ ਪੋਲਾ ਹੋ ਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁੰਦ ਦਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਬੂਟਾ ਮਰ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ।	ਬੂਟੇ ਤੇ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਡਰਮਟ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰੋਪਾਈਰੀਫਾਸ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਚੂਨ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕੋ ।
7. ਟੋਪੀ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ (ਕੋਸ ਸੁੰਡੀ) : ਇਹ ਕੀੜਾ ਟਹਿਣੀਆਂ, ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।	ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਸੇਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਕਾਰਬਰਿਲ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ												
1. ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਬਰੀਕ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਰੋਗ: ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਦਾਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਰੋਗੀ ਹਿੱਸਾ ਟੁੱਟ ਕੇ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਮੋਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਫੁੱਲਣ ਸਮੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕੈਪਟਾਨ ਜਾਂ ਜੀਰਮ ਜਾਂ ਬੀਰਮ ਦਵਾਈ ਦਾ 0.2 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾ ਕਰੋ (100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ 200 ਗ੍ਰਾਮ ਦਵਾਈ)												
2. ਛਿੱਲ ਦਾ ਸਾੜਾ ਤੇ ਗੂੰਦ ਰੋਗ : ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਤੋਂ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਕੀੜੇ ਅਤੇ ਉੱਲੀ ਵਾਲੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਠੰਢ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਾਰਨ ਵੀ ਗੂੰਦ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੂੰਦ ਤਣੇ, ਮੁੱਢ, ਟਹਿਣੀਆਂ, ਸ਼ਾਖਾਂ, ਖੁੰਘਿਆਂ, ਫੁੱਲ, ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਤਣੇ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿੱਲ ਉੱਤੇ ਗੋਲ ਜਾਂ ਲੰਬੂਤਰੇ, ਸੁੰਗੜੇ ਜਿਹੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਖਟਾਸ ਦੀ ਬੋ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਛਾਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੰਭੀਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿਚ ਚੀਰ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੋਬਰਾ ਮੱਲੂਮ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਮੱਲੂਮ ਦਾ ਲੇਪ ਸਾਰੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿਓ। ਮਸ਼ੋਬਰਾ ਮੱਲੂਮ <table><tr><td>ਪਾਣੀ</td><td>=</td><td>5.5 ਲਿਟਰ</td></tr><tr><td>ਲੈਨੋਲਿਨ</td><td>=</td><td>225 ਗ੍ਰਾਮ</td></tr><tr><td>ਮਾਰਫੋਲਿਨ</td><td>=</td><td>150 ਗ੍ਰਾਮ</td></tr><tr><td>ਸਟਰੈਪਟੋਸਾਈਕਲਿਨ</td><td>=</td><td>25 ਗ੍ਰਾਮ</td></tr></table> ਉਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲਾ ਕੇ ਮਲੂਮ ਬਣਾ ਲਓ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਵਰਤੋ।	ਪਾਣੀ	=	5.5 ਲਿਟਰ	ਲੈਨੋਲਿਨ	=	225 ਗ੍ਰਾਮ	ਮਾਰਫੋਲਿਨ	=	150 ਗ੍ਰਾਮ	ਸਟਰੈਪਟੋਸਾਈਕਲਿਨ	=	25 ਗ੍ਰਾਮ
ਪਾਣੀ	=	5.5 ਲਿਟਰ											
ਲੈਨੋਲਿਨ	=	225 ਗ੍ਰਾਮ											
ਮਾਰਫੋਲਿਨ	=	150 ਗ੍ਰਾਮ											
ਸਟਰੈਪਟੋਸਾਈਕਲਿਨ	=	25 ਗ੍ਰਾਮ											
3. ਭੂਰੀ ਸਜ਼ਾਹ : ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁੰਗਰ ਰਹੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਚ ਉਲੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਮੁਰਝਾ ਕੇ ਝੱੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਉਧੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਰੇੜਾਂ ਪੈ ਕੇ ਗੂੰਦ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਉੱਤੇ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਦਾਗ ਪੈ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਲਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।	ਉ) ਸੁੱਕੇ ਮੁਰਦਾ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸਾੜੋ ਅਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਡਿੱਗੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦਿਓ। ਰੋਗੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸੁੱਟੋ। ਰੋਗੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਪੱਤੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਓ। ਅ) ਤੋੜ-ਤੁੜਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਖ਼ਮ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਚੰਗੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਫਲ ਚੁਣੋ। ੲ) ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਲਗਪਗ 3 ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਕੈਪਟਾਨ (100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ 200 ਗ੍ਰਾਮ) ਦਵਾਈ ਦਾ ਛਿੜਕਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਰੋਗ ਗੰਭੀਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਵਾਈ ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ 15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ ਛਿੜਕਦੇ ਰਹੋ।												

9. ਅੰਗੂਰ

ਅੰਗੂਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਫਲਦਾਰ ਫਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਫਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ (0.15-0.25%), ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ (0.004-0.025%) ਬੀ-ਕੰਪਲੈਕਸ (391-636 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ) ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਭੂਮੀ

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਗਰਮ, ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਘੱਟ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਪਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪੂਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਿ ਵੇਲਾਂ ਦੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪੱਕਣ ਲਈ ਗਰਮੀ (ਹੀਟ ਯੂਨਿਟ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਗੇਤੀਆਂ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਈ 1600 ਹੀਟ ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਲਈ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਵਧਣ ਅਤੇ ਫਲ ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗੇਤੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਫਲ ਫੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਮੌਸਮ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਮਕ ਵਾਲੀਆਂ, ਨੀਮਾਟੋਡ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਈ.ਸੀ. 1.5 ਮਿਲੀ ਮਹੇਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 10%, ਚੂਨਾ 20% ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 8.7 ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ, ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਹਨ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਪੰਜਾਬ **MACS** ਪਰਪਲ (2008) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਐਨਥੋਸਾਇਨੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੂਸ, ਨੈਕਟਰ ਅਤੇ ਆਰ.ਟੀ.ਐੱਸ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੂਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 60-65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 17-18 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਛੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਵਿਰਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਣਾ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਬੀਜ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਜਾਮਣੀ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈਸ (2000) : ਇਹ ਪਰਲਿਟ ਕਿਸਮ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਛੇਤੀ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਗੂਰ ਪਰਲਿਟ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਹਲਕੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ 18% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤਕਨੀਕ ਇਸ ਕਿਸਮ ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁੱਛੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹੋਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰੇਕ ਵੱਲ ਤੇ 80-90 ਗੁੱਛੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਕੱਢ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ ਦਾ ਰੰਗ ਇੱਕਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਐਥੀਫੇਨ ਦੀ ਸਪਰੇਅ 400 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (1 ਮਿ.ਲੀ. ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਜਦੋਂ ਰੰਗ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 27 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਲ ਹੈ।

ਬਿਊਟੀ ਸੀਡਲੈਸ (1968) : ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਕਿਸਮ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਕੁਆਲਟੀ ਚੰਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਜਾਮਨੀ, ਗੁੱਛਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਗੁੰਦਵਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗੂਰ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਲੰਬੂਤਰੇ ਅਤੇ ਬੀਜ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 16-18% ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਲਿਟ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਝਾੜ 25 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਲ ਹੈ।

ਪਰਲਿਟ (1967) : ਗੁੱਛੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਲੰਮੇ, ਸ਼ਰਬਤੀ ਰੰਗ ਦੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਣਾ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨਾ ਅਤੇ ਬੀਜ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 16-18% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ 90% ਰਕਬੇ ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਤੇ ਕੁਆਲਟੀ ਤਕਨੀਕ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 25 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਲ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਹੋਵੇ, ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਲਮਾਂ ਇੱਕ ਸਾਲਾ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾ ਤੇ, 30-40 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੀਆਂ ਪੈਨਸਲ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ, ਜਿਸਦੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਤਿਰਛਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਅੱਖ ਤੋਂ (2-3 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ) ਉਪਰ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮਤਲ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਵੇ। ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਕਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਥੱਲੇ ਰਹੇ।

ਵੇਲਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਲਾ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਲਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਫਾਸਲਾ 3×3 ਮੀਟਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਲਾਂ ਲਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਤੇ

ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਘੇਰੇ ਵਾਲੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਿੱਟੀ ਪੋਲੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟੋਏ ਘੱਟ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਪੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿੱਚ 50-60 ਕਿਲੋ ਰੂਤੀ ਦੀ ਖਾਦ (ਗਲੀ ਸਤੀ), ਉਪਰਲੀ ਅੱਧੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਟੋਏ ਭਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਰੇ ਹੋਏ ਟੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੇਲਾਂ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ 5 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਕਲੋਰੋਪਾਈਰੀਫਾਸ 20 ਈ ਸੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਲਗਭਗ 2 ਕਿਲੋ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਕੇ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਿਉਂਕ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵੇਲਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬਾਵਰ ਉੱਤੇ ਕਾਰਡਨ ਸਿਸਟਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੁਧਾਈ ਨਾਲ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਰ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾ ਦਿਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਿੱਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਵੇਲ ਉੱਤੇ 60-80 ਸ਼ਾਖਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਜੋ ਕਿ 3×3 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੋਣ। ਜਨਵਰੀ ਤੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਾਖ ਦੇ ਮੁੱਢੋਂ ਚਾਰ ਅੱਖਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁੱਕੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਛਾਂਗ ਦਿਉ। ਅੰਗੂਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈੱਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪਰਪਲ ਦੀ ਕਟਾਈ ਚਾਰ ਅੱਖਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੱਧ ਝਾੜ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਫਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵੇਲਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ 'Y' ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ 1.5×4 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ 666 ਬੂਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੁਧਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਕਾਈ ਵੀ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਸਲ ਸੁਧਾਰ ਤਕਨੀਕ: ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਪਰਲਿਟ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਜੋ ਕਿ ਬਾਵਰ ਉੱਤੇ ਸੁਧਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀ ਵੱਲ ਛਾਂਗ ਦਿਉ। ਵੱਲਾਂ ਛਾਂਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਉ।

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਰੰਗਦਾਰ ਕਿਸਮ ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈੱਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮੁੜਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰਲਿਟ ਵੇਲਾਂ ਤੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ, ਇੱਕ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਟੰਗ ਗਰਾਫਟਿੰਗ ਕਰੋ। ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈੱਸ ਕਿਸਮ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਨਾਲ 3-4 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਖਾਦਾਂ

ਨਵੀਂ ਵੇਲ ਨੂੰ 60 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ ਅਤੇ 125 ਗ੍ਰਾਮ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ ਪਾਉ। ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰੋ। ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਜੋ ਕਿ 3×3 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹੋਣ, ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫਾਸਲਾ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਦ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟਾ-ਵਧਾ ਦਿਉ।

ਵੇਲ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਲ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵੇਲ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1	20	400	1500	250
2	35	500	2500	350
3	50	600	3500	500
4	65	800	4000	650
5 ਅਤੇ ਵੱਧ	80	1000	4500	800

ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ, ਸਾਰੀ ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ, ਅੱਧੀ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਪੋਟਾਸ਼ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਉ। ਬਾਕੀ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਯੂਰੀਆ (1%) ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਪਰੇਅਾਂ ਇੱਕ ਫੁੱਲਾਂ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਤੇ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਟੀ ਅਤੇ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੇਲਾਂ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਵਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਤੇ ਵੇਲਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਛਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਫੈਲਾਅ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਸਮੇਂ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਭੂਮੀ ਪਰਖ ਰਾਹੀਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਉ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਗਿਣਤੀ
ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ	ਇੱਕ ਪਾਣੀ
ਮਾਰਚ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਫ਼ਤਾ	ਇੱਕ ਪਾਣੀ
ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ	ਹਰ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਮਈ	ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ
ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ	ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ

ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਗਿਣਤੀ
ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ	ਜਦੋਂ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੁੱਕਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਜਾਂ ਬਾਰਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦਿਉ।
ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ	ਇੱਕ ਪਾਣੀ, ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁੱਕ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹ ਕੇ ਨਦੀਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਲਵੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਦੀਨ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਹੈਕਸੂਰੇਨ 80 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਡਾਈਯੂਰੇਨ) 1.2 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਗਲਾਈਸਲ 41 ਐਸ ਐਲ (ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ) ਜਾਂ ਗਰਾਮੇਕਸੋਨ 24 ਡਬਲਯੂ ਐਸ ਸੀ (ਪੈਰਾਕੁਇਟ) 1.6 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ 200 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨਦੀਨ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

ਕੁਆਲਟੀ ਸੁਧਾਰ

ਪਰਲਿਟ, ਬਿਊਟੀ ਸੀਡਲੈਸ ਅਤੇ ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈਸ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਵਧੀਆ ਅੰਗੂਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਦੇਣ ਲਈ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੋਧ ਕਰੋ:

1. ਫੁੱਲ ਡੋਡੀਆਂ ਨੂੰ, ਫਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਰਲਾ ਕਰੋ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗੁੱਛੇ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 100-120 ਫਲ ਡੋਡੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣ।
2. ਜਦੋਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ 4 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਤਣੇ ਤੋਂ 4 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਚੌੜੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਛੱਲਾ ਉਤਾਰੋ ਅਤੇ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ 40 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਜੀ ਏ3 (ਜਿਬਰੈਲਿਕ ਏਸਡ), ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੋਬਾ ਦਿਉ।
3. ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ 40 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਜੀ ਏ3 ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੋਬਾ ਦਿਉ।
4. ਛਿੱਲ ਲਾਹੁਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੱਕ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨਮੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਸਲਫੇਟ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾ, ਪਹਿਲਾ ਫਲ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁੱਛੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
6. ਜਦੋਂ ਫਲ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਿਠਾਸ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਗੂਰ ਤੋੜ ਲਉ।

ਨੋਟ : 40 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਜੀ ਏ3 ਦਾ ਘੋਲ ਹੇਠਾਂ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਗ੍ਰਾਮ ਜੀ ਏ, ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੀਕਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਸ ਵਿੱਚ 50 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਈਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਪਾਉ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀ ਏ, ਨੂੰ ਘੋਲੋ। ਜੇਕਰ ਈਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੀਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਘੋਲ 25 ਲਿਟਰ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਘੋਲ 25 ਲਿਟਰ ਬਣਾ ਲਵੋ। ਤਣੇ ਤੇ ਗੋਲ ਕੱਟ ਦੇਣ ਵੇਲੇ (ਗਰਡਲਿੰਗ ਕਰਨ ਵੇਲੇ) ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਣੇ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣਾ

ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦੀ। ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਰੇ ਅੰਗੂਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਸੁਆਦਲੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਗੁੱਛਾ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਵਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਬ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਤੁਤਾਈ ਠੰਢੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਰੋ। ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਟੋਕਰੀ ਜਾਂ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ। ਕੱਚੇ, ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ, ਛੋਟੇ, ਬਦਸ਼ਕਲ, ਗਲੇ-ਸੜੇ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਦਾਗ਼ੀ ਅੰਗੂਰ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਲਾਭ ਦਿਉ। ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉ।

ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਅਤੇ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਰਤੋ, ਪਰ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਸੀ ਐਫ ਬੀ ਦੇ 2-4 ਕਿਲੋ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਰਤੋ। ਅੰਗੂਰ ਦੀ ਪਰਲਟ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਵਾਦਾਰ ਸੀ ਐਫ ਬੀ ਦੇ ਚਾਰ ਕਿਲੋ ਵਜ਼ਨ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੌਲੀਥੀਨ ਪਰਤ ਅੰਦਰ ਗਰੇਪਗਾਰਡ ਦੀ ਸ਼ੀਟ ਰੱਖ ਕੇ 0-2 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਉੱਤੇ 90-95% ਸਿੱਲ ਤੇ 30 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਫਿੱਕਾ ਜਾਮਣੀ ਰੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਤੋੜੋ ਅਤੇ ਹਵਾਦਾਰ ਸੀ ਐਫ ਬੀ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ (ਚਾਰ ਕਿਲੋ) ਵਿੱਚ ਪੌਲੀਥੀਨ ਦੀ ਪਰਤ ਅੰਦਰ ਗਰੇਪਗਾਰਡ ਦੀ ਸ਼ੀਟ ਰੱਖ ਕੇ 0-2 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95% ਸਿੱਲ੍ਹ ਤੇ 45 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਅਤੇ ਸਿਰਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ : ਪੰਜਾਬ ਪਰਪਲ ਅੰਗੂਰਾਂ (ਰਸ+ਛਿੱਲ) ਤੋਂ ਸੈਕਰੋਮਾਈਸੀਜ਼ ਸੈਰੀਵਿਸੀ ਖਮੀਰ ਦੇ ਇਕ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਸਟਰੇਨ ਨਾਲ ਉਬਾਲ ਰਾਹੀਂ 10.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (v/v) ਏਥੀਨੋਲ ਵਾਲੀ ਲਾਲ ਵਾਈਨ

ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਉਬਾਲ ਸਮਰਥਾ 90.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ 5 ਲਿਟਰ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਿਕਸਤ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ 62.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ (v/v) ਵਾਈਨ ਸ਼ਫਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਿਰਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਪਰਲਿਟ ਕਿਸਮ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ (5 ਲਿਟਰ) ਤੇ ਸਿਰਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਲਿਟ ਅੰਗੂਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿਰਕਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿਰਕੇ ਨੂੰ 2 ਸਾਲ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖਾਸ ਸਮੱਸਿਆ

ਵਾਟਰ ਬੇਰੀ : ਇਸ ਨਾਲ ਗੁੱਛੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਦਾਣੇ ਸੁੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦਾ ਸੁੱਕਣਾ ਗੁੱਛੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਖਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੇਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦਾ ਲੱਗਣਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਦ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦੀ ਜੂ (ਬਰਿੱਪ) : ਇਹ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ, ਬਰੀਕ ਲੰਬੂਤਰੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੌਦੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਲਾ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਹੜ ਵਰਗੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਅਸਰ ਜਨਵਰੀ-ਫਰਵਰੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੇਲਾਥੀਆਨ 50 ਈ ਸੀ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ 100 ਵੇਲਾਂ ਤੇ ਛਿੜਕੋ। ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਛਿੜਕਾਅ ਫਲ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰੋ।
2. ਜੈਸਿਡ: ਤੇਲੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬਰਸਾਤ ਪਿੱਛੋਂ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਹੇਠ ਆਏ ਪੱਤੇ ਛਪਾਕੀ ਵਾਂਗ ਸਫੈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਪੱਤੇ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਰਸ ਚੂਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੀੜੇ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਲੀ (ਸੂਟੀ ਮੇਲਡ) ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਕੁਆਲਟੀ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟਦੀ ਹੈ।	ਜੈਸਿਡ ਦਾ ਅਸਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ 1.5 ਕਿਲੋ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਕਾਰਬਰਿਲ) 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕੋ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
3. ਪੀਲੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਭੂੰਡ (ਧਮੋਡੀਆ) : ਇਹ ਕੀੜੇ ਪਤਲੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਿਠਾਸ ਵਾਲੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ।	ਵਾੜਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਗਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਭੂੰਡਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਸਮੇਂ ਸਾੜ ਦਿਉ। ਛੋਟੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਲਮਲ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਗੁੰਢਿਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
4. ਪੱਤਾ ਵਲੋਟਣ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਲੋਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।	ਇਸ ਕੀੜੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੈਲਾਬੀਆਨ 50 ਤਾਕਤ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਕੀੜੇ ਦਾ ਹੱਲਾ ਹੋਵੇ।
5. ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ : ਇਹ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਦੀ-ਕਦੀ ਵੇਲਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਲਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।	ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ 1 ਕਿਲੋ ਹੈਕਸਾਵਿਨ 50 ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ (ਕਾਰਬਰਿਲ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰੰਤ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ । ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸੇ ਜਾਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਨਾਲ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਸਰ ਘੁਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੰਜ-ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ ।
6. ਮਿਲੀ ਬੱਗ : ਨਿਪੀਕੋਕਸ ਵਿਰੀਡਿਸ ਅਤੇ ਮੈਕੋਨੈਲੀਕੋਕਸ ਹਿਰਸੂਟਸ ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਪੀਕੋਕਸ ਵਿਰੀਡਿਸ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ, ਟਹਿਣੀਆਂ, ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਮੈਕੋਨੈਲੀਕੋਕਸ ਹਿਰਸੂਟਸ ਨਰਮ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।	ਰੋਕਥਾਮ : ਨਿੰਬੂ ਜਾੜੀ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖੇ ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 1875 ਮਿ.ਲਿ. ਡਰਮਟ/ਡਰਸਬਾਨ 20 ਈ ਸੀ (ਕਲੋਰਪਾਈਰੀਫਾਸ) ਜਾਂ 750 ਮਿ.ਲਿ. ਕਯੂਰਾਕਰਾਨ 50 ਈ ਸੀ (ਪ੍ਰੋਫੀਨੋਫਾਸ) ਜਾਂ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਐਸਾਟਾਫ 75 ਐਸ ਪੀ (ਐਸੀਫੇਟ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਸਪਰੇਅ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤੌਤ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ।

ਨੋਟ : ਮੋਟਰ ਵਾਲੇ ਨੈਪਸੈਕ ਪੰਪ ਨਾਲ ਸਪਰੇਅ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੱਸੀ ਗਈ ਮਾਤਰਾ ਹੀ ਵਰਤੋ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਕਰ ਦਿਉ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣ ਦਾ ਰੋਗ: ਨਵੇਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਂਗ ਮੋਰੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੰਭੀਰ ਹਮਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਆਂ ਕਰੁੰਬਲਾਂ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧਸੇ ਹੋਏ ਚਟਾਖ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਭਰੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕਰੁੰਬਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਟਾਖ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਿਮਾਰੀ ਵਧਣ ਯੋਗ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਧੱਬੇ ਹੋਏ ਚਟਾਖ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਗੁੰਢਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਚਟਾਖ ਪੱਛੀ ਦੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।	ੳ) ਜਨਵਰੀ-ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛਿੱਤਕਾਅ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ 125 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਪਿੱਛੇ ਕਰੋ। ਅ) ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਇੱਕ ਛਿੱਤਕਾਅ 250 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਪਿੱਛੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਰੋ। ੲ) ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਵਿਸਟਨ 50 ਘਲਣਸ਼ੀਲ 500 ਗ੍ਰਾਮ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਛਿੱਤਕਾਅ ਕਰੋ। ਸ) ਮਈ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ ਛਿੱਤਕਾਅ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਪਿੱਛੇ ਕਰੋ। ਹ) ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਸਕੋਰ 25 ਈ ਸੀ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ ਛਿੱਤਕਾਅ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਰੋ। ਕ) ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਸਕੋਰ 25 ਈ ਸੀ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਤੇ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ ਛਿੱਤਕਾਅ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਰੋ। ਖ) ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਸਕੋਰ 25 ਈ ਸੀ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੱਤਕਾਅ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਰੋ।
2. ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਧੱਬਿਆ ਦਾ ਰੋਗ : ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਛੋਟੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਲਾਲ ਭੂਰੇ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਖੋਰੀ ਰੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	ਟਾਹਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉੱਲੀ ਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਛਿੱਤਕਾਅ ਕਰੋ।
3. ਪੀਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗ (ਡਾਊਨੀ ਮਿਲਡੀਊ) : ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਤੇਲ ਵਰਗੇ ਚਟਾਖ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਆਂ ਉੱਲੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਜੰਮ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਟਾਖ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਭੂਰਭੂਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਟਾਖਾਂ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਮਲਾ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਨਵੇਂ ਫੁਟਾਰੇ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	ਟਾਹਣੀਆਂ ਸੁੱਕਣ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਲਜ਼ ਕਰੋ। ਅੱਧ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛਿੱਤਕਾਅ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਕਰੋ।

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
4. ਪੈਰ ਤੇ ਤਣਾ ਗਲਣ ਦਾ ਰੋਗ : ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਭੂਰੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿੱਲ ਲੱਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੇਲ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ।	ੳ) ਕਲਮਾਂ ਲਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 0.2% ਜੀਰਮ (2 ਗ੍ਰਾਮ ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅ) ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਟੋਇਆਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਕੈਪਟਾਨ 0.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਾਲ (400 ਗ੍ਰਾਮ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੜ੍ਹਚ ਕਰੋ ।
5. ਚਿੱਟਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਅਸਰ ਵੇਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਉੱਲੀ ਨਾਲ ਪੀਲੇ ਧੱਬੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਦਾਣੇ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਲੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਪੱਤਿਆਂ, ਕੁਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਰੋਗੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।	ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਗੰਧਕ (1.25 ਕਿਲੋ) ਜਾਂ ਬੈਲੇਟਾਨ 200 ਗ੍ਰਾਮ ਜਾਂ ਟੋਪਾਜ਼ 10 ਈ ਸੀ 200 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ (ਅੱਧ ਮਾਰਚ, ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ) ਛਿੜਕੋ।
6. ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਗਲਣ ਦਾ ਰੋਗ : ਅੰਗੂਰ ਜਦੋਂ ਹਾਲੇ ਵੇਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਰੋਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭੁੰਡ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਰਸ ਚੂਸਿਆਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰਲਟ ਦੇ ਗੁੰਢੇ ਗੁੰਦਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਅੰਗੂਰ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅੰਗੂਰ ਫਿਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸਿਆਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।	ੳ) ਪਰਲਟ ਵਰਗੀਆਂ ਭਰਵੇਂ ਗੁੰਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਰ ਗੁੰਢਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਰਲੇ ਕਰੋ ਜਿਵੇਂ ਕੁਆਲਿਟੀ ਸੁਧਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਅ) ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭੁੰਡਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋ । ੲ) ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ 0.2% ਜੀਰਮ, ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਜੀਰਮ ਦਾ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ ।

10. ਆਂਵਲਾ

ਆਂਵਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ, ਪੈਕਟਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਔਸਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਆਂਵਲਾ ਚਵਨਪ੍ਰਾਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਵਿੱਚ (ਆਂਵਲਾ, ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ) ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਇਹ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਵਿਕਸਤ ਦਰੱਖਤ 46 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੱਕ ਤਾਪਮਾਨ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਖਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਪੀ.ਐਚ. 6.0 ਤੋਂ 9.5 ਤੱਕ ਹੋਵੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਫਸਲ ਹੈ।

ਉਨੱਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਬਲਵੰਤ (2011) : ਇਹ ਬਨਾਰਸੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚਨਚੇਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਲੰਬੇ, ਫੈਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਚਪਟੇ ਗੋਲ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੀ ਚਮੜੀ ਖੁਰਦਰੀ, ਪੀਲੀ ਹਰੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਿੱਟਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਅਤੇ ਲਗਪਗ ਆਇਤਾਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੋਤੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 121 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਨੀਲਮ (2011) : ਇਹ ਫਰਾਂਸਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁੱਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਾਲੀ ਨਸਲ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੰਬੇ, ਦਰਮਿਆਨੇ ਫਲਾਅ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਤਿਕੋਨੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੀ ਚਮੜੀ ਮੁਲਾਇਮ, ਦਰਮਿਆਨੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਰੇਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਨਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿੱਟਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਡਾਕਾਰ

ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੀ ਕਿਸਮ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 121 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਕੰਚਨ (2011) : ਇਹ ਚਕੱਈਆ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚਨਚੇਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੰਬੇ, ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਵਧੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਿਰਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਲੰਬੂਤਰੇ-ਚਪਟੇ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਦਰਮਿਆਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ, ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿੱਟਕ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਛੇਤੀ ਕਿਸਮ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਝਾੜ 111 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਆਵਲੇ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਪੈਚ ਬਡਾਇੰਗ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਵਰੀ-ਫਰਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਆਵਲੇ ਦੇ ਫਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣਾ

ਆਮਲੇ ਦੇ ਬੂਟੇ 7.5x7.5 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 75 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਇਕੱਲੀ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਣੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਦੂਰੀ ਤੇ 4-6 ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਟੁੱਟੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸੀਆਂ, ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਖਾਦਾਂ

ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 15-20 ਕਿਲੋ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਵਿਕਸਤ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 30-40 ਕਿਲੋ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਪਾਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 50 ਗ੍ਰਾਮ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਤੱਤ (110 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ) ਪਾਓ। ਫਿਰ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਇਹ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਹਰੇਕ ਸਾਲ 50 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰੇ ਵਿਕਸਤ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਤੱਤ (1100 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ) ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਪਾਓ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 10-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਨਾਲ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ । ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰੋ ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ

ਫਲ ਪੂਰੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਆਮਲੇ ਦੇ ਪਿਉਂਦੀ ਬੂਟੇ 4-5 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਫਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 10 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਝਾੜ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

11. ਅਲੂਚਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਲੂਚਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਬਾਗ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਫਲਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਤਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਈ ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੈਮ ਜਾਂ ਸੁਕੈਸ਼ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫਲ ਸ਼ੱਕਰ ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ-ਏ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ, ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਨੀਮ-ਪਹਾੜੀ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 100-125 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਬਾਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਹਨੂਰੀ ਚੱਲਦੀ ਹੋਵੇ, ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹਵਾ ਰੋਕੋ ਵਾੜ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਮੈਰਾ, ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਡੂੰਘੀ, ਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਕੱਲਰ ਰਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੀਂ ਹੈ। ਦਰਮਿਆਨੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਸਫਲ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ (1990) : ਇਹ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਾਲੀ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਲਗਾਉਣ ਤੇ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ 85 : 25 ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ, ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਬੂਟਾ ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਖੜ੍ਹਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਲਗਭਗ ਗੋਲ, ਭਾਰ 25-30 ਗ੍ਰਾਮ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਫਲ ਗੋਰੂਏ ਰੰਗ ਦਾ, ਛਿਲਕਾ ਮੋਟਾ, ਗੁੱਦਾ ਸੰਤਰੀ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ

ਪਦਾਰਥ (ਮਿਠਾਸ) 13-14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.6-0.7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਤਾਜ਼ੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ ਲਗਭਗ 40 ਕਿਲੋ ਹੈ।

ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ (1979) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ (15-20 ਗ੍ਰਾਮ), ਗੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬੈਠਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਦੇ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਜਾਮਣੀ ਰੰਗ ਦੇ, ਗੁੱਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪੀਲਾ, ਨਰਮ ਤੇ ਰਸੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 1.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਜੈਮ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ ਲਗਭਗ 45 ਕਿਲੋ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕਲਮਾਂ ਰਾਂਹੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕਲਮਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਧੇ ਪਿਉਂਦ ਰਾਂਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਕਲਮਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸੰਬਰ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਨਵਰੀ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਲਮਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ, ਮੋਟਾਈ ਪੈਂਸਿਲ ਜਿੰਨੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਲਮ ਤੇ 4-5 ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਇੰਡੋਲ ਬਿਊਟੈਰਿਕ ਏਸਿਡ (ਆਈ ਬੀ ਏ) ਦੇ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖੋ (100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਆਈ ਬੀ ਏ ਨੂੰ 10-15 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰੋ) ਆਈ ਬੀ ਏ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾਉ।

ਸਤਲੁਜ-ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੁਲ-ਗਰੀਨ-ਗੋਜ਼ ਅਲੂਚੇ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਮ ਦਾ ਆਕਾਰ 20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਿਉਂਦ ਲੱਕੜ 8-10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਅਤੇ 4-5 ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਪਿਉਂਦੀ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਆਈ ਬੀ ਏ ਦੇ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖੋ। ਮਗਰੋਂ ਕਲਮਾਂ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦੀ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਨਰਸਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉ। ਕਲਮਾਂ ਜਾਂ ਪਿਉਂਦ ਰਾਂਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਇਕੱਲੇ ਬਾਗ ਆਪਸੀ 6x6 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਫ਼ਲਾਂ 'ਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਬ, ਲੀਚੀ ਅਤੇ ਨਾਖ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ 6-8 ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਸਾਥੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਢੁੱਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਜਨਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਦਰਵਾੜਾ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ-ਪਰਪਲ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਰਾਗਣ ਲਈ ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ 85 : 25 ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਲੁਜ-ਪਰਪਲ ਦੀ ਹਰ ਦੂਜੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦੂਜਾ ਬੂਟਾ ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦਾ ਲਗਾਓ।

ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬੂਟੇ 6x1.5 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਸੁਧਰੀ ਟੀਸੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ 10-15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉਪਰੋਂ ਕੱਟਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਸਿਧਾਈ : ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਸੁਧਰੀ-ਟੀਸੀ (ਮੋਡੀਫਾਈਡ ਲੀਡਰ) ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

1. ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਲੰਮੇ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜਨਵਰੀ ਜਾਂ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਗਾਓ। ਬੂਟੇ ਦੀ 8-10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਕੱਚੀ ਟੀਸੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਜੇਕਰ ਤਣੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉੱਗੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਖੁੰਘੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ।
2. ਮੌਸਮ ਬਹਾਰ, ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਉੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸਾਲ, ਸਰਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬੂਟੇ ਪੱਤੇ ਝਾੜ ਕੇ ਨੀਂਦਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਤਣੇ ਉੱਤੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਵਲ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਵਿੱਥ ਤੇ ਤਣੇ ਉੱਤੇ ਉੱਗੀਆਂ 4-5 ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਤਣੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਟਹਿਣੀ 45 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
3. ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਬੂਟਾ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਲੀਡਰ ਟਹਿਣੀ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਉੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਣ ਅਤੇ ਸਹੀ ਵਿੱਥ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਲਓ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੂਟੇ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਸਹੀ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੀਡਰ ਟਹਿਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਧੀ ਹੋਈ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਰੀ ਟੀਸੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੂਟਾ ਫਲ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ।

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ : ਅਲੂਚੇ ਨੂੰ ਫਲ ਕਿਸਮ ਮੁਤਾਬਿਕ 3-4 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਖੁੰਘੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹਲਕੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਤੱਕ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਅੰਦਰੋਂ ਪਤਲੀਆਂ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫਸਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੁੱਕੀਆਂ, ਰੋਗੀ ਜਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਅੰਦਰ ਵਧੇਰੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਨਰੋਏ ਫਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦੇ ਮੁੱਢੋਂ ਉੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਹਰ 4-5 ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੰਮੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਨਾ, ਨੀਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ, ਤਣੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਉੱਗੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣਾ ਆਦਿ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਹੜੇ ਟੱਕ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ (2 ਕਿਲੋ ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ+3 ਕਿਲੋ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ+30 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਜਾਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ (1 ਕਿਲੋ ਨੀਲਾ ਬੋਥਾ+2 ਕਿਲੋ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 3 ਲਿਟਰ ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ) ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ, ਵਧੇਰੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-2	6-12	60-120	95-190	60-120
3-4	18-24	180-240	285-380	180-240
5-6	30-36	300-360	475-570	300-360
6 ਤੋਂ ਉੱਤੇ	36	360	570	360

ਰੂੜੀ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਦੀ ਖਾਦ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਉ । ਯੂਰੀਆ ਦੀ ਅੱਧੀ ਖਾਦ ਫੁੱਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਅੱਧੀ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਾਉ ।

ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ : ਹਲਕੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ, ਗਰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਪੀਲੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਟਹਿਣੀ ਦੀ ਟੀਸੀ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਪੱਤੇ ਸੰਘਣੇ ਫੁੱਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਉੱਤੋਂ ਸੁੱਕਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ 3 ਕਿਲੋ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ, ਡੇਢ ਕਿਲੋ ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ, 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਇੱਕ ਏਕੜ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿੰਕ ਤੱਤ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ, ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦਿਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਅਲੂਚੇ ਦੇ 3-4 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀਆਂ (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ) ਵਿੱਚ ਹਰ 4-5 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਤੇ ਫਲ ਲਗਦੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 6-7 ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਸਿੰਚਾਈ ਹਲਕੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਰਸਾਤ ਇੱਕਸਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਲਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 2-3 ਸਿੰਚਾਈਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਪੱਤੇ ਝਾੜ ਕੇ ਨੀਂਦਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਖਾਦਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਭਰਵੀਂ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿੰਚਾਈ ਨਾ ਕਰੋ, ਇੰਝ ਫੁੱਲ ਝੜਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਲੱਗਣ ਉਪਰੰਤ ਪੱਕਣ ਤੱਕ ਸਿੰਚਾਈ 4-5 ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰੋ।

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਗੋਡੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਹਲਕੀ ਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਵਾਹੀ, ਉਪਰ-ਉਪਰ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਛਤਰੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਫਲਾਂ ਦੇ ਕੋਰੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ : ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਐਨ.ਏ.ਏ. 10 ਪੀ.ਪੀ.ਐਮ. (ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਐਨ.ਏ.ਏ. ਨੂੰ 10-15 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਬਣਾ ਲਉ) ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਈਥਰਲ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (25 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਈਥਰਲ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਮਾਰਚ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ (ਗਿਟਕ ਸਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ)

ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਰਾ ਘਟਦਾ ਹੈ ।

ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ

1. ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ।
2. ਈਥਰਲ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਗਿਟਕ ਸਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਰੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਲ ਦਾ ਕੇਰਾ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
3. ਕਿਉਂਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਫਲਾਂ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ 12 ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਭਰ ਤੁੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਸਮ ਮੁਤਾਬਕ ਜਦੋਂ ਫਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਰੰਗ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਸਥਾਨਕ ਮੰਡੀ ਲਈ ਪੂਰੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਹੀ ਤੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋੜੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ 50 ਫੀਸਦੀ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਲ ਸਖਤ ਹੋਣ। ਫਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡੰਡੀ ਸਮੇਤ ਤੋੜੇ ਤਾਂ ਕਿ ਫਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨਾ ਹੋਣ । ਥੂਟੇ ਨਾਲੋਂ ਫਲ ਤੋੜ ਕੇ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸੁੱਕਾ ਨਰਮ ਘਾਹ ਆਦਿ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਲ ਟੋਕਰੀ ਦੀਆਂ ਰਗੜਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣਗੇ । ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਮਗਰੋਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਹੇਠ ਘਾਹ ਉੱਤੇ ਵਿਛਾਏ ਤਰਪਾਲ ਜਾਂ ਪੱਲੀਆਂ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢੇਰੀ ਕਰੋ ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਵੇਰੇ ਠੰਢੇ ਸਮੇਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛਾਂਟੀ ਕੀਤੇ ਨਰੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਮੁਤਾਬਕ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਕਰਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਿੱਕਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ । ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਕਰੋ । ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢਿਆਂ ਕਰਕੇ ਛਾਂਟੀ, ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮੰਡੀ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਉ ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ

ਛਾਂਟੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਰਮ, ਦਾਗੀ, ਕੱਚੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਢੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿਉ । ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਰੰਗ ਮੁਤਾਬਿਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਕਰੋ । ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰੋ ।

ਐਗ-ਮਾਰਕ ਸੱਤਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ	ਫ਼ਲ ਦਾ ਆਕਾਰ (ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)	ਲੱਕੜ ਦੀ ਪੇਟੀ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਆਕਾਰ (ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)	ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਤਹਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਤਹਿ
ਸਪੈਸ਼ਲ	4.2 ਤੋਂ ਵੱਧ	36x16x16	3	28-32
ਦਰਜਾ-1	3.6 ਤੋਂ 4.2	36x16x16	4	38-42
ਦਰਜਾ-2	3.6 ਤੋਂ ਘੱਟ	36x16x16	4	50-56

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਲਈ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਡੱਬਾਬੰਦੀ 5 ਕਿਲੋ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਾਂ ਜਾਂ ਜਖ਼ਮ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੇਟੀ ਹੇਠ ਕੁਝ ਨਰਮ 8-10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਤਹਿ (ਕਾਗਜ਼ ਕਤਰਾਂ) ਵਿਛਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਲਗਾ ਦਿਉ । ਪੇਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲਗਾ ਦਿਉ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਤਹਿ ਵਿਛਾਉ । ਇਸ ਤਹਿ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਤਰਾਂ ਅਤੇ ਉੱਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਛਾ ਦਿਉ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਤਹਿ ਵਿਛਾਉ । ਪੇਟੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਤਹਿ ਉੱਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਤਰਾਂ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਲਗਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਪੇਟੀ ਦਾ ਢੱਕਣ ਕਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਕਰੋ ।

ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫ਼ਲ ਬਹੁਤ ਢਿੱਲੇ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੰਡੀਕਰਣ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਫ਼ਲ 25 ਦਿਨ ਤੱਕ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਟਰੱਕ ਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹਨ । ਚੰਗਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਲਈ ਠੰਢੀਆਂ ਵੈਨਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਈਆਂ ਜਾਣ ।

ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਦੇ ਫ਼ਲ ਨੂੰ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ 2.0% ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ (20 ਗ੍ਰਾਮ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੇ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਡੋਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 0-1 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95% ਨਮੀ ਵਾਲੇ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਸਟੋਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਕੋਲਡ ਸਟੋਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ ਸਾਧਾਰਨ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ (ਆਭੂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖੋ)

12. ਕੇਲਾ

ਕੇਲੇ ਦਾ ਫਲ ਸਿਹਤ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਟਾਮਿਨ-ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਦੇ ਰੋਗੀ ਲਈ ਦਵਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਲੋਸਟਰੋਲ ਅਤੇ ਸੋਡੀਅਮ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯੂਰਿਕ ਏਸਿਡ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕੇਲਾ ਆਮ, ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਟਿਸੂ ਕਲਚਰ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਰੈਂਡ-ਨੈਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਲਗਾ ਕੇ ਸਰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁੰਗਰ ਲੈ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੇਲੇ ਦੀ ਸਫਲ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਟਿਸੂ ਕਲਚਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਬੂਟੇ ਗੁੱਛਾ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘਟਾ ਕੇ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਚੋਣ : ਕੇਲੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 6.5 ਤੋਂ 7.5 ਪੀ ਐਚ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਖਾਰਾਪਣ 8.7 ਪੀ ਐਚ ਤੱਕ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡੂੰਘੀ, ਚੰਗੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਮੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਜੋ ਕਿ ਜੈਵਿਕ ਪਦਾਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇ, ਕੇਲੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਲਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮ

ਗਰੈਂਡ ਨੈਨ (2008)

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੇਲੇ ਦੀ ਗਰੈਂਡ ਨੈਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੂਟਾ 7 ਤੋਂ 8 ਫੁੱਟ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਔਸਤਨ 18-20 ਕਿਲੋ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਔਸਤਨ 24 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਅਤੇ ਮੋਟਾਈ 3.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਮੁੱਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ : ਟਿਸੂ ਕਲਚਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਆਕਾਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ 6x6 ਫੁੱਟ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 2 ਫੁੱਟ ਚੌੜੇ ਅਤੇ 2 ਫੁੱਟ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰੂੜੀ, ਅੱਧੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਡੀ ਏ ਪੀ ਜਾਂ ਐਨ.ਪੀ.ਕੇ. (12 : 32 : .6) ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰ ਦਿਉ (ਸਾਰਣੀ ਨੰ: 1, 2)।

ਖਾਦਾਂ : ਕੋਲੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਲੇ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ 4-6 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਤੇ ਆਉਣਗੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਗੁੱਛਾ ਆਵੇਗਾ । ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤ ਲੰਗਰ ਜਲਦੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 200 ਗ੍ਰਾਮ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੱਤ (ਯੂਰੀਆ 450 ਗ੍ਰਾਮ), 90 ਗ੍ਰਾਮ ਫਾਸਫੋਰਸ ਤੱਤ ਅਤੇ 210 ਗ੍ਰਾਮ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤ ਵਾਲੀ ਖਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਜਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਆਮ ਖਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਗਈ ਕੋਲੇ ਦੀ ਫਸਲ ਅਤੇ ਮੂਢੀ ਫਸਲ ਲਈ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।

ਕੋਲੇ ਲਈ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਂ

ਮਹੀਨਾ	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
	ਯੂਰੀਆ	ਡੀ.ਏ.ਪੀ.	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ਼ ਪੋਟਾਸ਼
ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ*	--	190	--
ਮਈ	60	--	60
ਜੂਨ	60	--	60
ਜੁਲਾਈ	80	--	70
ਅਗਸਤ	80	--	80
ਸਤੰਬਰ	80	--	80

* ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਟੋਏ ਵਿੱਚ

ਜਾਂ

ਕੇਲੇ ਲਈ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਂ

ਮਹੀਨਾ	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
	ਯੂਰੀਆ	ਐਨ.ਪੀ.ਕੇ. 12:32:16	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ਼ ਪੋਟਾਸ਼
ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ*	--	280	--
ਮਈ	60	--	--
ਜੂਨ	60	--	40
ਜੁਲਾਈ	80	--	60
ਅਗਸਤ	80	--	80
ਸਤੰਬਰ	80	--	80

* ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਟੋਏ ਵਿੱਚ

ਸਿੰਚਾਈ : ਕੇਲੇ ਦਾ ਬੂਟਾ ਬਹੁਤ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਹਰਾਪਣ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੱਤੇ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਣਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਪਰੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋੜ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਬੂਟਾ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਲੇ ਦੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

ਕੇਲੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈਆਂ

ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਸਿੰਚਾਈਆਂ
ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ	ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ।
ਮਈ-ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ	4-6 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ।
ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਦੌਰਾਨ	7-10 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਖੇਤ ਦੀ ਨਮੀ ਦੇਖ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ।
ਅਕਤੂਬਰ-ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨੇ	10-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਕੋਰਾ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਪੋਗਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ : ਕੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹ ਕੋਲੋਂ ਪੋਗਿਆਂ ਦਾ ਉਗਣਾ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੁੰਗਰਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਕੱਢਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜਦੋਂ 70-80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਨਿੱਕਲ ਆਉਣ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੋਗਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਵਧਣ ਦਿਉ। ਤਿੱਖੇ, ਨੌਕੀਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪੋਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲੇ ਨਿੱਕਲੇ ਗੁੱਛੇ ਦੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਹੋਵੇ, ਚੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਪੋਗੇ ਚੁਣਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਦੂਰੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਫਸਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਲੂੰਗਰ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ : ਜਦੋਂ ਲੂੰਗਰ ਪੂਰਾ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੂੰਗਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਪਤਰੇ ਵਿੱਚ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਨਰ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਛੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਲੂੰਗਰ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਥ ਹੋਣ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਵਾਲੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਫਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁੱਛੇ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਧਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਫਲ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਕੱਟਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ : ਕੇਲੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਇਸ ਲਈ 3-4 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ (ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ) ਬੂਟੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 10-12 ਇੰਚ ਤੱਕ ਮਿੱਟੀ ਚੜ੍ਹਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਬੂਟੇ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣਾ : ਗੁੱਛੇ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਡਿੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵਤਾ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਬੂਟਾ ਝੁਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਹਾਰਾ ਦਿਉ ।

ਸਰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉ : ਕੇਲਾ ਕੋਰੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੂੰਗਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਡੰਡੀ ਨੂੰ ਕੇਲੇ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਜਾਂ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ ਨਾਲ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕੇ ਤਾਂ ਕਿ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਸਿਰਾ ਗੁੱਛੇ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਇੰਚ ਵੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲਟਕਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁੱਛੇ ਵਾਲੀ ਡੰਡੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲ ਕੋਰੇ ਨਾਲ ਦਾਗੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ ਉਤਾਰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਕਾਰਨ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਗੁੱਛੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰ ਸਕਣ। ਜਿਹੜੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਫਲ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੋਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੋਕੇ ਹਾਲਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫਰਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲੇ ਬੱਚੇ/ਪੋਗੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ ।

ਜੇਕਰ ਕੇਲੇ ਨੂੰ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 15 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਸਰਕੰਡੇ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ ਤੇ

ਫਿਰ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰ ਦਿਉ।

ਤੁੜਾਈ : ਕੋਲੇ ਦੇ ਲੂੰਗਰ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੋਲੇ ਭਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਲ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਗੱਲ ਦਿਖਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਵੱਟਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਲੂੰਗਰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁੜਾਈ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੂੰਗਰ ਦੀ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲਣ ਵਾਲਾ ਰਸ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਫਲ ਦਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੂੰਗਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਡੰਡੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਰਸ ਨਿੱਕਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੂੰਗਰ ਕੱਟ ਕੇ ਥੱਲੇ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਾਲੀ ਵਿਛਾ ਲਉ ਤਾਂ ਜੋ ਫਲ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਨਾ ਲੱਗੇ ਜੋ ਕਿ ਪਕਾਈ ਵੇਲੇ ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਰਗੜਾਂ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਗੜਾਂ ਪਕਾਈ ਵੇਲੇ ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ, ਵਧੀਆ, ਬੇਦਾਗੀ ਫਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁੜਾਈ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਫਲ ਦੀ ਪਕਾਈ ਤੇ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ : ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਗੜ ਲੱਗੀਆਂ ਜਾਂ ਦਾਗੀ ਫਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਉ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਸਿਹਤਮੰਦ ਫਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਲਾ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲਉ। ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਐਥੀਲੀਨ ਗੈਸ ਜਾਂ ਈਥਾਫੇਨ ਨਾਲ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਇਣਾਂ ਨਾਲ ਕੋਲੇ ਨੂੰ ਰਾਇਪਨਿੰਗ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਫਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਥੀਲੀਨ ਗੈਸ : ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤੋੜੇ ਗਏ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਐਥੀਲੀਨ ਗੈਸ (100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ) ਨਾਲ ਰਾਇਪਨਿੰਗ ਚੈਂਬਰ, ਜਿਸ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 16-18 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਅਤੇ ਨਮੀ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਪਕਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕੋਲੇ 4 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 16-18 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿੱਚ 4 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਅਤੇ 30-32 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 2 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਥੀਫੇਨ : ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤੋੜੇ ਗਏ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ 500 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (1.25 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ) ਇਥੀਫੇਨ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 2-3 ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਡੁਬੋ ਕੇ 4 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਖੇ ਹੇਠ ਸੁਕਾ ਕੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਕਰੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਰਾਇਪਨਿੰਗ ਚੈਂਬਰ ਜਾਂ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ 16-18 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਮੀ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ

ਇਹ ਕੋਲੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ 16-18 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 4 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਅਤੇ 30-32 ਡਿਗਰੀ ਸੈਲਸੀਅਸ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 2 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਸੁੰਡੀ : ਇਹ ਕੀੜਾ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਦੌਰਾਨ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਡੀਆਂ ਉੱਡ ਵਿੱਚ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੇ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਖਾ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰੀ ਪਲੀ ਹੋਈ ਸੁੰਡੀ ਬੂਟੇ ਦੀ ਗੋਭ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ੳ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਕੀੜੇ ਉੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ, ਉਹ ਪੱਤੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਅ) ਕੀੜੇ ਦਾ ਹਮਲਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਤੇ 1000 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਏਕਾਲਕਸ 25 ਈ ਸੀ (ਕੁਇਨਲਫਾਸ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਹੋਰ ਕਰੋ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਤਣੇ ਗਲਣ ਦਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਤਣਾ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਿੱਸਾ ਨਰਮ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੇੜਿਉਂ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ੳ) ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ। ਅ) ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ੲ) ਤਣੇ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵੱਜਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉ।
2. ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਝੁਲਸ ਰੋਗ : ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਤੋਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਫਲ ਤੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਬਾਵਿਸਟਨ 0.1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

13. ਚੀਕੂ

ਚੀਕੂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਚੀਕੂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਸਦਾਬਹਾਰ, ਖਿਲਰਵੇਂ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਨਰਮ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟ, ਚਰਬੀ, ਰੇਸ਼ੇ, ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਚੀਕੂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਇਸ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਝਾੜ ਵਾਸਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮਤਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਲੱਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਰਧ ਗਰਮਤਰ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਫਸਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਲ ਗਰਮ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਮੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੀਕੂ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉੱਪਰ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਕਾਲੀਪੱਤੀ (2011) : ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਖਿਲਰਵੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਲੰਬੂਤਰੇ, ਅੰਡਾਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਦੇ, ਨਰਮ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਖ਼ਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਫਲ ਇਕੱਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ 1 ਤੋਂ 4 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 166 ਕਿਲੋ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਕਟਬਾਲ (2011) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁੱਖ ਘੱਟ ਸੰਘਣੀਆਂ ਸ਼ਾਖ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਦਾਣੇਦਾਰ, ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਉੱਤਮ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕਲੀ ਕ੍ਰਿਕਟਬਾਲ ਕਿਸਮ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਝਾੜ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਪੱਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 157 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਚੀਕੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਵੀਨੀਅਰ' ਢੰਗ ਦੀ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੀਕੂ ਵਾਸਤੇ ਖਿਰਨੀ ਸਹੀ ਜੜ੍ਹਮੁੱਢ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਤਿਆਰ ਬੂਟੇ ਚੰਗੇ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਝਾੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਿਰਨੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪੈਨਸਿਲ ਜਿੰਨੇ ਮੋਟੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੂਟੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	25	220-660	300-900	75-250
4-6	50	880-1300	1240-1860	340-500
7-9	75	1550-2000	2200-2800	600-770
10 ਅਤੇ ਉਪਰ	100	2200	3100	850

ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪਾਉ। ਅੱਧੀ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੀ ਖਾਦ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਖਾਦ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਚੀਕੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੋਕਾ ਸਹਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਿੰਚਾਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ 30 ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ 10-12 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉ। ਫੁੱਲ ਲੱਗਣ ਸਮੇਂ ਥੋੜੇ-ਥੋੜੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਨਮੀ ਦਾ ਸਤਰ ਉੱਚਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਫਲ ਲੱਗੇ। ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ 6-8 ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਤਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉ।

ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਚੀਕੂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਗ ਤਕਰੀਬਨ 7-8 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਖਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਜਿਵੇਂ ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ, ਕਿੰਨੋ, ਅਮਰੂਦ, ਫਾਲਸਾ ਆਦਿ ਵੀ ਚੀਕੂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਲੱਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਲ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਚੀਕੂ ਦਾ ਫਲ ਤੁੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ਪੱਕਣ ਵਾਲਾ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਫਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਪਰ ਸਖਤ ਹੋਣ ਉਦੋਂ ਤੋੜੋ। ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪੱਕਣ ਤੱਕ ਲਗਭਗ 10 ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਚੀਕੂ ਦੇ ਪੱਕਣ ਦਾ ਪਤਾ ਉਸ ਫਲ ਉੱਪਰ ਭੂਰੀ ਪਪੜੀ ਦੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਛਿੱਲ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਖੁਰਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਛਿੱਲ ਹੇਠ ਹਰਾ ਰੰਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਫਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਫਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤੋੜੋ। ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗਾ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਭੂਰੀ ਪਾਪੜੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਜਾ ਬੋਰੀ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕਸਾਰ ਪਕਾਉਣ ਲਈ 1000 ਪੀ.ਪੀ. ਐਮ. ਇਥੀਫੋਨ (2.5 ਮਿ.ਲੀ. ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੁਬੋਵੇ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੇ, ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੋ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਤੇ ਦੇ (Corrugated Fibre Board) ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਲਗਾ ਕੇ ਪੈਕ ਕਰੋ।

14. ਪਪੀਤਾ

ਪਪੀਤਾ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿੱਲਰ ਬੂਟੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਫਸਲ ਵੱਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਪੀਤਾ ਛੇਤੀ ਵਾਧੇ ਵਾਲਾ ਬੂਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ 8-10 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ, ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ ਇੰਨਜ਼ਾਈਮ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਪਪੀਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ 2500 ਯੂਨਿਟ ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' 85 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤੀ ਇੰਨਜ਼ਾਈਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਪਪੀਤਾ ਗਰਮ ਅਤੇ ਤਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਮੌਸਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਤਲ ਤੋਂ 1000 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਪੀਤਾ ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੋਰਾ ਰਹਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕ ਕੇ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ, ਸਰਕੰਡਾ, ਪਰਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਢੱਕ ਕੇ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਰੈੱਡ ਲੇਡੀ 786 (2013) : ਇਹ ਦੋ ਲਿੰਗੀ (ਜਿਸਦੇ ਇੱਕੋ ਬੂਟੇ ਤੇ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉਚਾਈ 238 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 86 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਅੰਡਾਕਾਰ ਜਾਂ ਲੰਬੂਤਰੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦਾ ਸੰਤਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 10 ਤੋਂ 11 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 50 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਾਲਾਤਾਂ (ਨੈੱਟ ਹਾਊਸ) ਵਿੱਚ ਪੌਦੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਸਵੀਟ (1993) : ਇਹ ਦੋ ਲਿੰਗੀ (ਜਿਸ ਦੇ ਇਕੋ ਬੂਟੇ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉੱਚਾਈ 190 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ 103 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵੱਡੇ, ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਲੰਬੂਤਰੇ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਨੋਕ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 8-10.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਝਾੜ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 50 ਕਿਲੋ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਜੂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੂਸਾ ਡਲੀਸ਼ੀਅਸ (1992): ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੇ ਵਾਧੇ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 210 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 110 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਅੰਡਾਕਾਰ ਜਾਂ ਲੰਬੂਤਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮੋਟਾ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਤਰੀ, ਭਰਪੂਰ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁਆਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 8-10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੂਟੇ ਤੋਂ ਔਸਤਨ 46 ਕਿਲੋ ਫਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੂਸਾ ਡਵਾਰਫ (1992): ਇਹ ਮਧਰੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉੱਚਾਈ 165 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੇ ਨਰ ਤੇ ਮਾਦਾ ਦੋਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 100 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਸ਼ਕਲ ਅੰਡਾਕਾਰ, ਗੁੱਦਾ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 8.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਡਿੱਗਦੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਵੀ ਸਹਿ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੂਟੇ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 35 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਘਰ-ਬਗੀਚੀ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।

ਹਨੀਡਿਊ (1975) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਕੱਦ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਦਾ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਵੱਡਾ, ਲੰਬੂਤਰਾ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬੀਜਾਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ, ਸਾਫ਼, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸੁਆਦ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਮਧੂ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਪਨੀਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਪਪੀਤੇ ਦੀ ਪਨੀਰੀ 25x10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ 1 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਚੌੜੇ 8-10 ਛੇਕ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਸਕੇ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰ ਲਵੋ।

ਇੱਕ ਏਕੜ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ 150 ਗ੍ਰਾਮ ਬੀਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਬੀਜ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ 2-3 ਬੀਜ ਲਾਉ। ਬੀਜ ਨੂੰ ਬਿਜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 3 ਗ੍ਰਾਮ ਕੈਪਟਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋ ਬੀਜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਸੋਧ ਲਉ ਤਾਂ ਕਿ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਨਾ ਮਰਨ। ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਪੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਰੋਆ ਪੌਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਦਿਉ। ਪੌਦੇ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੌਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ 0.2% ਕੈਪਟਾਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਪਨੀਰੀ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗ

1.5x1.5 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ 50x50x50 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟੋ। ਟੋਇਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗਲੀ-ਸੜੀ ਰੂੜੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰੋ। ਹਰੇਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ 15 ਮਿਲੀ ਲਿਟਰ ਕਲੋਰੋਪਾਈਰੀਫਾਸ 20 ਈ.ਸੀ. 2 ਕਿਲੋ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਕੇ ਸਿਊਂਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉ। ਟੋਏ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਟੋਏ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਟੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਜਾਵੇ। ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 15 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ, 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹਰੇਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੌਦੇ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਰਿਆ : ਜਦ ਬੂਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਟੋਇਆ ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਦਿਉ। ਬੂਟੇ ਪੁੱਟਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ ਕਿ ਖੇਤ ਵਿੱਚ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਰ ਬੂਟੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹੋਣ, ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਰਿਆ ਚੰਗੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਖਾਦਾਂ

ਹਰ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 1.25 ਕਿਲੋ ਖਾਦ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ (ਯੂਰੀਆ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ 1:2:1/3 ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ) ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 20 ਕਿਲੋ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਪਾਉ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਚੇਪਾ : ਪੂੰਗ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸਦੇ ਹਨ। ਚੇਪਾ ਧੱਬਿਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ੳ) ਚੇਪੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੈਲਾਥਿਆਨ 50 ਈ ਸੀ ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਬਿਮਾਰੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਿੜਕੋ। ਅ) ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ।

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
2. ਚਿੱਟੀ ਮੱਧੀ : ਪੁੰਗ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ, ਚਿੱਟੇ, ਸਕੇਲ ਵਰਗੇ ਕੀੜੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸ ਚੂਸਣ ਨਾਲ, ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੀੜਾ ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।	ਚੋਪੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਵਾਲਾ ਵੰਗ ਵਰਤੋ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬੂਟੇ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਅ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਧੱਬੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਉੱਲੀ ਦਾ ਧੂੜਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।	ੳ) ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਫਲ ਤੋੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਅ) ਹਰੇਕ 15 ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀਰਮ ਜਾਂ ਕੈਪਟਾਨ ਜਾ ਇੰਡੋਫਿਲ ਐਮ 45 (200 ਗ੍ਰਾਮ ਦਵਾਈ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
2. ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ ਦਾ ਗਲਣਾ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਤਣਾ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਣੇ ਦਾ ਗਲਣਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	ੳ) ਚੰਗਾ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਕਰੋ। ਅ) ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ।
3. ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਰੋਗ : ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਹਰੇ ਮਾਦੇ ਦੇ ਖਰੀਂਢ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ੳ) ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ। ਅ) 250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੈਲਾਥੀਆਨ 50 ਈ ਸੀ ਨੂੰ 250 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਇਸ ਰੋਗ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੀੜਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੇਲਾ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਮੱਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
4. ਪੱਤੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦਾ ਰੋਗ : ਬੂਟੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਢੇਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੂਟੇ ਵਧਦੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।	ਗੁੱਛਾ-ਮੁੱਛਾ ਰੋਗ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰੋ।

15. ਅਨਾਰ

ਅਨਾਰ ਠੰਢੇ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੋਗ ਅਤੇ ਚਕਿਤਸਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੇ-ਖੱਟੇ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਮ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪਤਲੇ ਹੋਣ ਲਈ, ਟੱਟੀਆਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਕੀੜੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਅਨਾਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਗਰਮੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹੋਣ। ਡੂੰਘੀ ਮੈਰਾ ਮਿੱਟੀ ਅਨਾਰ ਲਈ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਕਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ। ਅਨਾਰ ਖਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਠੰਢੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਪੈਂਦੇ ਨੂੰ ਸਥਿਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੌਦਾ ਸਦਾਬਹਾਰ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਭਗਵਾ (2013) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕੁਝ ਪਤਝੜੀ, ਝਾੜੀਦਾਰ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਛਿੱਲ ਪੱਧਰੀ, ਚਮਕਦਾਰ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਾਣੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 215 ਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 45% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 14.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.48% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਫਸਲ (ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ) ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਤੁੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਫਲ ਲੈਣ ਲਈ ਅੱਧ ਮਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 14.6 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗਨੇਸ਼ (1997) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਦਾ ਹਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਝਾੜੀਦਾਰ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਦਾਣੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੀਜ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਨਰਮ, ਮਿੱਠੇ, ਰਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ, ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.5% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਫਸਲ (ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ) ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਫਲ ਲੈਣ ਲਈ ਡੋਡੀਆਂ

ਅਤੇ ਫੁੱਲ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਏਕੜ ਵਿੱਚੋਂ 6-7 ਟਨ ਫਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੰਧਾਰੀ (1997) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੌਦੇ ਭਰਵੇਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਝਾੜ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ (ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੀ ਲਾਲੀ ਤੇ, ਦਾਣੇ ਲਾਲੀ ਮਾਰਦੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਖਤ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਸ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 12% ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.61% ਖਟਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਏਕੜ ਵਿੱਚੋਂ 4-5 ਟਨ ਫਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਫਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਡੋਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ 22 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋੜ ਦਿਉ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਬੂਟੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਲੈਣ ਲਈ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਆਈ ਬੀ ਏ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਡੁਬੋ ਕੇ ਲਾਉ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ 1 ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ 1 ਮੀਟਰ ਵਿਆਸ ਦੇ ਟੋਟੇ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਰੂੜੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰੇ। ਗਣੇਸ਼ ਕਿਸਮ 3×3 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰੀ 4×4 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲਗਾਉ।

ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਤਣਾ ਰੱਖੋ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਸੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਟੁੱਟਿਆਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਤਣੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲੇ ਪੜਸੂੰਏ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿਉ।

ਖਾਦਾਂ

ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹਰ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 5-6 ਕਿਲੋ ਦੇਸੀ ਰੂੜੀ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 50 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ 250 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੋ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਪਾਣੀ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ 10-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਾਉ।

ਪੌਦ-ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਕੀੜੇ

ਕੀੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਚੋਪਾ : ਇਹ ਪੱਤਿਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਨਰਮ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਚੂਸ ਕੇ ਪੌਦੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਰੰਗ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਬੇਢੰਗੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀੜੇ ਦੇ ਮਲ-ਮੁਤਰ ਉੱਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉੱਪਰ ਸੂਟੀ ਮੋਲਡ ਉੱਲੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੌਦੇ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	500 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਰੋਗਰ 30 ਈ ਸੀ (ਡਾਈਮੈਥੋਏਟ) ਨੂੰ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
2. ਫਲ ਫੇਦਕ ਸੁੰਡੀ : ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਕੈਲੈਕਸ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਅੰਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੋਟੀ ਸੁੰਡੀ ਵੱਧ ਰਹੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਅਤੇ ਛਿਲ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਉੱਪਰ ਜੀਵਾਣੂਆਂ ਅਤੇ ਉੱਲੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਫਲ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੁੰਡੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਮਈ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	ਨੁਕਸਾਨੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ।

ਅ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਗਲਣਾ : ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਧੱਬੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਬਣੇ ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਨਮੀ ਦੇ ਵੱਧਣ ਨਾਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਪੌਦੇ ਕਰੁੱਤੇ ਹੀ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ (2:2:250) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਮਈ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੂਨ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।

16. ਫ਼ਾਲਸਾ

ਫ਼ਾਲਸਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਫ਼ਲ ਹੈ। ਫ਼ਾਲਸਾ ਤਾਜ਼ੇ ਰਸ, ਫ਼ਲ ਅਤੇ ਸਿਰਪ ਲਈ ਵਧੀਆ ਫ਼ਲ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਇਹ ਪੌਦਾ ਗਰਮ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਾਲਸਾ ਨਮੀ ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਤੇ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਰੀਕ਼ੀ ਭੱਲ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਇਸ ਲਈ ਵਧੀਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਾਰੇਪਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਕਰ ਨਾ ਹੋਣ, ਫ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਵਧੀਆ ਹਨ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਫ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਪੌਦੇ ਬੀਜ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫ਼ਲ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਲਉ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀਜ ਕੱਢ ਕੇ ਮੌਨਸੂਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਉ।

ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਉਣਾ

ਜਨਵਰੀ-ਫ਼ਰਵਰੀ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਨਰੋਏ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਕੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਡੇਢ ਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਲਾਉ।

ਸੁਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਫ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਝਾੜੀਦਾਰ ਕਰੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਹਰ ਸਾਲ ਜਨਵਰੀ-ਫ਼ਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰੋ। ਜੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਹਰ ਸਾਲ ਉਸੇ ਉੱਚਾਈ ਤੇ ਕਰੋ।

ਖਾਦਾਂ

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 10 ਕਿਲੋ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਅਤੇ 75 ਗ੍ਰਾਮ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ (170 ਗ੍ਰਾਮ ਯੂਰੀਆ) ਪਾਉ।

ਫ਼ਲ ਦਾ ਪਕਣਾ ਅਤੇ ਤੋੜਨਾ

ਫ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਫ਼ਲ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਭਰਵੀਂ ਵਿਉਂਪਾਰਕ ਫ਼ਸਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਲ ਮਈ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਪੱਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੂਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

17. ਲੁਕਾਠ

ਲੁਕਾਠ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਰੋਪੜ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਲ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਪੱਕਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਫਲ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕੀਮਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਇਸ ਦੇ ਦਰਖਤ ਸੋਕਾ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਸਹਿ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਵਰਗੇ ਪੱਤੇ ਅਣਗੋਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਗ਼ੈਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਗਰਮ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਜਲਵਾਯੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਗਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬੂਟੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲਦੇ ਹਨ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਐਡਵਾਂਸ (1970): ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਗੋਲ ਜਾਂ ਤਿਕੋਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਗੁੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਮੱਖਣ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਖੱਟਾ-ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ 2-3 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਲਡਨ ਯੈਲੋ (1967) : ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਅੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਰਗਾ, ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਖੱਟਾ-ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਫਲ ਵਿੱਚ 4-5 ਦਰਮਿਆਨੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਰਚ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੇਲ ਯੈਲੋ (1967) : ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਲੰਮੇ, ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਗੋਲ ਜਾਂ ਤਿਕੋਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਗੁੱਦਾ ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਖੱਟਾ-ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ 2-3 ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਲੁਕਾਠ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਾਗਣ ਜਾਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਰ-ਪ੍ਰਾਗਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਬਲਾਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆਂ ਐਡਵਾਂਸ ਕਿਸਮ, ਜੋ ਕਿ ਗੋਲਡਨ ਯੈਲੋ ਅਤੇ ਪੇਲ ਯੈਲੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਗਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਵਪਾਰਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਾਗ ਲਗਾਉਣ ਲਈ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਲਈ ਬਨਸਪਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੁਕਾਠ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰਿਕ ਕਿਸਮਾਂ ਤੇ ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਪਿਉਂਦ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜੜ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਤਿਆਰੀ : ਲੁਕਾਠ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਗਦੇ ਹਨ । ਜੇਕਰ ਇਹ ਬੀਜ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਹਵਾ, ਰੌਸ਼ਨੀ, ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪਏ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਗਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤਾਜ਼ੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਗਿੱਲੀ ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਨਾਰਚਿੰਗ : ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੁਕਾਠ ਦੇ ਪੌਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨਾਰਚਿੰਗ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਨਾਰਚਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹਵਾਈ-ਗੁੱਟੀ ਵੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨਾਰਚਿੰਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਸਫਲਤਾ ਹੈ ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣਾ

ਲੁਕਾਠ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਮੌਸਮ ਹਨ, ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੌਸਮ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵਰਗਾਕਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ 6.5x6.5 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਇਹ ਫਲ ਸੌਕਾ ਸਹਿ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਬਾਗ ਦੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਿੰਚਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਤੀਜੇ ਨਿੱਕਲਦੇ ਹਨ । ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪੱਕਣ ਤੱਕ (ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਮਾਰਚ) ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਿੰਚਾਈਆਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	10-20	150-500	200-500	150-400
3-6	25-40	600-750	500-750	600-1000
6-10	40-50	800-1000	1500-2000	1100-1500
10 ਤੋਂ ਉੱਪਰ	50	1000	2000	1500

ਰੂੜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖਾਦ ਨੂੰ ਫਾਸਫੋਰਸ ਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ। ਅੱਧੀ ਯੂਰੀਆ ਖਾਦ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਖਾਦ ਜਨਵਰੀ-ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਫਲ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ

ਲੁਕਾਠ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨੂੰ ਤੀਸਰੇ ਸਾਲ ਫਲ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਫਲ ਇੱਕਸਾਰ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ ਗੁੱਛਾ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਤੋੜੋ। ਪੌਦੇ ਨਾਲੋਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ-ਇਕੱਲਾ ਫਲ ਕੱਢੋ ਨਾ ਤੋੜੋ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਲਿੱਪਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।

ਇੱਕ ਲੁਕਾਠ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 16 ਕਿਲੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਤੋਂ 40 ਕਿਲੋ ਤੱਕ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ : ਪੈਕਿੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜਾ-ਬੰਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੰਡੀ ਯੋਗ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੀਆਂ ਵਾਧੂ ਡੰਡੀਆਂ ਕੱਟ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਗੜੇ ਹੋਏ, ਫਿੱਸੇ ਅਤੇ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ, ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੈਕਿੰਗ : ਹਰ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਥੱਲੇ ਅਖਬਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ ਦਾ ਗੱਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਫਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੇਜਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ 14 ਕਿਲੋ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪੌਦ-ਸੁਰੱਖਿਆ

ੳ) ਬਿਮਾਰੀਆਂ

ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਰੋਕਥਾਮ
1. ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਅਤੇ ਫਿੱਲ ਦਾ ਗਲਣਾ ਅਤੇ ਫਿੱਲ ਦਾ ਕੋਹੜ	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਤੇ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਦਾ ਸਭਨਾ ਅਤੇ ਫਿੱਲ ਦਾ ਕੋਹੜ ਰੋਗ ਵਾਲਾ ਇਲਾਜ ਕਰੋ ।
2. ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤਣਾ ਗਲਣ ਦਾ ਰੋਗ: ਇਹ ਉੱਲੀ ਤਣੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦੁਸਾਂਗੜ ਤੀਕ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਫਿੱਲ ਗਾਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਦੇ-ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾੜਾ ਤਣੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਰੋਗੀ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਪੱਤੇ ਪੀਲੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੇ ਹਨ । ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਮਾਰੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਅੱਧੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਈ ਵਾਰ ਹਰ ਸਾਲ ਕੁਝ ਸ਼ਾਖਾਂ ਝੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਦਰਖਤ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।	ੳ) ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਏ ਬੂਟੇ ਕੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿਉ । ਅ) ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਰੋਗੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਸਾਰਾ ਫਿਲਕਾ ਉਤਾਰ ਦਿਉ । ਫਿਰ ਜਖ਼ਮ ਨੂੰ ਕੀਟਾਣੂ ਰਹਿਤ ਘੋਲ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜਖ਼ਮ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾ ਦਿਉ । ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਲਗਾਉ । ੲ) ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ 2:2:250 ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦਿਉ । ਮੌਨਸੂਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੌਨਸੂਨ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ ਇਹ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਦੇ ਜਾਉ ।
3. ਜੜ੍ਹ ਗਲਣ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਰੋਗ : ਫਿੱਲ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਗਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਰੋਗੀ ਲੱਕੜ ਗੁਲਾਬੀ ਤੋਂ ਜਾਮਨੀ ਜਿਹੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰੋਗ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਰੋਗੀ ਦਰਖਤ ਵਿੱਚ ਖੁਲਸ ਰੋਗ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਪੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਝੜਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੇ ਪੀਹੜੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਢੱਕੇ ਜਾਂ ਨੰਗੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।	ੳ) ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰੋਗ ਦੀ ਅਗੇਤੀ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਲਉ । ਰੋਗੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਬੱਲਿਉਂ ਕੱਟ ਦਿਉ । ਅ) ਕੱਟੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕੀਟਾਣੂ ਰਹਿਤ ਘੋਲ ਲਗਾਉ ਤੇ ਸੁੱਕਣ ਬਾਅਦ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦਿਉ । ੲ) ਜਿਥੇ ਰੋਗੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਣ ਉਸ ਥਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ 2:2:250 ਦੇ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹ ਕਰ ਦਿਉ ।

18. ਅੰਜੀਰ

ਅੰਜੀਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦਲਾ ਫਲ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਅਤੇ ਉਪਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਫਲ ਸੁਕਾਉਣ, ਮੁਰੱਬਾ ਬਣਾਉਣ, ਡੱਬਾਬੰਦ ਕਰਨ ਜਾਂ ਜੈਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਰੁੱਖ ਪੱਤਝੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਹਰਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤਾਪਮਾਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਸਹਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਨਾਲ ਉਪਰਲੇ ਪੱਤੇ ਝੁਲਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਭਾਰੀ ਬਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਫਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਿਕਾਸ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਜੀਰ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਬਰਾਊਨ ਟਰਕੀ (2013) : ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਉੱਪਰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ ਦੇ ਬੋਲੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਅੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਬੈਂਗਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਫਲ ਬਹੁਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ 53 ਕਿਲੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਮਈ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਜੂਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਪੱਕਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਮਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਲਮਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 30-45 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਲਮ ਉੱਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਅੱਖਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਹਰ ਕਲਮ ਦਾ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਬਾਉ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ 'ਸੁਧਰੇ ਮੁੱਢ' ਵੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਅੰਦਰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਜੀਰ ਦਾ ਫਲ ਚਾਲੂ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਫੁੱਟੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਧੁਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਲਕੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਨਾਲ

ਨਵੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ, ਸੁੱਕੀਆਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿਉ ਅਤੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾਉ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਗਰਮ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੌਰਾਨ ਬੂਟੇ ਦੀ ਹਲਕੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਫਲ ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਫਲ ਪਾਟ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਤੇ ਤੁੜਾਈ

ਅੰਜੀਰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਉਦੋਂ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਰੰਗ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਖਤ ਹੋਣ। ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਫਲ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਸੁੱਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਘੁਮਾ ਕੇ ਅਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਸਤਾਨੇ ਪਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਚਮੜੀ ਤੇ ਖਾਰਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਫਲ ਦੀ ਚਮੜੀ ਉੱਪਰ ਦਾਗ ਨਾ ਪਵੇ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

19. ਖਜ਼ੂਰ

ਖਜ਼ੂਰ ਦਾ ਫਲ ਤੱਤ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਨੂੰ ਕੱਚਾ, ਛੁਹਾਰਾ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਖਜ਼ੂਰ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਕਿੱਲੋ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਤੋਂ 1440 ਕੈਲਰੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ 15 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਅਤੇ 7 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਖਟਾਸ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਰਖੱਤ ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਐਂਟੀ ਆਕਸੀਡੈਂਟ ਅਤੇ ਕਈ ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੂਸ, ਜੈਮ, ਚਟਨੀ, ਵਾਈਨ, ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਕਰੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਖਜ਼ੂਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਫਲ ਦੇ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਮੌਸਮ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਮੀ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਗਰਮੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਨਮੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਜ਼ੂਰ 10 ਤੱਕ ਪੀ.ਐਚ ਅਤੇ ਨਮਕੀਨ ਤੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਫਸਲ ਸੌਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਹਲਾਵੀ (2016) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਲੰਬੂਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਇਸਦੀ ਚਮੜੀ ਹਲਕੇ ਸੰਤਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਭਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਵਜ਼ਨ 15.2 ਗ੍ਰਾਮ, ਅਕਾਰ 3.9 ਸੈ. ਮੀ. x 2.3 ਸੈ. ਮੀ., ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮਿਠਾਸ 29.6 % ਅਤੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਗਿਟਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 9.7 : 1 ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਸੇਲਾਪਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੱਚੀ ਖਾਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੇਤੀ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪੱਕਣ (ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੱਚਾ ਖਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਛੁਹਾਰੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 92.6 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬਰੀ (2016) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਮੱਧਮ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਅੰਡਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਚਮੜੀ ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ

ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਵਜ਼ਨ 12.2 ਗ੍ਰਾਮ, ਅਕਾਰ 3.1 ਸੈ.ਮੀ. x 2.5 ਸੈ.ਮੀ. ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮਿਠਾਸ 25.4% ਅਤੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਗਿਟਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 9.1:1 ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਸੇਲਾਪਨ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਕੱਚੀ ਖਾਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛੇਤੀ ਕਿਸਮ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 68.6 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਜ਼ੂਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬੂਟੇ (ਸੱਕਰ) ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਅਸੀਂ ਖਜ਼ੂਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬੂਟੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੀਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੂਟੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਟਿਸੂ ਕਲਚਰ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੂਟੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਵਰਗਾਕਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਬੂਟੇ 8 x 8 ਮੀਟਰ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਖਜ਼ੂਰ ਦਾ ਦਰਖੱਤ ਸਿੱਧਾ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸੁੱਕੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਕੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਪੱਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਪਰਾਗਣ ਵੇਲੇ, ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਲਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਸਮੇਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾ ਆਵੇ। ਫਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ) ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਹਵਾ ਨਾਲ ਇਹ ਨਾ ਟੁੱਟਣ। ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ 70-100 ਪੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਖਾਦਾਂ

ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ 10-15 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਨਵੇਂ ਲਗਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ 30-40 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਵੱਡੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 4.4 ਕਿੱਲੋ ਯੂਰੀਆ ਦੇ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਫਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਨਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਫਸਲ ਲੈਣ ਲਈ ਸਪੇਸ਼ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਾਉਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਵਕਫਾ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੇਤਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੌਰਾਨ 10-15 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ 30-40 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫੁੱਲ, ਪਰਾਗਨ ਅਤੇ ਫਲ ਦਾ ਬਣਨਾ

ਖਜੂਰ ਵਿੱਚ ਸਪੇਥ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਦੇ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੇਥ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੌਸਮ, ਖਜੂਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਜੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਦੇ ਬੂਟੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਫਲ ਲੈਣ ਲਈ ਖਜੂਰਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਨ ਹੱਥੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਅਤੇ ਮਖੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦਾ ਪਰਾਗਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਪਰਾਗਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 10 ਮਾਦਾ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਨਰ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਦਾ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ 2-3 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਾਗਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰਾਗਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੋਲਨ ਛਿੜਕ ਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਰ ਦਾ ਸਟੈਂਡ ਤੋੜ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਦਾ ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਲਟਕਾ ਕੇ। ਪੋਲਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਸਪੇਥ ਪੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਉਸਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੋਲਨ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰ ਤੇ ਕੱਢ ਕੇ 6 ਘੰਟੇ ਧੁੱਪੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 18 ਘੰਟੇ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹਵਾਬੰਦ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ 8 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰਪਰਾਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਜੂਰਾਂ ਦਾ ਫਲ 4 ਪੜਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟੱਪਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਵ (ਕੀਮਰੀ) ਜਦੋਂ ਮਟਰ ਦੇ ਦਾਨੇ ਜਿੰਨਾਂ ਤੇ ਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪੜਾਵ (ਡੋਕਾ) ਜਦੋਂ ਫਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੀਲੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੀਜਾ ਪੜਾਵ (ਡੰਗ) ਜਦੋਂ ਫਲ ਨੇਖ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪੋਲਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਫਲ ਪੋਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੌਥਾ ਪੜਾਵ (ਤਮਰ) ਜਦੋਂ ਫਲ ਦਰੱਖਤ ਉੱਤੇ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੁੜਾਈ

ਖਜੂਰਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਜੂਰਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਇਸ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਗ੍ਰਾਹਕ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖਜੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਜਾਂ ਛੁਹਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਤੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਿੰਡ ਖਜੂਰ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਡੰਗ ਸਟੇਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਤੋੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

20. ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਉਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੋ ਗਰਮ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ ਹਨ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਹਵਾਦਾਰ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ : ਬਟਨ ਖੁੰਬ, ਢੀਂਗਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਟਾਕੀ ਖੁੰਬ

ਗਰਮ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ : ਪਰਾਲੀ ਵਾਲੀ ਖੁੰਬ ਅਤੇ ਮਿਲਕੀ ਖੁੰਬ

ਬਟਨ ਖੁੰਬ

ਇਸ ਖੁੰਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਫਸਲਾਂ, ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੰਪੋਸਟ ਦੀ ਤਿਆਰੀ : ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਤੂੜੀ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਤੋਂ ਕੰਪੋਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

- ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ : ਤੂੜੀ 300 ਕਿਲੋ, 15 ਕਿਲੋ ਚੌਕਰ, 9 ਕਿਲੋ ਕਿਸਾਨ ਖਾਦ, 3 ਕਿਲੋ ਯੂਰੀਆ, 3 ਕਿਲੋ ਸੁਪਰ ਫਾਸਫੇਟ, 3 ਕਿਲੋ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੌਟਾਸ਼, 5 ਕਿਲੋ ਸੀਰਾ, 30 ਕਿਲੋ ਜਿਪਸਮ, 250 ਗਰਾਮ ਲਿੰਡੇਨ (5%) ਦਾ ਧੂੜਾ ਅਤੇ ਫਿਊਰਾਡਾਨ 3 ਜੀ 150 ਗਰਾਮ। (9 ਕਿਲੋ ਕਿਸਾਨ ਖਾਦ ਅਤੇ 3 ਕਿਲੋ ਸੁਪਰ ਫਾਸਫੇਟ ਦੀ ਥਾਂ 1 ਕਿਲੋ ਡੀ.ਏ.ਪੀ ਅਤੇ 6.5 ਕਿਲੋ ਯੂਰੀਆ ਵੀ ਪਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।)
- ਢੇਰ ਲਗਾਉਣਾ : ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਨਾਲ 48 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਗਿੱਲਾ ਕਰੋ। ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਚੌਕਰ ਰਲਾ ਕੇ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਰਖੋ। ਢੇਰ ਇਸ ਖਾਦਾਂ ਤੇ ਚੌਕਰ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ ਉਪਰ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਤੰਗਲੀ ਨਾਲ ਫਰੋਲੋ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਫੱਟਿਆਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇੱਕ 5x5x5 ਫੁੱਟ ਦਾ ਢੇਰ ਲਗਾ ਕੇ ਫੱਟੇ ਹਟਾ ਦਿਉ।
- ਢੇਰ ਦੀ ਪਲਟੀ : ਢੇਰ ਨੂੰ ਸੱਤ ਵਾਰ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹਰ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਾਰ ਵਾਰ ਹਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਪਲਟੋ। ਸੀਰਾ, ਜਿਪਸਮ, ਫਿਊਰਾਡਾਨ ਅਤੇ ਲਿੰਡੇਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ, ਤੀਜੀ, ਛੇਵੀਂ ਅਤੇ ਸੱਤਵੀਂ ਪਲਟੀ ਤੇ ਪਾਉ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਪੋਸਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੂੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਾਲੀ ਕੁਤਰ ਕੇ (2-5 ਇੰਚ) 1 : 1 ਜਾਂ 1 : 2 (ਭਾਰ/ਭਾਰ) ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਲੀ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਬਿਜਾਈ : ਕੰਪੋਸਟ ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਨਮੀ (65-88%) ਅਤੇ ਪੀ.ਐਚ (7.5-8.2) ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਟਰੇਆਂ ਜਾਂ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜ 300 ਗਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਗ ਮੀਟਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਸੱਤ ਇੰਚ ਕੰਪੋਸਟ ਵਿੱਚ ਰਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਜ ਰਲੀ ਕੰਪੋਸਟ ਨੂੰ ਅਖਬਾਰ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ : ਬਿਜਾਈ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ। ਖੁੰਬਾਂ ਫੁੱਟਣ ਉਪਰੰਤ ਹਵਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ 6-8 ਘੰਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦਿਓ।

ਕੇਸਿੰਗ : ਬਿਜਾਈ ਦੇ 2-3 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕੰਪੋਸਟ ਉਪਰ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਕੇਸਿੰਗ ਦੀ 1.5" ਦੀ ਤਹਿ ਲਗਾ ਦਿਉ। ਕੇਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਰੂੜੀ ਤੇ ਰੇਤਲੀ ਮਿੱਟੀ (4:1) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ 4% ਫਾਰਮਲੇਨ ਦੇ ਘੋਲ ਨਾਲ ਜਿਵਾਣੂ ਰਹਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਫੁੱਟਣਾ : ਕੇਸਿੰਗ ਦੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਛੋਟੇ ਸਫੈਦ ਤਿਣਕੇ ਦਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 4-5 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਵਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ 6-8 ਘੰਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ : ਖੁੰਬਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਤੋੜੋ। ਖੁੰਬਾਂ ਨੂੰ ਟੋਪੀ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਦਬਾ ਕੇ ਘੁਮਾਓ ਅਤੇ ਉਪਰ ਖਿੱਚ ਲਵੋ। ਹੇਠਲਾ ਮਿੱਟੀ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਦਿਉ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਮੰਡੀਕਰਨ : ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ 200 ਗਰਾਮ ਦਾ ਪੈਕਟ ਇੱਕ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜੋ।

ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ : 300 ਕਿਲੋ ਸੁੱਕੀ ਰੂੜੀ ਦੀ ਕੰਪੋਸਟ ਵਿੱਚੋਂ 30 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 80-100 ਕਿਲੋ ਖੁੰਬਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਢੀਂਗਰੀ

ਇਸ ਖੁੰਬ ਦੀਆਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਫਸਲਾਂ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ : ਰੂੜੀ ਜਾਂ ਪਰਾਲੀ ਦਾ ਕੁਤਰਾ (3-5 ਇੰਚ), ਸਪਾਨ, ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ (12'x16'), ਸੇਬਾ, ਕੰਡਾ ਆਦਿ।

ਰੂੜੀ ਨੂੰ ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਰੂੜੀ ਨੂੰ 16-20 ਘੰਟੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਦੀ ਨਮੀ 65-68% ਤੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਬਿਜਾਈ : ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ/ਪਰਾਲੀ ਨੂੰ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ 2-3 ਇੰਚ ਤੱਕ ਭਰ ਕੇ ਬੋਤਾ ਜਿਹਾ ਬੀਜ ਪਾਓ। ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਤੂੜੀ ਵਿੱਚ 100 ਗਰਾਮ ਬੀਜ ਪਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਫਾਫੇ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿਆਹੀ ਤੱਕ ਭਰ ਕੇ ਸੇਬੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ। ਲਿਫਾਫੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਕੋਨੇ ਕੱਟ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਦਿਉ।

ਵੀਂਗਰੀ ਦਾ ਫੁੱਟਣਾ : ਬਿਜਾਈ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਖੁੰਬਾਂ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 4-5 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀਂਗਰੀ ਤੋੜਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੂੜਾਈ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ : ਵੀਂਗਰੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾ ਥੱਲੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੋੜ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੀਂਗਰੀ ਦੇ 200 ਗਰਾਮ ਦੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਭਰ ਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ : ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਸੁੱਕੀ ਤੂੜੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 500-600 ਗਰਾਮ ਤਾਜਾ ਵੀਂਗਰੀ 30 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਟਾਕੀ ਖੁੰਬ

ਇਹ ਖੁੰਬ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਉਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ : ਤੂੜੀ, ਚੌਕਰ, ਬੀਜ (ਸਪਾਨ), ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ (12'x16'), ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਛੱਲੇ, ਰੁੰਦੀ ਆਦਿ।

ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਸਾਫ਼ ਤੂੜੀ ਨੂੰ 16-20 ਘੰਟੇ ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ 60-65% ਨਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ ਵਿੱਚ 10% ਚੌਕਰ (ਸੁੱਕੀ ਤੂੜੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ) ਰਲਾਉ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਫਾਫਿਆਂ (12'x16') ਵਿੱਚ ਭਰੋ (2 ਕਿਲੋ ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਫਾਫਾ)। ਲਿਫਾਫੇ ਉਪਰ ਛੱਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਰੁੰਦੀ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ 20 ਪੀ. ਐਸ. ਆਈ. ਤੇ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਭਾਫ਼ ਲਵਾਓ।

ਬਿਜਾਈ : ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਟਾਕੀ ਖੁੰਬ ਦਾ ਬੀਜ (4%) ਪਾਉ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਲਗਭਗ 22° ਸੈਂ ਤੇ ਰੱਖੋ। ਲਗਭਗ 50 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਲਿਫਾਫੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਪੀ ਪੀ ਲਿਫਾਫਾ ਹਟਾ ਦਿਓ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਫੁੱਟਣਾ : ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਡਲੇ ਨੂੰ ਬਰਫ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ 5-10 ਮਿੰਟ ਰੱਖੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਡਲੇ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ਤ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਦਿਓ। ਲਗਭਗ 5-7 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਟਾਕੀ ਖੁੰਬ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਤੁੜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ : ਖੁੰਬ 5-7 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੰਬਾਂ ਲਗਾਤਾਰ 60 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ : ਇੱਕ ਕੁਇੰਟਲ ਸੁੱਕੀ ਤੁੜੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 40-50 ਕਿਲੋ ਤਾਜੀ ਖੁੰਬ ਤੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ 200 ਗਰਾਮ ਦੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਦੇ ਪੈਕਟ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਰਾਲੀ ਖੁੰਬ

ਪਰਾਲੀ ਖੁੰਬ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਫਸਲਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਅਗਸਤ ਤੱਕ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ : ਪਰਾਲੀ, ਬੀਜ (ਸਪਾਨ), ਬਾਂਸ, ਸੇਬਾ ਆਦਿ

ਪਰਾਲੀ ਦੇ ਪੂਲੇ: ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਦੇ ਪੂਲੇ ਦੋਨੋਂ ਸਿਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸੇਬੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੂਲੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਕੱਟ ਕੇ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੂਲਿਆਂ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਲਗਾਉਣਾ : ਪਰਾਲੀ ਦੇ ਪੂਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ 16-20 ਘੰਟੇ ਲਈ ਡਬੋ ਦਿਓ। ਗਿੱਲੇ ਪੂਲਿਆਂ ਨੂੰ ਢਲਾਨ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣ ਦਿਓ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਬਾਂਸ ਦਾ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਬਣਾਓ। ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ 5 ਪੂਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਹਿ ਲਗਾਓ ਜਿਸ ਉਪਰ ਲਗਭਗ 75 ਗਰਾਮ ਬੀਜ ਪਾਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਤਹਿ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਪੂਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ 300 ਗਰਾਮ ਬੀਜ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਕਿਆਰੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੇ ਪੂਲੇ ਖੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਫੁੱਟਣਾ : ਬੀਜਾਈ ਤੋਂ 7-9 ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਖੁੰਬਾਂ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ : ਬੀਜਾਈ ਦੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਫੁੱਟਣ ਉਪਰੰਤ ਹਵਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ 6-8 ਘੰਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੁੜਾਈ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ : ਖੁੰਬਾਂ ਫੁੱਟਣ ਉਪਰੰਤ 1-2 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਲਗਾਤਾਰ 15-20 ਦਿਨ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ 200 ਗਰਾਮ ਦੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਦੇ ਪੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ : ਇੱਕ ਪਰਾਲੀ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਵਿੱਚੋਂ 2.5-3.0 ਕਿਲੋ ਤਾਜਾ ਖੁੰਬਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਿਲਕੀ ਖੁੰਬ

ਮਿਲਕੀ ਖੁੰਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਫਸਲਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮੱਗਰੀ : ਤੂੜੀ, ਬੀਜ (ਸਪਾਨ), ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ (12'x16'), ਸੇਬਾ, ਕੇਸਿੰਗ, ਮਿੱਟੀ ਆਦਿ।

ਤੂੜੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ : ਸੁੱਕੀ ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਵਿਛਾ ਕੇ 16-20 ਘੰਟੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਕਰੋ। ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਬੋਰੀ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਸੇਬੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿਉ। ਇਸ ਬੋਰੀ ਨੂੰ ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ 45-50 ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੁਬੋ ਦਿਉ। ਤੂੜੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਪੱਕੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਠੰਡਾ ਕਰ ਲਓ। ਇਹ ਤੂੜੀ ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਬਿਜਾਈ : ਠੰਡੀ ਤੂੜੀ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਰਲਾ ਕੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 2 ਕਿਲੋ ਗਿੱਲੀ ਤੂੜੀ ਅਤੇ 70-80 ਗਰਾਮ ਬੀਜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਫਾਫੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਸੇਬੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿਉ।

ਕੇਸਿੰਗ : ਬਿਜਾਈ ਦੇ 2-3 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਲਿਫਾਫੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕੇਸਿੰਗ ਦੀ 1-1.5" ਦੀ ਤਹਿ ਲਗਾ ਦਿਉ। ਕੇਸਿੰਗ ਵਿੱਚ ਤੂੜੀ ਤੇ ਰੇਤਲੀ ਮਿੱਟੀ (4:1) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ 4% ਫਾਰਮਲੇਨ ਦੇ ਘੋਲ ਨਾਲ ਜਿਵਾਣੂ ਰਹਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਫੁੱਟਣਾ : ਕੇਸਿੰਗ ਮਿੱਟੀ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਿਣਕੇ ਨਿਕਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ 4-5 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਤੂੜਾਈ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਨ : ਖੁੰਬਾਂ ਤੀ ਤੂੜਾਈ ਲਗਭਗ 35-40 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੇ 200 ਗਰਾਮ ਦੇ ਮੋਮੀ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਪੈਕਟ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਡੀ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਫਸਲ ਦਾ ਝਾੜ : ਇੱਕ ਕੁਇੰਟਲ ਸੁੱਕੀ ਤੂੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗਭਗ 50-60 ਕਿਲੋ ਖੁੰਬਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਖੁੰਬਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਮਾਈਕ੍ਰੋਬਾਇਆਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿਭਾਗ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੁੰਬਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕ੍ਰਿਸੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

21. ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ

ਕਿੰਨੂ, ਅੰਬ, ਅਮਰੂਦ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆਤੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚੇ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਤਾਵਰਨ-ਸਹਾਈ ਤਕਨੀਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ?

- ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਆਤੂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਈ ਤੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅੰਬ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਗਸਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ 16 ਟਰੈਪ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਉ।
- ਟਰੈਪਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਟੰਗੀ ਰੱਖੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤੁੜਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਟਰੈਪਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਾਰ ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਧਾਗੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 1-1.5 ਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਟੰਗੋ।
- ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਟਰੈਪ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜੇਕਰ ਫਲਾਂ ਤੇ ਮੱਖੀ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਹਮਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟਰੈਪ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਟਿੱਕੀ ਲਾ ਲਉ।

ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਫਾਇਦੇ

- ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਟਰੈਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਤਾਵਰਨ-ਸਹਾਈ ਤਕਨੀਕ ਹੈ



ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੇ ਟੰਗੇ ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਰ ਮੱਖੀਆਂ

ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਨਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਦੀ ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ।

- ਵਧੀਆ ਗੁਣਵਤਾ ਵਾਲੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਯੋਗ ਫਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਝਾੜੂ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।
- ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਹ ਸਸਤੀ ਤਕਨੀਕ ਹੈ ।
- ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਨਰ ਮੱਖੀਆਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਟਰੈਪ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਸੰਭੋਗ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ।
- ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਟਰੈਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਰੀਖਣ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਟਰੈਪ ਹੋਰ ਵੀ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਟਰੈਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਕੀਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਟਰੈਪ ਬਰਸਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਟਰੈਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰ ਕੀੜਿਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ
- ਟਰੈਪਾਂ ਨੂੰ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬੇਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਲਗਾਈ ਜਾਵੇ ।
- ਇੱਕ ਟਰੈਪ ਵਿੱਚ 6000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਰ ਮੱਖੀਆਂ ਫਸ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬੱਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਕਦੋਂ ਘੱਟ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

- ਜੇਕਰ ਟਰੈਪਾਂ ਨੂੰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਟੰਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫਲਾਂ ਤੇ ਮੱਖੀ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ।
- ਜੇਕਰ ਟਰੈਪ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਘਰੇਲੂ ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ ਟੰਗੇ ਹੋਣ ।

- ਜੇਕਰ ਟਰੈਪ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ/ਲੇਟ ਲਗਾਏ ਹੋਣ ।
- ਜੇਕਰ ਟਰੈਪ ਦੀ ਸੰਖਿਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ।
- ਜੇਕਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਣ ।
- ਜੇਕਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫ਼ਰੂਟ ਫ਼ਲਾਈ ਟਰੈਪ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ?

- ਇਹ ਟਰੈਪ ਪੀ.ਏ.ਯੂ., ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਫ਼ਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਕੀਟ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇੱਕ ਟਰੈਪ ਦਾ ਮੁੱਲ 100 ਰੁਪਏ ਹੈ ।
- ਪੀ.ਏ.ਯੂ., ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਟਰੈਪਾਂ ਦੀ ਬੁਕਿੰਗ ਲਈ ਡਾ. ਸਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਮੋਬਾਈਲ ਨੰ. 9988686072, 8872399221 ਜਾਂ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਨੰਬਰ 0161-2401960- ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ 303 (ਫ਼ਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ) ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 9.30 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ 4.30 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ।
- ਟਰੈਪਾਂ ਦੀ ਬੁਕਿੰਗ ਈ-ਮੇਲ ਪਤੇ (sandeep_pau.1974@pau.edu) ਤੇ ਵੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਿਲਿਆ ਦੇ ਬਾਗਬਾਨ ਵੀਰ ਟਰੈਪਾਂ ਦੀ ਬੁਕਿੰਗ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰ/ਫ਼ਾਰਮ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕੇਂਦਰ/ਖੇਤਰੀ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ/ਫ਼ਲ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਾਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿਕਾਸ ਅਫ਼ਸਰ ਕੋਲ ਵੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

22. ਗਲੈਹਿਰੀ, ਚੂਹੇ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ

1. ਗਲੈਹਿਰੀ

ਇਹ ਦਰੱਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਅਤੇ ਬੀਜ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭੋਜਨ ਹਨ। ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਮਰੂਦ, ਬੇਰ, ਨਾਖ, ਬੱਗੂਗੋਸ਼ਾ, ਆਲੂ ਬੁਖਾਰਾ, ਅਨਾਰ, ਰਸਭਰੀ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ, ਜਾਮਨ ਆਦਿ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਕਤਿੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਰਤਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਤਿੱਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲਗਾਉ। ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੂਹਿਆਂ ਲਈ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਿਤਾਵਨੀ : ਕਤਿੱਕੀ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉ ਅਤੇ ਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਲਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਦਬਾ ਦਿਉ।

2. ਚੂਹੇ ਅਤੇ ਚੂਹੀਆਂ

ਇਹ ਅਕਸਰ ਖੁੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਘਣ ਸ਼ਕਤੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਜਲਦੀ ਢਾਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਅਕਸਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅੱਠ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੂਹੇ ਅਤੇ ਚੂਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਚੂਹੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਚੂਹੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਰੇਤਲੇ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਰਸਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਪੁੰਗਰਦੇ ਬੀਜਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਦਬਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਚੂਹਾ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਲਾਗੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਖੁੱਡਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਖੋਖਲੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਬੂਟੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਚੂਹਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਚੂਹੇਮਾਰ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਫਸਲ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਾਲਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਮੇਂ, ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਨਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਆਮ ਤਰੀਕਾ

1. ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਣੀ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲਦੇ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰੋ ।
2. ਚੂਹੇ ਫੜਨ ਲਈ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਵੋ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਨਾ ਰਹੇ । ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੂਹਿਆਂ ਦੇ ਨੱਠਣ-ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਸਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰੱਖੋ । ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਝਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਦਿਨ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਣੇ ਪਾ ਕੇ ਮੂੰਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖੋ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ 2-3 ਦਿਨ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਚੂਹੇ ਫੜੋ ਤੇ ਫਸੇ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੋਬ ਕੇ ਮਾਰੋ ।

(ਅ) ਰਸਾਇਣਕ ਤਰੀਕਾ

ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ : ਚੂਹਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਚੋਗੇ ਨੂੰ ਖਾਣਾ, ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਚੋਗੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ, ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਮਹਿਕ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਉ ।

1. 2% ਜ਼ਿੰਕ ਫਾਸਫਾਈਡ (ਕਾਲੀ ਦਵਾਈ) ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ : ਬਾਜਰਾ, ਜਵਾਰ ਜਾਂ ਕਣਕ ਦਾ ਦਲੀਆ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅਨਾਜਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਇੱਕ ਕਿੱਲੋ ਲਉ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ 20 ਗ੍ਰਾਮ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦਾ ਤੇਲ ਤੇ 20 ਗ੍ਰਾਮ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਖੰਡ, 25 ਗ੍ਰਾਮ ਜ਼ਿੰਕ ਫਾਸਫਾਈਡ ਦਵਾਈ ਪਾ ਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਾਉ ।
ਚਿਤਾਵਨੀ : ਇਸ ਚੋਗੇ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਾਉ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਾਜ਼ਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਚੋਗਾ ਵਰਤੋ ।
2. 0.005% ਬਰੋਮਾਈਡ ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ : 0.25% ਤਾਕਤ ਦਾ 20 ਗ੍ਰਾਮ ਬਰੋਮੈਡੀਊਲੋਨ ਪਾਊਡਰ, 20 ਗ੍ਰਾਮ ਪੀਸੀ ਖੰਡ, ਇੱਕ ਕਿੱਲੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨਾਜ ਦੇ ਦਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉ ।
3. 0.0375% ਰੈਕੂਮਿਨ ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ : 50 ਗ੍ਰਾਮ 0.75% ਰੈਕੂਮਿਨ ਪਾਊਡਰ, 20 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਮੂੰਗਫਲੀ ਜਾਂ ਸੂਰਜਮੁਖੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ 20 ਗ੍ਰਾਮ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਖੰਡ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿੱਲੋ ਦਲੀ ਹੋਈ ਕਣਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਨਾਜ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਲਉ ।

ਨੋਟ : ਅੰਨ੍ਹੇ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਰੈਕੂਮਿਨ ਜ਼ਹਿਰ ਵਧੇਰੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਹੈ । ਅੰਨ੍ਹਾ ਚੂਹਾ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਰੈਕੂਮਿਨ ਅਸਰਦਾਰ ਹੈ ।

ਖੁੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਗਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਧੀ : ਚੂਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਬਾਗਾਂ, ਬੰਨਿਆਂ, ਖਾਲਾਂ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲੱਭ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ । ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਬੰਦ ਕਰੋ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਖੁੱਲੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਵਿੱਚ 10-10 ਗ੍ਰਾਮ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਪੁੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 6 ਇੰਚ ਖੁੱਡ ਅੰਦਰ ਰੱਖੋ । ਅੰਨ੍ਹੇ ਚੂਹੇ ਦੀ ਖੁੱਡ ਉਪਰੋਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹਟਾਉ ਅਤੇ ਖੁੱਡ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਰੱਖੋ ।

ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿਝਾਉਣਾ : ਜ਼ਿੰਕ ਫਾਸਫਾਈਡ ਦਵਾਈ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਝ ਪਾਉਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਬਾਜਰਾ ਜਾਂ ਜੁਆਰ ਜਾਂ ਕਣਕ ਦਾ ਦਲੀਆ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਾਜਾਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ 20 ਗ੍ਰਾਮ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਾਉ । ਇਸ ਚੋਗੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਏਕੜ ਵਿੱਚ 40 ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 10-10 ਗ੍ਰਾਮ ਹਰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੇ 2-3 ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਰੱਖੋ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਚੋਗਾ ਢਾਈ ਏਕੜ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ।

ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਧੀ : ਉਪਰੋਕਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਇੱਕ ਏਕੜ ਵਿੱਚ 40 ਥਾਵਾਂ ਤੇ 10-10 ਗ੍ਰਾਮ ਹਰ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਰੱਖੋ ।

ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ

1. ਚੂਹੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਪਾਲਤੂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖੋ ।
2. ਚੋਗੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਦਵਾਈ ਡੰਡਾ, ਖੁਰਪਾ ਜਾਂ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਰਬੜ ਦੇ ਦਸਤਾਨੇ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਾਉ । ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ, ਨੱਕ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉ । ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨੰਗੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਵੋ ।
3. ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਨਾ ਵਰਤੋ ।
4. ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਸਾਂਭਣ ਵਾਸਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫੇ ਵਰਤੋ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਦਿਉ।
5. ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਅਤੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਚੂਹੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦਬਾ ਦਿਉ ।
6. ਜ਼ਿੰਕ ਫਾਸਫਾਈਡ ਦਵਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਤੋੜ (ਐਂਟੀਡੋਟ) ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਚਨਚੇਤ ਖਾ ਲੈਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਲਟੀ ਕਰਵਾਉ ਤੇ ਜਲਦੀ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਉ । ਬਰੋਮੈਡਿਓਲੋਨ

ਤੇ ਰੈਕਮਿਨ, ਦਵਾਈ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਅਸਰ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਵਿਟਾਮਿਨ ਕੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

(ੲ) ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਰੋਕਥਾਮ

ਘਾਹ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਣ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਘਾਹ ਫੂਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੱਟਾਂ, ਖਾਲ, ਖੇਤਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਆਦਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਬਨਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਖੁੱਡਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ।

ਸੜਕਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਹੋਰ ਅਣਵਾਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਬਾਗਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਤ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਸਥਾਈ ਖੁੱਡਾਂ ਬਨਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

(ਸ) ਮਿੱਤਰ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਾਲ ਰੋਕਥਾਮ

ਉੱਲ੍ਹ, ਇੱਲਾਂ, ਸ਼ਿਕਰੇ, ਬਾਜ, ਸੱਪ, ਬਿੱਲੀਆਂ ਤੇ ਨਿਉਲੇ ਚੂਹਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ।

3. ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਦੇ ਤਰੀਕੇ

ਪੰਛੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵੀ । ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਛੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ 300 ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਬਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਸਿਰਫ਼ ਤੇਤਾ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪੰਛੀ : ਪੰਛੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਡੋਡੀਆਂ ਬਣਨ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਤੇਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪੰਛੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਰੂਦ, ਆੜੂ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਅੰਗੂਰਾਂ, ਅੰਬ, ਬੇਰ, ਮਟਰ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਾਂ ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ, ਅੰਗੂਰ ਅਤੇ ਮਟਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨੁਕਸਾਨ ਗੁਟਾਰਾਂ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਗੰਗਾ ਗੁਟਾਰਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

(ੳ) ਯਾਂਤਰਿਕ ਵਿਧੀ

1. ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਪੰਛੀ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਕਰੋ ।

2. ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਅਤੇ ਗੋਪੀਏ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਪੰਛੀ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।
3. ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਅਤੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਈਲੋਨ ਦੇ ਨੈੱਟ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
4. ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਡਰਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ । ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਹਾਂਡੀ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਰ ਉਲੀਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਗੱਡੇ ਡੰਡਿਆਂ ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝ ਕੇ ਪੰਛੀ ਖੇਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਡਰਨੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਸ ਦਿਨ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਬਦਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਡਰਨਾ ਫਸਲ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
5. ਤੋਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਫਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਕਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਰੇ ਕਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲੀ ਤਾਂ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹੀ ਜਾਣਗੇ, ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੋਤੇ ਵੀ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣਗੇ । ਫਸਲ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਉੱਚੀ ਸੋਟੀ ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਮਰੇ ਕਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੱਤ ਦਿਨ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਬਦਲ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
6. ਸਵੈ-ਚਾਲਕ ਪੰਛੀ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਥਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲ ਕੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਹਰ ਛੇ ਤੋਂ ਅੱਠ ਇੰਚ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੰਡਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਥੱਲੜੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਧੁੱਖਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਟਾਕਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗ ਫੜਣ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਤੇ ਧਮਾਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

(ਅ) ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕੇ

1. ਠੀਕ ਵਕਤ ਤੇ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਪਿਊਂਦ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਜਾਂ ਨਾਈਲੋਨ ਦੇ ਜਾਲ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਰੱਖੋ ।
2. ਫਲਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲੱਗਦੇ ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਛਾਂਗ ਕੇ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਛੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਨਾ ਪਾ ਸਕਣ ।
3. ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਆਦਿ ਲਗਾਤਾਰ ਕੱਟਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੁਕਣ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ।

4. ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਤੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕੋ। ਜਿਹੜੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਜਨਨ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਉ।
5. ਨਾਈਲੋਨ ਦੇ 2.5 ਤੋਂ 5.8 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜਾਲ ਨਾਲ ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਦਿਉ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਰਖਤ ਜੋ ਕਿ ਇਕੱਲੇ-ਦੁਕੱਲੇ ਹਨ। ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਸਤੇ 1.25 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜਾਲ ਜੋ ਕਿ ਵੇਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੋਵੇ, ਵਰਤੋ। ਇਹ ਜਾਲ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੰਛੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਿੜੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਧਮੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਡਣ ਵਾਲੇ ਕੀੜੇ ਜੋ ਜਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
6. ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤੀ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੈਂਚਾ ਜਾਂ ਬਾਜਰਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਛੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਣ ਲਈ ਪਸੰਦ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਕੱਦ ਲੰਮਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਵਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਨੇਰੀ-ਝੱਖੜ ਜਾਂ ਬੱਦਲਵਾਈ ਸਮੇਂ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
7. ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਅਕਸਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੰਘਣੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
8. ਤੋਤੇ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਵੱਡੇ ਰਕਬੇ (ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਏਕੜ) ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੋਤਾ ਬਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
9. ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਮੱਕੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜਮੁਖੀ ਦੀ ਬਿਜਾਈ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

(ੲ) ਚਮਕੀਲੇ ਫੀਤੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਇਸ ਫੀਤੇ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਜਾਂ ਬਾਂਸ ਨਾਲ 1-3 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਜਾਂ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੂਰੀ 10 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਡੰਡਾ ਸਹਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਲਗਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਬਨ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੀਬਨ ਨੂੰ ਵੱਟ ਪਾ ਕੇ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਢਿੱਲ ਦੇ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ

ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਢਲਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪੱਛਮ ਤੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈਣ ਤੇ ਫੀਤਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਨਾਲ ਹਲਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

(ਸ) ਚੇਤਾਵਨੀ-ਆਵਾਜ਼ਾਂ

ਤੋਤੇ ਅਤੇ ਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਚੇਤਾਵਨੀ ਭਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਇੱਸ ਕੈਸਿਟ ਵਿੱਚ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੈਸੇਟਾਂ ਸੰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ, ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਸੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੇਪ-ਰਿਕਾਰਡਰ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਨਾਲ ਅੱਧੇ-ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸਵੇਰੇ 7.00 ਤੋਂ 9.00 ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 5.00 ਤੋਂ 7.00 ਵਜੇ ਦੌਰਾਨ ਵਜਾਉਣ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਬੀਜੀ ਫਸਲ, ਪੁੰਗਰ ਰਹੀ ਜਾਂ ਪੱਕ ਰਹੀ ਫਸਲ ਵਾਲੇ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਛੀ ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਚੇਤਾਵਨੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਅਸਰ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਯੋਜਕ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਐਮਪਲੀਫਾਇਰ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਧ ਸਪੀਕਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਲਾਭਦਾਇਕ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਪੰਛੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਲੂ, ਬਾਜ, ਇੱਲਾਂ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚੂਹੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਉੱਲੂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 4-5 ਚੂਹੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਤਵਾਲ, ਸੇਹੜੀਆਂ, ਬੁੱਚੜ ਪੰਛੀ, ਟਟੀਰੀਆਂ, ਗੁਟਾਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੰਛੀ ਅਣਗਿਣਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਨਾਜ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਚਿੜੀਆਂ, ਬਿਜੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪੰਛੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਖੁਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਿੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ 250 ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ-ਮਕੋੜਿਆਂ ਦਾ ਚੋਗਾ ਖੁਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਅੰਤਿਕਾ 1

ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ, ਪੋਟਾਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ
ਖਾਦ ਸੋਮੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)

ਖਾਦ	ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ	ਫਾਸਫੋਰਸ	ਪੋਟਾਸ਼	ਹੋਰ
ਅਮੋਨੀਅਮ ਸਲਫੇਟ	20.5	-	-	-
ਅਮੋਨੀਅਮ ਕਲੋਰਾਈਡ	25.0	-	-	-
ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਅਮੋਨੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ	25.0	-	-	-
ਯੂਰੀਆ	46.0	-	-	-
ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ (ਸਿੰਗਲ)	-	16.0	-	-
ਡਾਈਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ	18.0	46.0	-	-
ਯੂਰੀਆ ਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ	28.0	28.0	-	-
ਨਾਈਟਰੋਫਾਸਫੇਟ	20.0	20.0	-	-
ਗੰਧਕ ਫਾਸਫੇਟ	13.0	33.0	--	15 (ਗੰਧਕ)
ਸਲਫੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼	-	-	48.0	-
ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼	-	-	60.0	-
ਮੈਗਨੀਜ਼ ਸਲਫੇਟ	-	-		30 (ਮੈਗਨੀਜ਼)
ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ (ਹੈਪਟਾਹਾਈਡ੍ਰੇਟ)	-	-	--	21 (ਜ਼ਿੰਕ)
ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ (ਮੋਨੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟ)	--	--	--	33 (ਜ਼ਿੰਕ)
ਫੈਰਸ ਸਲਫੇਟ	-	-		19 (ਲੋਹਾ)
ਕੋਪਰ ਸਲਫੇਟ	-	-		24 (ਕਾਪਰ)
ਜਿਪਸਮ	-	-		16 (ਗੰਧਕ)
ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ/ਵਰਮੀ ਕੰਪੋਸਟ	0.5-2.5	1.2-1.8	1.2-2.0	ਕਾਫੀ

ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਖਾਦ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਲਈ

ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਅਮੋਨੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ (ਕਿਸਾਨ ਖਾਦ)	4 ਕਿਲੋ
ਅਮੋਨੀਅਮ ਕਲੋਰਾਈਡ	4 ਕਿਲੋ
ਅਮੋਨੀਅਮ ਸਲਫੇਟ	5 ਕਿਲੋ
ਯੂਰੀਆ	2.2 ਕਿਲੋ

ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਫਾਸਫੋਰਸ ਲਈ

ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	6.2 ਕਿਲੋ
ਡਾਈਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ	2.2 ਕਿਲੋ
ਯੂਰੀਆ ਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ	3.6 ਕਿਲੋ
ਨਾਈਟ੍ਰੋਫਾਸਫੇਟ	5.0 ਕਿਲੋ

ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਪੋਟਾਸ਼ ਲਈ

ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼	1.7 ਕਿਲੋ
------------------	----------

ਨੋਟ :

- ਯੂਰੀਆ ਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ (28 : 28), ਨਾਈਟ੍ਰੋਫਾਸਫੇਟ (20-20) ਤੇ ਡਾਈਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ (18: 46) ਵਿੱਚ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਫਾਸਫੋਰਸ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਯੂਰੀਆ ਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਲੋ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਡਾਈਅਮੋਨੀਅਮ ਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਨਾਈਟ੍ਰੋਫਾਸਫੇਟ ਵਿੱਚੋਂ 1/3 ਕਿਲੋ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ।
- ਗਲੀ-ਸਤੀ ਰੂਤੀ ਦੀ ਖਾਦ ਵਿੱਚ 40 ਤੋਂ 60% ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਇੱਕ ਟਨ ਖਾਦ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 4 ਕਿਲੋ ਯੂਰੀਆ, 10 ਕਿਲੋ ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ 6 ਕਿਲੋ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ ਘੱਟ ਪਾਉ।

ਅੰਤਿਕਾ 2

ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ

ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ, ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਸੁਚੱਜੇ ਅਤੇ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਬੜੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਝਾੜ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਯੰਤਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਡਰਿੱਪਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਾਹੀਂ ਘੱਟ ਦਬਾਅ (0.20-1.5 ਕਿ.ਗ੍ਰਾ./ਸਮ) ਤੇ 2-10 ਲਿਟਰ/ਘੰਟਾ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਵਾਸ਼ਪੀਕਰਨ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਰਿੱਪਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਛੋਟੇ ਫੁਆਰੇ (ਮਾਈਕਰੋ ਸਪਰਿੰਕਲਰ) ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨੋਜ਼ਲ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਦਬਾਅ ਅਨੁਸਾਰ 20-40 ਲਿਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਨਾਲ 50-200 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧੂ ਰਕਬਾ ਸਿੰਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

- ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹਿਰ, ਮੀਂਹ ਜਾਂ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਪਾਣੀ (ਜੋ ਕਿ ਸਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋਵੇ), ਜਾਲੀ ਫਿਲਟਰ 'ਚੋਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਵਾਸਤੇ, ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿੱਗੀ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੇਤਾ ਫਿਲਟਰ ਅਤੇ ਜਾਲੀ ਫਿਲਟਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰੋ।
- ਡਿੱਗੀ ਪੱਕੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਡਿੱਗੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਗ ਰਕਬਾ ਅਤੇ ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 10 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਵਾਸਤੇ, 800 ਘਣ ਮੀਟਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੀ ਡਿੱਗੀ ਬਹੁਤ ਹੈ।
- ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ/ਰੇਤ ਘੱਟ ਆਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਰਾਕੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼-ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਡਰਿੱਪ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

- ਕੰਟਰੋਲ ਇਕਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਪ ਸੈੱਟ, ਪਾਣੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਫਿਲਟਰ ਅਤੇ ਖਾਦ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਟੈਂਕੀ ਆਦਿ।
- ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀ : ਮੇਨ ਲਾਈਨ, ਸਬ ਮੇਨ, ਲੇਟਰਲ ਅਤੇ ਡਰਿੱਪਰ/ਮਾਈਕਰੋਸਪਰਿੰਕਲਰ

- ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੁਰਜ਼ੇ : ਜੋੜ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਵਧਾਉਣ/ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਵਾਲਵ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਮੀਟਰ ।

ਸਾਵਧਾਨ : ਆਈ ਐੱਸ ਆਈ ਮਾਰਕੇ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹੀ ਵਰਤੋ ।

ਸਿੰਚਾਈਯੋਗ ਰਕਬੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮੇਨ ਅਤੇ ਸਬਮੇਨ (ਪੀ ਵੀ ਸੀ ਪਾਈਪ) ਪਾਈਪ ਦੇ ਸਾਈਜ਼ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਈਪਾਂ ਨੂੰ (25-75 ਮਿ.ਮੀ.) ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਤਿਹ ਤੋਂ 45-60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਡੂੰਘਾਈ ਤੋਂ ਦੱਬਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਰੋਸ਼ਨੀ (ਅਲਟਰਾਵਾਇਲਟ ਕਿਰਨਾਂ) ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਲੇਟਰਲ ਲਾਇਨਾਂ (12-16 ਮਿ.ਮੀ.) ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਬਾਈ ਲੋਟ ਵਿਛਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਟਰਲਾਂ ਨੂੰ ਮੇਨ/ਸਬਮੇਨ ਨਾਲ ਐਡੇਪਟਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਰਿੱਪਰਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਸ (ਡਿਸਚਾਰਜ) ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਨਿਕਾਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ/ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਰਕ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਚਾਲੂ ਹਾਲਤ ਸਮੇਂ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਵੱਡੇ ਬਗੀਚੇ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਰਕਬੇ ਨੂੰ 2-4 ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ 10-15 ਏਕੜ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਿੰਚਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਹੀ, ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਹੇਠ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਘੱਟ ਘੋਰਾਓ ਕਰਕੇ, ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪੌਦੇ ਤੋਂ ਪੌਦੇ ਦੀ ਦੂਰੀ ਘਟਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਫਰਟੀਗੇਸ਼ਨ (ਖਾਦ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਗਾਉਣਾ)

ਫਰਟੀਗੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਖਾਦ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫਸਲ ਦੇ ਵਧਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਉਣਾ । ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਖਾਦ ਦੀ ਕੁਲ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ 1-2 ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 10-12 ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਦ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਤਰਲ ਖਾਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਸਿਰਫ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਖਾਦ ਹੀ ਫਰਟੀਗੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਥੱਲੇ ਬੈਠਣ, ਨਾ ਡਰਿੱਪਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ । ਮਿਸ਼ਰਣ ਖਾਦਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਵਿਚ ਪੰਪ ਦੀ ਸਕਸ਼ਨ ਪਾਈਪ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਡਿਲਵਰੀ ਪਾਈਪ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ 'ਵੈਂਚੂਰੀ' ਰਾਹੀਂ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਰੱਖ-ਰਖਾਵ/ਦੇਖਭਾਲ

- ਮੋਟਰ, ਡੀਜ਼ਲ ਇੰਜਣ, ਮੁਖ ਪੰਪ, ਦਬਾਅ ਨਿਯੰਤਰਿਕ ਅਤੇ ਖਾਦ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਯੰਤਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਠੀਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਰੱਖੋ ।
- ਨਹਿਰੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੇਲੇ ਰੋਤਾ ਫਿਲਟਰ ਨੂੰ 2-3 ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਨਿਯਮਪੂਰਵਕ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ।
- ਜਾਲੀ ਫਿਲਟਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ।
- ਡਰਿੱਪਰ ਡਿਸਚਾਰਜ ਵਿਚੋਂ-ਵਿਚੋਂ ਚੈੱਕ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ਕਿ ਡਰਿੱਪਰ ਠੀਕ ਚਲਦੇ ਹਨ ।
- 3-6 ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਡਰਿੱਪ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਮੀ ਕਾਈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜੀਵਾਣੂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰੋ । ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਲਿਟਰ ਨਮਕ ਦਾ ਤੇਜ਼ਾਬ 1000 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਘੋਲ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੇਟਰਲ ਲਾਈਨਾਂ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਭਰ ਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। 15-20 ਘੰਟੇ ਪਾਣੀਪਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਕੀਮਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੰਚਾਈ ਯੋਗ ਰਕਬਾ ਵਧਾਉਣ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਜਲਦ ਹੀ ਭਰਪਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਅੰਤਿਕਾ 3

ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਮਸ਼ੀਨ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਕਾਮੇ ਦੀ ਫਲ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ 3-4 ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਕਾਮਾ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤਕਰੀਬਨ 9.6 ਮੀਟਰ (32 ਫੁੱਟ) ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਚਿੱਤਰ 1)। ਇਸ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਕਰਨ ਲਈ ਟਰੈਕਟਰ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਡਬਲ ਹਾਈਡਰੌਲਿਕ ਸਿਲੰਡਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਦਾ ਭਾਰ ਤਕਰੀਬਨ 470 ਕਿਲੋ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਟਰੈਕਟਰ ਉੱਪਰ ਚੈਸੀ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨ ਵਰਤੋਂ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਪਲਟਣ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।



ਕਾਂਟ ਛਾਂਟ

ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ

ਚਿੱਤਰ 1. ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਕੰਮ

ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਤਕਰੀਬਨ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੁੜਾਈ ਵੇਲੇ ਫਲ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੁੜਾਈ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੇਲੇ ਟਰੈਕਟਰ ਤਕਰੀਬਨ 5.5 ਲੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਡੀਜ਼ਲ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਦੀ ਉਚਾਈ ਸੈਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਟਰੈਕਟਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਡੀਜ਼ਲ ਦਾ ਖਰਚਾ ਘੱਟ ਕੇ ਤਕਰੀਬਨ 2.5 ਲੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋਰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਪਿੱਕ ਪੁਜੀਸ਼ਨਰ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਕੋਆਪ੍ਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀ ਜਾਂ ਖੇਤੀ ਸਰਵਿਸ ਸੈਂਟਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਤੇ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਰ ਫੁਟਕਲ ਕੰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਿਕਾ 4

ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਉੱਡੀਕ ਸਮਾਂ

ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ	ਫਸਲ	ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਤਰ (ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ)
ਮੈਲਾਥੀਆਨ	ਬੈਂਗਣ, ਭਿੰਡੀ, ਬੰਦ ਗੋਭੀ, ਅੰਗੂਰ	1
ਕੁਇਨਲਫਾਸ	ਬੈਂਗਣ, ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ (ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ)	4
	ਬੰਦ ਗੋਭੀ, ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ (ਸਰਦ ਰੁੱਤ)	7
	ਕਿੰਨੂ	7
	ਅੰਗੂਰ	10
ਕਲੋਰਪਾਇਰੀਫਾਸ	ਮਟਰ, ਮਿਰਚ	7
ਸਾਈਪਰਮੈਥਰੀਨ ਫੈਨਵੇਲਰੇਟ ਡੈਲਟਾਮੈਥਰਿਨ	ਟਮਾਟਰ, ਗੋਭੀ, ਭਿੰਡੀ	1
	ਬੰਦ ਗੋਭੀ, ਬੈਂਗਣ, ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ	1
	ਕਿੰਨੂ	1
ਟਰਾਈਐਜੇਫਾਸ	ਭਿੰਡੀ, ਕਿੰਨੂ, ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ	7
	ਬੈਂਗਣ	4
ਡਾਈਕੋਫੋਲ	ਬੈਂਗਣ, ਖੀਰਾ	1
ਈਥੀਆਨ	ਬੈਂਗਣ	5
	ਖੀਰਾ	7
	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ	1
ਫੈਨਵੇਲਰੇਟ	ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਆੜੂ, ਅਮਰੂਦ	2
ਸਪਾਈਨੋਸੈਡ	ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ	7
	ਬੰਦ ਗੋਭੀ	5
ਇੰਡੋਕਸਾਕਾਰਬ	ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ, ਬੰਦ ਗੋਭੀ	3
ਪ੍ਰੋਪਰਜਾਈਟ	ਬੈਂਗਣ	1
ਸਾਈਪਰਮੈਥਰਿਨ	ਕਿੰਨੂ	3
ਕਾਰਬਰਿਲ	ਅੰਗੂਰ	3
ਪਰੋਫੈਨੋਫਾਸ	ਟਮਾਟਰ	5
ਫਲੂਬੈਂਡਾਮਾਈਡ	ਟਮਾਟਰ	3
ਇਮਾਮੈਕਟਿਨ ਬੈਨਜੋਏਟ	ਭਿੰਡੀ, ਬੰਦ ਗੋਭੀ	3
	ਫੁੱਲ ਗੋਭੀ	5

ਅੰਤਿਕਾ 5

ਕੀੜੇਮਾਰ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਜਾਣਕਾਰੀ

1. ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਜਾਂ ਡੱਬੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਲੇਬਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰੋ ।
2. ਕੀੜੇਮਾਰ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਲੇਬਲ ਲੱਗੇ ਡੱਬੇ ਜਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੋ ।
3. ਕੀੜੇਮਾਰ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਜੰਦਰਾ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਕਿ ਬੱਚੇ, ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਣ।
4. ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।
5. ਖਤਰਨਾਕ ਦਵਾਈਆਂ ਵਰਤਣ ਸਮੇਂ ਬਚਾਉ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕੱਪੜੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਢੰਗ/ਜੁਗਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।
6. ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਬੋਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
7. ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਘੋਲ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਡਰੰਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਹਿਲਾਉਣ ਜਾਂ ਘੋਲਣ ਲਈ ਲੰਮੇ ਦਸਤੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਕੇ ਰਲਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਣ ਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪੈਣ ।
8. ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਣ ਮਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਦਵਾਈ ਧੂੜਨ ਜਾਂ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੱਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।
9. ਡਰੰਮ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਧੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਟੋਇਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪਾਉਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।
10. ਕਿਸੇ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਛਿੜਕਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਨੋਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਫੂਕ ਮਾਰਨ ਜਾਂ ਸਾਹ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

11. ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿੱਚ 8 ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ । ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
12. ਜ਼ਹਿਰ ਛਿੜਕਣ ਲਈ ਅਲੱਗ ਕੱਪੜੇ ਰੱਖੋ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਧੋਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
13. ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਡੱਬੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਿਆਉ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦਿਉ।
14. ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸਾੜਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।
15. ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਛਿੜਕਾਅ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ।
16. ਠੰਢ, ਜ਼ੁਕਾਮ, ਬਲਗਮ ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਛਿੜਕਾਅ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ।
17. ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਵਾ ਦੇ ਰੁੱਖ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਛਿੜਕਾਅ ਦਾ ਅਸਰ ਚੌਮੜੀ ਜਾਂ ਨੱਕ ਆਦਿ ਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਬਚਾਉ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਢੰਗ

ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਢਲੇ ਬਚਾਅ ਦੇ ਢੰਗ ਅਪਣਾਅ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।

1. ਨਿਗਲੀ ਹੋਈ ਜ਼ਹਿਰ

ੳ. ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਲਟੀ ਕਰਾ ਕੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਕੱਢ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਇੱਕ ਚਮਚਾ (15 ਗ੍ਰਾਮ) ਨਮਕ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਿਉ ਅਤੇ ਇਹ ਅਮਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਰਹੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਲਟੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਗਲ ਨੂੰ ਟੋਹਣ ਜਾ ਚਮਚੇ ਦਾ ਖੁੰਡਾ ਪਾਸਾ ਗਲ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਪੇਟ ਨਮਕੀਨ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਲਟੀ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਅ. ਜੇ ਮਰੀਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮਕ ਰਹਿਤ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਚੋਖੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਉ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੱਸੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰੋ । ਜੇ ਮਰੀਜ਼ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਲਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ।

2. ਸਾਹ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਜ਼ਹਿਰ

ੳ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਉ। (ਤੌਰ ਕੇ ਨਹੀਂ)

ਅ. ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਉ।

ੲ. ਪਾਏ ਹੋਏ ਤੰਗ ਕੱਪੜੇ ਢਿੱਲੇ ਕਰ ਦਿਉ।

ਸ. ਜੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ ਜਾ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਾਹ ਦਿਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਕੋਈ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਹ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੰਬਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਚੁੱਪ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਖ. ਜੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੜਵੱਲ ਪੈ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖੋ। ਉਥੇ ਸ਼ੌਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਗ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

3. ਮੁਸਾਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ

ੳ. ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਿਉਂ ਦਿਉ (ਸ਼ਾਵਰ, ਹੌਜ ਜਾ ਪੰਪ ਦੁਆਰਾ)।

ਅ. ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪਾਣੀ ਪਾਉਂਦੇ ਜਾਉ।

ੲ. ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ।

4. ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ

ੳ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਹਲਕੇ ਕੰਬਲ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ।

ਅ. ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਨਾ ਵਰਤੋ।

ੲ. ਮੰਜਾ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰੋ।

ਸ. ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੀਤਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ।

ਹ. ਤੇਜ਼ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਉ।

ਕ. ਹਾਈਪੋਡਰਮਿਕ ਟੀਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕੈਫੀਨ ਅਤੇ ਏਪਾਈਨਫਰੀਨ ਲਗਾਉ।

ਖ. ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਘੋਲ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲਾਉ।

ਗ. ਲਹੂ ਜਾਂ ਪਲਾਜ਼ਮਾ ਵੀ ਦਿਉ।

੫. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਥਕਾਉ ।

5. ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਦਵਾਈ ਪੈ ਜਾਣ ਤੇ ਹੇਠ ਦੱਸੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ :

ੳ. ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖੋ ।

ਅ. ਅੱਖਾਂ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਧੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ੲ. ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਧੋਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਡਾਕਟਰ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ।

ਸ. ਕਿਸੇ ਦਵਾਈ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲਤ ਵਰਤੀ ਦਵਾਈ ਹੋਰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ ।

ਅੰਤਿਕਾ 6

ਮੁੱਢਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ,
ਸੱਟ ਲੱਗਣ, ਸੱਪ ਦੇ ਕੱਟਣ, ਕਰੰਟ ਲੱਗਣ ਅਤੇ ਮਧੂ ਮੱਖੀ
ਜਾਂ ਭੂੰਡ ਲੜਨ ਸਮੇਂ

1. ਸੱਟ ਲੱਗਣਾ

ੳ. ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਐਂਟੀਸੈਪਟਿਕ ਤਰਲ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ।

ਅ. ਜੇਕਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਕਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ । ਸੱਟ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰੱਖੋ ।

ੲ. ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੱਡੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੱਟੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਦਿਉ ਅਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਉ।

2. ਸੱਪ ਦਾ ਡੱਸਣਾ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਪਜ਼ਾਮਾਂ ਜਾਂ ਪੈਂਟ ਆਦਿ, ਉੱਚੇ ਬੂਟ, ਜੁਰਾਬਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਨੇ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੋ । ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੇਠਾਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ।

ਮੁੱਢਲੀ ਸਹਾਇਤਾ

ੳ. ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਆਰਾਮ ਦਿਉ, ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਫੈਲੇ।

ਅ. ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚਾ ਰੱਖ ਕੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਉ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾਉ ।

3. ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕਰੰਟ ਲੱਗਣਾ

ੳ. ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰੋ ।

ਅ. ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੋਟਰਾਂ, ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।

ੲ. ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਰਬੜ ਦੇ ਦਸਤਾਨੇ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਜੁੱਤੀ ਪਹਿਨੋ।

ਹਾਦਸਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਹਾਇਤਾ

ੳ. ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਉ । ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਤਾਰ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿਉ । ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਰਬੜ ਦੀ ਸ਼ੀਟ, ਚਮੜੇ ਦੀ ਪੇਟੀ, ਲੱਕੜੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਨਾ ਲੰਘ ਸਕੇ ਆਦਿ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਅ. ਜੇਕਰ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਸਾਹ ਬੰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਦਿਉ।

ੲ. ਜੇਕਰ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਉ।

ਸ. ਕਰੰਟ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਜਖ਼ਮ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉ।

4. ਮੱਧੂ ਮੱਖੀ ਜਾਂ ਭੂੰਡ ਦਾ ਕੱਟਣਾ

ੳ. ਡੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਠੰਢਾ ਕਰੋ।

ਅ. ਡੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਣ ਨਾਲ ਧੋਵੋ।

ੲ. ਕੋਈ ਵੀ ਐਂਟੀਅਲਰਜੀ ਦਵਾਈ ਲਵੋ।

ਸ. ਤਿੱਖੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰੋ।

ਹ. ਕਈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਡੰਗ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਉ।

ਅੰਤਿਕਾ 7

**ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਇਣਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ
ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਅਸਰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ (ਐਂਟੀਡੋਟਸ)
ਸਿਰਫ਼ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ**

	ਜ਼ਹਿਰੀਲੇਪਣ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਲੱਛਣ
ਸਾਹ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਹਿਰ	ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਛੇ ਘੰਟੇ ਪਿੱਛੋਂ। ਜੀਅ ਕੱਚਾ ਹੋਣਾ, ਉਲਟੀ, ਨੱਕ ਵੱਗਣਾ, ਛਾਤੀ ਦਾ ਜਕੜਣਾ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਥੁੱਕ ਆਉਣਾ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫ਼, ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਝੱਗ ਆਉਣਾ, ਸਿਰ ਦੁੱਖਣਾ, ਹੁੰਦਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ, ਚੱਕਰ ਆਉਣਾ।
ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਹਿਰ	ਜੀਅ ਕੱਚਾ ਹੋਣਾ, ਉਲਟੀਆਂ, ਵਿੱਡ ਵਿਚ ਕਤਿਲਾਂ ਪੈਣੀਆਂ, ਟੱਟੀਆਂ ਆਉਣੀਆਂ, ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਫਰਕਣਾ, ਸਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਿੰਗ-ਤੜਿੰਗ ਹੋਣਾ, ਥੁੱਕ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ, ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਝੱਗ ਆਉਣਾ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁੜਕਾ ਆਉਣਾ, ਝੋਲਾ-ਝੋਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ, ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਦਾ ਸੁੰਗੜਨਾ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫ਼, ਦੌਰੇ ਪੈਣਾ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ, ਮੌਤ।
1. ਕੀਟ-ਨਾਸ਼ਕ	
ਔਰਗੇਨੋਕਲੋਰੀਨਜ਼ (ਇੰਡੋਸਲਫਾਨ, ਲਿੰਡੇਨ ਆਦਿ)	ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਦਵਾ (ਐਂਟੀਡੋਟ) ਕੋਈ ਇਕ ਖਾਸ ਨਹੀਂ। ਦੌਰੇ ਪੈਣੇ ਤੇ, ਡਾਇਜੀਪਾਮ 10 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵੇਰ ਤੱਕ (30-40 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ) ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗਲੂਕੋਜ਼ ਬੋਤਲ (ਡਰਿਪ) ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਿਓ। ਫੀਨੋਬਾਰਬੀਟੇਨ 100-300 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਡਰਿਪ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ।
ਔਰਗੈਨੋਫਾਸਫੇਟਸ (ਮੈਨੋਕਰੋਟੋਫਾਸ, ਕਲੋਰਪੀਰੀਫਾਸ ਮੀਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥੀਆਨ, ਐਸੀਫੇਟ ਟਰਾਈਏਜ਼ੋਫਾਸ ਮੈਲਾਥੀਆਨ ਕੂਈਨਲਫਾਸ, ਡਾਈਮੇਥੋਏਟ ਆਦਿ)	ਐਟਰੋਪੀਨ : ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 2-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਐਟਰੋਪੀਨ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਜੇ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਪਿੱਛੋਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੋ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਐਟਰੋਪੀਨਾਈਜੇਸ਼ਨ (ਅੱਖ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਖੁੱਲ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ) ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24-48 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

	2-ਪਾਮ : ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਵਿਚ 1-2 ਗ੍ਰਾਮ ਪਾਮ ਨੂੰ 5% ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ ਵਿਚ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅੱਧੇ-ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ 150 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੈਲਾਈਨ ਡਰਿਪ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੋ। ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ ਜਾਂ ਪੱਠਿਆ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਫਰਕਣਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰਿਪ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੋ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਵਿਚ 6-8 ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਡਰਿਪ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ ਜਾਂ ਅੱਧਾ ਗਰਾਮ 2-ਪਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ 5 ਫੀਸਦੀ ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ ਡਰਿਪ ਵਿਚ ਲਗਾਓ। 2-ਪੈਮਸਿਲ : ਇਸ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ “ਪਾਮ” ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਅਤੇ ਪਾਮ ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਮ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਦਾ ਅਸਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਕਾਰਬਾਮੇਟ (ਕਾਰਬਰਿਲ, ਕਾਰਬਾਫਿਊਰਾਨ ਆਦਿ)	ਐਂਟਰੋਪੀਨ : ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 2-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਦੀ ਦੁਗਣੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਐਂਟਰੋਪੀਨਾਈਜੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ 24-48 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। ਚਿਤਾਵਨੀ : ਐਂਕਜਾਈਮ ਜਾਂ ਮਾਰਫੀਨ ਨਾ ਦਿਓ।
ਸਿੰਨਥੈਟਿਕ ਪਾਈਰੀਥੀਰਾਇਡਜ਼ (ਸਾਈਪਰਮੈਥਰਿਨ, ਫੈਨਵੈਲਰੇਟ ਡੈਲਟਾਮੈਥਰਿਨ ਆਦਿ)	ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰੋ। ਐਂਟੀਹਿਸਟਾਮੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਖਾਧੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਲੱਛਣ ਉਭਾਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੈਂਟਾਬਾਰਬੀਟੋਨ (0.7 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ। ਟੱਟੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
ਕਾਰਟੈਪ ਹਾਈਡਰੋਕਲੋਰਾਈਡ (ਪਦਾਨ, ਕੈਲਡਾਨ ਆਦਿ)	ਡਾਈਮੈਰਕੈਪਰੋਲ (ਬਾਲ) 3-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ (ਸਰੀਰ) ਦੇ ਭਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਓ। (ਇਹ ਦਵਾਈ ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ, 10 ਫੀਸਦੀ ਘੋਲ (ਬੈਨਜ਼ਾਈਲ ਬੈਂਜੋਏਟਐਰਾਕਿਸ ਤੋਲ) ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਸ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਕਰਕੇ ਟੀਕਾ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਫਿਰ ਟੀਕਾ ਕਰੋ।
ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਫਾਸਫਾਈਡ (ਸੈਲਫਾਸ, ਫਾਸਟੋਕਸਿਨ ਆਦਿ)	ਇਸ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲਈ ਢੁੱਕਵੇਂ ਉਪਾਅ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਵਾਈ ਨਹੀਂ। ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਸੋਡਾ ਬਾਈਕਾਰਬ (ਸੋਡੀਅਮ ਬਾਈਕਾਰਬੋਨੇਟ) ਦੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰਾਓ।

	ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਸੌ ਗ੍ਰਾਮ ਐਕਟੀਵੇਟਿਡ ਚਾਰਕੋਲ ਸਲੱਰੀ ਸਾਰਬੀਟੋਲ ਦਾ ਘੋਲ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਡਾਇਜ਼ੀਪਾਮ ਦਿਓ। ਫੀਨੋਬਾਰਬੀਟੇਨ 600-1200 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ 60 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਨਾਰਮਲ ਸੈਲਾਈਨ ਘੋਲ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਦਿਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿਕਦਾਰ 1-2 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ। ਡਾਈਮਰਕੈਪਰੋਲ (ਬਾਲ) ਵੀ ਇਤਨੀ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ। ਡੋਪਾਮੀਨ 4-6 ਮਾਈਕਰੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੰਟ ਨੂੰ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਮੈਗਨੀਸ਼ੀਅਮ ਸਲਫੇਟ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰਾਮ (ਭਾਰੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ) ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਫਿਰ 5-7 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਛੇ ਗ੍ਰਾਮ (12 ਘੰਟੇ ਵਿਚ) ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਜਿਗਰ (ਲਿਵਰ) ਅਤੇ ਗੁਰਦੇ (ਕਿਡਨੀ) ਬਚਾਣ ਲਈ ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਗਲੂਕੋਜ਼ ਨਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ।
ਨੇਚਰਾਲਾਈਟ (ਸਪਾਈਨੋਸੈਡ)	ਕੋਈ ਐਂਟੀਡੋਟ ਨਹੀਂ
ਐਕਸਾਡਾਇਅਜ਼ੀਨ (ਇੰਡੋਕਸਾਕਾਰਬ)	- ਉਹੀ - ਚਿਤਾਵਨੀ : ਪਾਣੀ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਘੋਲ ਡਰਿੰਕਸ ਨਾ ਦਿਓ
2. ਉੱਲੀ-ਨਾਸ਼ਕ (ਫੰਜੀਸਾਈਡਜ਼)	
ਕਾਰਬਿਡਾਜ਼ਿਮ (ਬਵਿਸਟਨ, ਐਗਰੋਜ਼ਿਮ, ਪੈਰਾਜ਼ਿਮ ਡੇਰੋਸਿਲ ਆਦਿ)	ਐਂਟਰੋਪੀਨ : ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 2-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਨਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਐਂਟਰੋਪੀਨ ਦੀ ਦੁਗਣੀ ਮਾਤਰਾ ਦਿਓ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਐਂਟਰੋਪੀਨਾਈਜੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ 24-48 ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ।
ਸਟਰੈਪਟੋਸਾਈਕਲੀਨ	ਜ਼ਿਆਦਾ (ਐਕਊਟ) ਘਾਤਕ ਅਲਰਜੀ ਸ਼ੋਕ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਤੇਜ਼ ਸਾਹ ਦਾ ਆਉਣਾ, ਧੱਫੜ ਪੈਣਾ, ਆਦਿ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਐਂਡਰੀਨਾਲਿਨ, ਐਂਟੀਹਿਸਟਾਮੀਨ, ਕਾਰਟੀਸੋਨ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਕਾਪਰ ਐਕਸੀਕਲੋਰਾਈਡ, ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਬਲਾਈਟੋਕਸ ਆਦਿ)	ਡਾਈਮਰਕੈਪਰੋਲ (ਬਾਲ) 3-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸਰੀਰਕ ਭਾਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਦਿਓ। ਇਹ ਟੀਕਾ ਤਿੰਨ ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਚਾਰ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਪੱਠਿਆਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਟੀਕਾ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। ਅਗਲੇ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰ ਫਿਰ ਟੀਕਾ ਲਗਾਓ।

ਐਡੀਫਿਨਡੋਸ (ਹਿੰਨੋਸਨ) ਆਈਪਰੋਬਿਨਫਾਸ (ਕਿਟਾਜਿਨ)	ਐਟਰੋਪੀਨ : ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 2-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਐਟਰੋਪੀਨ ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ । ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ ਐਟਰੋਪੀਨ ਦੀ ਦੁਗਣੀ ਮਾਤਰਾ ਦਿਓ । ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਐਟਰੋਪੀਨਾਈਜੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24-48 ਘੰਟੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ ।
	2-ਪਾਮ : ਪੰਜ-ਸੱਤ ਮਿੰਟ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ 1-2 ਗ੍ਰਾਮ ਇਹ ਦਵਾਈ ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਜਾਂ ਇੰਨੀ ਹੀ ਦਵਾਈ 150 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੈਲਾਈਨ ਡਰਿਪ ਹਰੇਕ 30 ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਲਗਾਓ । ਜੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ ਤਾਂ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕਣਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰਿਪ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪਿਛੋਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੋ । ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ 6-8 ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਡਰਿਪ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ ਜਾਂ ਅੱਧਾ ਗਰਾਮ 2-ਪਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ 5 ਫੀਸਦੀ ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ ਡਰਿਪ ਵਿਚ ਲਗਾਓ ।
ਮੀਥੋਕਸੀ ਈਥਾਇਲ ਮਰਕੂਰਿਕ ਕਲੋਰਾਈਡ (ਐਮ.ਈ.ਐਮ.ਸੀ) (ਐਗਾਲੋਲ, ਸੈਰੀਸਨ ਆਦਿ)	ਉਲਟੀ ਕਰਾਉਣ (ਗੈਸਟਰਿਕ ਲੈਵੇਜ਼) ਲਈ ਐਕਟੀਵੇਟਡ ਚਾਰਕੋਲ, ਅੰਡੇ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਜਰਦੀ ਜਾਂ 2-5 ਫੀਸਦੀ ਸੋਡਾ ਬਾਈਕਾਰਬ ਦਾ ਘੋਲ ਪਿਲਾਓ ।
	ਅੰਤੜੀਆਂ ਦਾ ਜੇ ਵਧੇਰੇ ਦਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ : ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਸੋਡੀਅਮ ਫਾਰਮੈਲਡੀਹਾਈਡ ਸਲਫਾਐਕਸੀਲੇਟ (ਤਾਜਾ 100-200 ਮਿਲੀਲਿਟਰ) ਨੂੰ ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ । ਛੇਤੀ ਇਲਾਜ ਲਈ ਹਰੇਕ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ਸੋਡੀਅਮ ਸਿਟਰੇਟ ਦਿਓ । ਕਤਿਲਾਂ ਜਾਂ ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ/ਮੁੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ 100 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਗਲੂਕੋਨੇਟ (10 ਫੀਸਦੀ) ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ ।
ਮੈਕੋਜ਼ਿਬ, ਥੀਰਮ, ਜਾਈਨਿਬ, ਰਿਡੋਮਿਲ ਗੋਲਡ (4% ਮੈਟਾਲੈਕਜ਼ਿਲ+64% ਮੈਕੋਜ਼ਿਬ)	ਐਸਕਾਰਬਿਕ ਏਸਿਡ (ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ) ਨਾਤੀ ਰਾਹੀਂ 0.2 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੰਟ ਦਿਓ । ਮੈਟਾਲੈਕਜ਼ਿਲ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਮੈਕੋਜ਼ਿਬ ਉਲੀਨਾਸ਼ਕ ਲਈ ਹਰੇਕ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ 0.2 ਗ੍ਰਾਮ ਐਸਕਾਰਬਿਕ ਐਸਿਡ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' ਨਾਤ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ।
ਟਰਾਇਆਡੀਮੀਫੋਨ (ਬੈਲੀਟੋਨ)	ਟਰਾਇਆਡੀਮੀਫੋਨ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੋਡਾ ਬਾਈਕਾਰਬ ਦੇ ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਘੋਲ ਨਾਲ ਉਲਟੀ ਕਰਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।
ਡਾਈਨੋਕੈਪ (ਕੈਰਾਬੇਨ)	ਡਾਈਨੋਕੈਪ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੋਡਾ ਬਾਈਕਾਰਬ ਦੇ ਪੰਜ ਫੀਸਦੀ ਘੋਲ ਅਤੇ ਮੈਡੀਸੀਨਲ ਚਾਰਕੋਲ ਸਸਪੈਂਸ਼ਨ ਨਾਲ ਉਲਟੀ ਕਰਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ 15-30 ਗ੍ਰਾਮ ਸੋਡੀਅਮ ਸਲਫੇਟ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਿਲਾਓ ।

ਕਾਰਬੋਕਸਿਨ (ਵਾਈਟਾਵੈਕਸ)	ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰੋ।
ਕੈਪਟਾਨ (ਕੈਪਟਾਡ)	ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਉੱਲੀ ਨਾਸ਼ਕ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੂਣ ਦਾ ਇਕ ਚਮਚਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਲਟੀ ਕਰਾਓ।
ਕਲੋਰੋਬੇਲੋਨਿਲ (ਕਵੱਚ)	ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰੋ।
ਪਰੋਪਾਈਕੋਨਾਜ਼ੋਲ (ਟਿਲਟ)	ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰੋ।
ਘੁਲਣਯੋਗ ਗੰਧਕ (ਸੁਲਟਾਡ)	ਜੇ ਇਹ ਗੰਧਕ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਅੱਖਾਂ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਵੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ।
3. ਨਦੀਨ-ਨਾਸ਼ਕ	
ਅਨਿਲੋਫੋਸ (ਅਨਿਲਗਾਰਡ ਐਰੋਜ਼ਿਨ, ਅਨਿਲੋਫੋਸ, ਪੈਡੀਗਾਰਡ ਆਦਿ)	ਐਟਰੋਪੀਨ : ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ 2-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਐਟਰੋਪੀਨ ਨਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ ਐਟਰੋਪੀਨ ਦੀ ਦੁਗਣੀ ਮਾਤਰਾ ਦਿਓ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਐਟਰੋਪੀਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24-48 ਘੰਟੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। 2-ਪਾਮ : ਨਾੜ ਰਾਹੀਂ 5-7 ਮਿੰਟ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ 5 ਫੀਸਦੀ ਘੋਲ ਵਿਚ 1-2 ਗ੍ਰਾਮ 2-ਪਾਮ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਜਾਂ ਅੱਧੇ-ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ 150 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸੈਲਾਈਨ ਡਰਿੱਪ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੋ। ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੱਠਿਆਂ ਦਾ ਫਰਕਣਾ ਅਤੇ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰਿੱਪ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਲਈ 6-8 ਘੰਟੇ ਦੇ ਵਕਫੇ ਤੇ ਡਰਿੱਪ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ ਜਾਂ ਅੱਧਾ ਗਰਾਮ 2-ਪੀ. ਏ.ਐਮ.ਸੀ.ਐਲ ਨੂੰ 5 ਫੀਸਦੀ ਡੈਕਸਟਰੋਜ਼ ਡਰਿੱਪ ਵਿਚ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਦੇ ਫਰਕ ਤੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ।
2, 4-ਡੀ	ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਜੇ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਐਕਟੀਵੇਟਿਡ ਚਾਰਕੋਲ ਸਲੱਰੀ ਦਾ ਘੋਲ ਪਿਆ ਕੇ ਉਲਟੀ ਕਰਾਓ। ਪੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਲਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾੜੀ ਰਾਹੀਂ 50-100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਲਿਡੋਕੇਨ ਦਿਓ। ਫਿਰ ਹਰੇਕ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ 1-4 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਇਸ ਦਵਾ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰੋ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਗ੍ਰਾਮ ਸੋਡਾ ਬਾਈਕਾਰਬ ਨਾੜੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਪਿਸ਼ਾਬ ਖਾਰੇਪਣ ਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਗਲਾਈਫੋਸੇਟ (ਰਾਊਂਡ ਅੱਪ)	ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਜੇ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਨਦੀਨਨਾਸ਼ਕ ਮੋਹਦੇ ਵਿਚ ਪਤਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਆਈਸੋਪਰੋਟੋਯੂਰੇਨ (ਐਰੀਲਾਨ, ਡੈਲਰਾਨ, ਮਿਲਰਾਨ ਆਦਿ)	ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਬਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ । ਚਮੜੀ ਤੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਬਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ ।
ਪੈਰਾਕੁਐਟ (ਗਰੈਮਕੈਸੋਨ)	ਜੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਲਟੀ ਕਰਵਾਓ । ਫੁੱਲਰ ਅਰਥ ਅਤੇ ਸੋਡੀਅਮ ਸਲਫੇਟ ਦਾ 30 ਫੀਸਦੀ ਘੋਲ, ਇਕ ਲਿਟਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੋ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰ ਸਕੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਿ ਫੁੱਲਰ ਅਰਥ ਟੱਟੀ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਵੇ ।
4. ਚੂਹੇਮਾਰ ਜ਼ਹਿਰਾਂ	
ਜ਼ਿੰਕ ਫਾਸਫਾਈਡ (ਰੈਟੋਲ, ਜ਼ਿੰਕਟੋਕਸ ਆਦਿ)	ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਫਾਸਫਾਈਡ ਬੱਲੇ ਦੇਖੋ ।
ਕ੍ਰੋਮਾਟੋਟਰਾਲਿਲ (ਰੈਕੂਮਿਨ)	ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਬੱਲੇ ਵਿਟਾਮਿਨ “ਕੇ” ਦਿਓ ।
ਬਰੋਮੈਡੀਓਲੋਨ	ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਬੱਲੇ ਵਿਟਾਮਿਨ “ਕੇ” ਦਿਓ ।

ਆਮ ਦੁਆਈਆਂ (ਐਂਟੀਡੋਟਸ)

	ਆਮ ਨਾਮ
ਡਾਇਜੀਪਾਮ	ਕਮਪੋਜ਼, ਲੋਰੀ, ਪੈਸੀਲੁਇਲ, ਟੈਨਲ, ਵੈਲੀਅਮ
ਡੀਨੋਬਾਰਬੀਟੇਨ	ਗਾਰਡੀਨਲ
ਡਾਈਮਰਕੈਪਰੋਲ	ਟੀਕਾ ਬਾਲ (ਨੌਲ ਫਾਰਮਾ)
ਪਾਮ	ਨੀਓਪਮ, ਪਾਮ, ਪੈਮਪਲਸ, ਪਾਮ-ਏ-ਕੋਰੀਆ

ਐਂਟਰੋਪੀਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ

1. ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁੱਕਣਾ, ਝੱਗ ਦਾ ਨਾ ਆਉਣਾ, ਤਰੇਲੀਆਂ ਆਉਣਾ ।
2. ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਹੋਣਾ, ਨਬਜ਼ ਘੱਟੋ ਘੱਟ 110 ਪ੍ਰਤੀ ਮਿੰਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।
3. ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਦਾ ਫੁਲ ਜਾਣਾ ।
4. ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਦਾ ਵਧਣਾ ।

ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸੋਮੇ

ਫਾਰਮ ਕੈਮੀਕਲਜ਼ ਹੈਂਡ ਬੁੱਕ, 1994
ਹੈਲਥ ਹੈਜ਼ਰਡਜ਼ ਆਫ ਪੈਸਟੀਸਾਈਡਜ਼ ਐਂਡ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ (1996) ਵਲੰਟਰੀ ਹੈਲਥ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਇਟਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।
ਅਸਿੰਸੀਅਲਜ਼ ਆਫ ਫਾਰਿੰਨਸਕ ਮੈਡੀਸਨ ਐਂਡ ਔਕਸੀਕਾਲੋਜੀ (1999) ਲੇਖਕ ਨਰਾਇਨ ਰੈਡੀ
ਨੈਸ਼ਨਲ ਪੋਆਇਜ਼ਨ ਇੰਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ, ਏ ਆਈ ਆਈ ਐਮ ਐਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।

ਚਿਤਾਵਨੀ : ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਜ਼ਹਿਰ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਰੋ ।

ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ : ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕ ਸਲਾਹ ਹੀ ਹੈ । ਸਿਆਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨਤਸ਼ੁਦਾ ਡਾਕਟਰ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਕੱਟਣ ਦੀ ਦਵਾ, ਮਿਕਦਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਅੰਤਿਕਾ 8

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੌਦ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਸਾਇਣਾਂ
ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕੁਝ
ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ ।

ੳ. ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ

ਐਲੂਮੀਨੀਅਮ ਫਾਸਫਾਈਡ	ਇਹ ਜ਼ਹਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਚੀ ਜਾਵੇਗੀ ।
ਡੀ ਡੀ ਟੀ	ਸਿਰਫ਼ ਪਬਲਿਕ ਹੈਲਥ ਲਈ ।
ਡੀ ਡੀ ਮਿਸ਼ਰਣ	--
ਮੀਥੋਕਸੀਈਥਾਈਲ ਮਰਕਿਊਰਿਕ ਕਲੋਰਾਈਡ	--
ਮੀਥਾਇਲਬਰੋਮਾਈਡ	ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਹਿਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।
ਸੋਡੀਅਮ ਸਾਇਨਾਈਡ	ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਨੂੰ ਧੂਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੌਦ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ।
ਲਿੰਡੇਨ	ਸਿਰਫ਼ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਵਿਚ ਸਿਊਂਕ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਵਾਸਤੇ ।
ਮੀਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥੀਆਨ	ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਸਲਾਂ ਉਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਧੂ ਮੱਖੀਆਂ ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਰਿਆ ਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ ।
ਕਾਰਬਰਿਲ	ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਆਈਆਂ ਫਸਲਾਂ ਉਤੇ ਨਾ ਛਿੜਕੀ ਜਾਵੇ ।

ਅ. ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ

ਲੜੀ ਨੰ.	ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ	ਲੜੀ ਨੰ.	ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ
1	ਐਲਡੀਕਾਰਬ	17	ਹੈਪਟਾਕਲੋਰ
2	ਐਲਡਰਿਨ	18	ਮੈਲਿਕ ਹਾਈਡ੍ਰਾਜਾਈਡ
3	ਬੀ ਐਚ ਸੀ (ਐਚ ਸੀ ਐਚ)	19	ਮੈਨਾਜ਼ੇਨ
4	ਕੈਲਸੀਅਮ ਸਾਇਨਾਈਡ	20	ਮੀਟੋਕਸਯੂਰਾਨ
5	ਕੈਪਟਾਫੋਲ	21	ਨਿਕੋਟੀਨ ਸਲਫੇਟ
6	ਕਲੋਰੋਬੈਂਜੀਲੇਟ	22	ਨਾਈਟ੍ਰੋਫੈਨ

7	ਕਲੋਰਡੇਨ	23	ਪੈਰਾਕੁਇਟ-ਡਾਈ-ਮੀਥਾਈਲ ਸਲਫੇਟ
8	ਕਲੋਰੋਟੈਨਵੀਨਫਾਸ	24	ਪੈਂਟਾਕਲੋਰੋ ਨਾਈਟ੍ਰੋਬੈਨਜ਼ੀਨ (ਪੀ ਸੀ ਐਨ ਬੀ)
9	ਕੋਪਰ ਐਸੀਟੋਆਰਸੇਨਾਈਟ	25	ਪੈਂਟਾਕਲੋਰਫੀਨੋਲ (ਪੀ ਸੀ ਪੀ)
10	ਡਾਈਬਰੋਮੋਕਲੋਰੋਪਰੋਪੇਨ (ਡੀ ਬੀ ਸੀ ਪੀ)	26	ਫਿਨਾਈਲ ਮਰਕਰੀ ਐਸੀਟੇਟ (ਪੀ ਐਮ ਏ)
11	ਡੀ ਡੀ ਟੀ	27	ਸੋਡੀਅਮ ਮੀਥੇਨ ਆਰਸੇਨੇਟ
12	ਡਾਈਐਲਡਰਿਨ	28	ਟ੍ਰਾਈਕਲੋਰੋ ਐਸਿਟਿਕ ਏਸਿਡ (ਟੀ ਸੀ ਏ)
13	ਐਂਡਰਿਨ	29	ਟੈਟਰਾਡਾਈਫੋਨ
14	ਈਥਾਈਲ ਡਾਈਬਰੋਮਾਈਡ	30	ਟੋਕਸਾਫੀਨ
15	ਈਥਾਈਲ ਮਰਕਰੀ ਕਲੋਰਾਈਡ	31	ਇੰਡੋਸਲਫਾਨ
16	ਈਥਾਈਲ ਪੈਰਾਥਿਆਨ		

ੲ. ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ

1	ਮੀਥਾਈਲ	50% ਐਲ
2	ਮੀਥਾਈਲ	12.5% ਐਲ
3.	ਫਾਸਫਾਮੀਡਾਨ	85% ਐਲ
4.	ਕਾਰਬੋਫੂਰਾਨ	50% ਐਸ ਪੀ

ਅੰਤਿਕਾ 9

**ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ
ਬਿਮਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਭੇਜਣ ਲਈ ਫਾਰਮ**

ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪਤਾ	
ਫ਼ਸਲ _____	ਕਿਸਮ _____ ਉਮਰ _____
ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ (ਦਿਨ)	
ਬਿਜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ	
ਬੀਜਿਆ ਰਕਬਾ (ਏਕੜ)	
ਬਿਜਾਈ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ	ਬੀਜ/ਕਲਮ
ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਮੌਸਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧ	ਹੈ/ਨਹੀਂ
ਜੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨਾਲ	ਬਰਸਾਤ/ਵੱਧ ਤਾਪਮਾਨ/ਝੱਖੜ/ਕੋਰਾ/ਗਰਮ ਲੂ/ ਸਿੱਲ੍ਹ/ਗੜੇ/ਕੋਈ ਹੋਰ
ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਬਿਮਾਰੀ	ਕੀੜਾ/ਬਿਮਾਰੀ/ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ/ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਰਸਾਇਣ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ
ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ	ਪੱਤੇ ਵਿਚ ਮੋਰੀਆਂ/ਕੀੜੇ ਦਾ ਮਲਤਿਆਗ/ਗਲਣਾ/ਤੁਲਸਣਾ/ ਪੀਲਤਣ/ਕੁਮਲਾਉਣਾ/ਧੱਬੇ/ ਕਰੂਪ ਪੱਤੇ/ਮੌਜੈਕ/ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਗੰਢਾਂ ਪੈਣਾ/ਕੋਈ ਹੋਰ
ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਫੈਲਾਅ	25% ਤੋਂ ਘੱਟ/25-50%/50-75%/ 75% ਤੋਂ ਵੱਧ
ਬਿਮਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ?	ਸਮੁੱਚੀ ਫ਼ਸਲ ਤੇ/ਧੋੜੀਆਂ ਵਿਚ/ਵਿਰਲਾ ਵਿਰਲਾ ਬੂਟਾ
ਫ਼ਸਲ ਚੱਕਰ	ਕਣਕ-ਝੋਨਾ/ਕਣਕ-ਕਪਾਹ/ਹੋਰ ਕੋਈ (ਲਿਖੋ)
ਭੂਮੀ ਦੀ ਕਿਸਮ	ਰੇਤਲੀ/ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ/ਚੀਕਣੀ/ਮੈਰਾ
ਭੂਮੀ/ਪਾਣੀ ਪਰਖ ਰੀਪੋਰਟ	ਕਾਪੀ ਨੱਥੀ ਹੈ/ਨਹੀਂ ਹੈ
ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ	ਠੀਕ/ਕੁਝ ਠੀਕ/ਮਾੜਾ
ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਸੋਮਾ	ਨਹਿਰ/ਟਿਊਬਵੈੱਲ/ਮਾਰੂ ਬਰਾਨੀ
ਸਿੰਚਾਈਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	1/2/3/4/5/5 ਤੋਂ ਵੱਧ
ਕੀ ਖੇਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਫੈਕਟਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੈ (ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ)	ਹਾਂ/ਨਹੀਂ
ਵਰਤੋਂ ਗਏ ਰਸਾਇਣ/ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਂ	ਮਾਤਰਾ _____ ਕਦੋਂ _____
ਖੇਤੀ ਪਸਾਰ ਮਾਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਰੋਗ ਦੀ ਪਛਾਣ	
(ਪਸਾਰ ਮਾਹਿਰ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਅਤੇ ਪਤਾ)	
ਫਾਰਮ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ	ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ, ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141004

ਅੰਤਿਕਾ 10

**ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਕੁਝ
ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ**

ਐਕਸਚੇਂਜ 0161-2401960 ਤੋਂ 2401979

ਜਿਸ ਤੋਂ ਐਕਸ. ਨੰ. ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ

ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ		
	ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ	
	ਦਫਤਰ	ਮੋਬਾਈਲ
ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ	0161-2401644	94170-47606
ਡਾ. ਪੁਸ਼ਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਅਪਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ	0161-2400429	81460-00227
ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਅਪਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ	0161-2401074	94176-48885
ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਅਪਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸੰਚਾਰ	0161-2405731	92564-46863
ਡਾ. ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਸਹਾਇਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ	---	94634-11157
ਡਾ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਸੀਨੀਅਰ ਫਸਲ ਵਿਗਿਆਨੀ		81469-88005

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਹੈਲਪ ਲਾਈਨ ਨੰਬਰ		
ਕਿਸਾਨ ਕਾਲ ਕੇਂਦਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ	1800-180-1551 (ਟੋਲ ਫਰੀ)	
ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਬਿੰਦ, ਪੌਦਿਆਂ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ	417 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	94630-48181
ਡਾ. ਐਸ. ਪੀ. ਐਸ. ਬਰਾੜ ਪਲਾਂਟ ਬਰੀਡਿੰਗ ਅਤੇ ਜੈਨੇਟਿਕਸ ਵਿਭਾਗ	435 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	94636-41071
ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੌਦਾ ਰੋਗ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	505 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	94637-47280
ਡਾ. ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕੁਲਾਰ, ਕੀਟ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	504 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	98143-89506
ਡਾ. ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਫਸਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	401 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	81465-00942

ਡਾ. ਰੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭੂਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	506 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	98785-00598
ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸਬਜ਼ੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	452 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	70874-29468
ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਫਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	303 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	99158-33793
ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਠਾਕੁਰ ਫਾਰਮ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਤੇ ਪਾਵਰ ਇੰਜ: ਵਿਭਾਗ	446 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	98153-96761
ਭੋਜਨ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਸੈਸਿੰਗ ਵਿਭਾਗ	305 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	--
ਡਾ. ਆਰ. ਸ਼ਾਰਦਾ, ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਭਾਗ	284 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	98555-45189
ਡਾ. ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	461 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	81460-96600
ਡਾ. ਤਰਸੇਮ ਚੰਦ, ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਅਤੇ ਫੂਡ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿਭਾਗ	384 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	97790-00640
ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਜਾਵਟ ਵਿਭਾਗ	440 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	--
ਡਾ. ਵਿਪਨ ਕੁਮਾਰ ਰਾਮਪਾਲ, ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ	321 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	98880-90889
ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ	419 (ਐਕਸ. ਨੰ.)	---

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ	
ਪਲਾਂਟ ਬਰੀਡਿੰਗ ਵਿਭਾਗ	224 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਕਣਕ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	250 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਨਰਮਾ/ਕਪਾਹ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	334 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਮੱਕੀ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	437 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਤੇਲਬੀਜਾਂ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	433 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਦਾਲਾਂ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	413 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
- ਚਾਰੇ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ	443 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
ਕੀਟ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	320 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
ਪੌਦਾ ਰੋਗ ਵਿਭਾਗ	319 (ਐਕਸ. ਨੰ.)
ਫਸਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	308 (ਐਕਸ. ਨੰ.)

ਭੂਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	317 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਸਬਜੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	370 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਫਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	303 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਜਾਵਟ ਵਿਭਾਗ	440 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਪਸਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ	321 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਫਾਰਮ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਤੇ ਪਾਵਰ ਇੰਜ: ਵਿਭਾਗ	257 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਅਰਥ ਸਾਸ਼ਤਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ	301/461 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਮਾਈਕਰੋਬਿਆਲੋਜੀ ਵਿਭਾਗ	330 (ਐਕਸ. ਨੰ)
ਚੂਹੇ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ	429 (ਐਕਸ. ਨੰ)

ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਗਿਆਨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਐਸੋਸੀਏਟ/ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ		
ਡਾ. ਬੀ. ਐਸ. ਢਿੱਲੋਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	0183-2505672	98555-56672
ਡਾ. ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਬਠਿੰਡਾ	0164-2215619	94177-32932
ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਗਰੋਵਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ	01639-253142	98553-21902
ਡਾ. ਐਸ. ਸੀ. ਸ਼ਰਮਾ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	01763-221217	94172-41604
ਡਾ. ਗੁਰਜੰਟ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	01632-246517	95018-00488
ਡਾ. (ਮਿਸਿਜ) ਪੀ. ਕੇ. ਘੁੰਮਣ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	01874-220743	98766-10461
ਡਾ. ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੋਸ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	01884-243647	98157-51900
ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ	01826-292053	98889-00329
ਡਾ. ਮਨੋਜ ਸ਼ਰਮਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ	01822-233056	98727-45890
ਡਾ. ਐਸ ਸੀ ਸ਼ਰਮਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ	01628-261597	98551-45114
ਡਾ. ਜੀ ਪੀ ਐਸ ਸੋਢੀ, ਮਾਨਸਾ	01652-235590	94176-26843
ਡਾ. ਨਵਦੀਪ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਮੋਗਾ	01636-207110	81461-00796
ਡਾ. ਐਨ. ਐਸ. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਮੁਕਤਸਰ	01633-210046	98556-20914

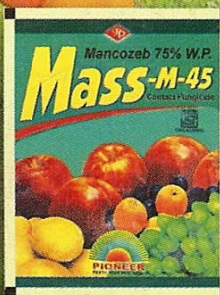
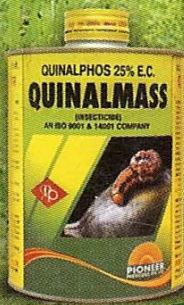
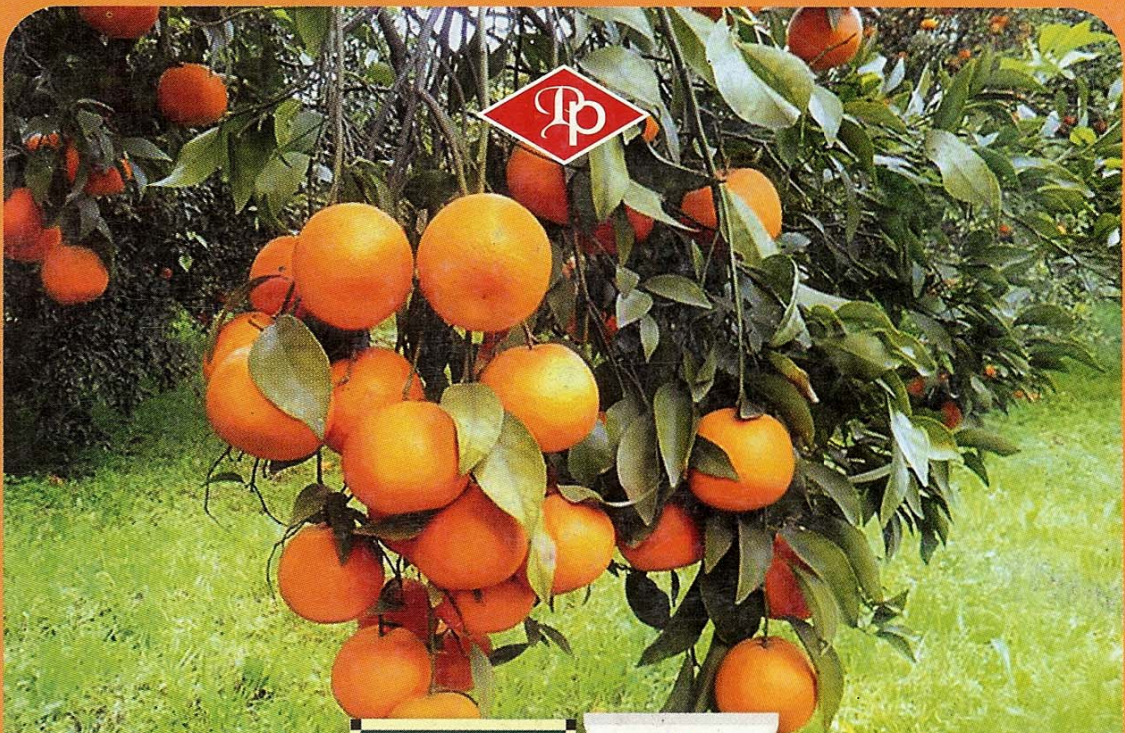
ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ	0175-2225473	94173-60460
ਡਾ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਰੋਪੜ	01881-220460	97800-90300
ਡਾ. ਜੁਗਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ. ਨਗਰ	01823-250652	98155-47607
ਡਾ. ਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸੰਗਰੂਰ	01672-245320	99881-11757

ਫਾਰਮ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰਮੋਸਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਸਾਰ ਮਾਹਰ		
ਡਾ. ਜੇ. ਕੇ. ਅਰੋੜਾ, ਅਬੋਹਰ	01634-225326	81959-50560
ਡਾ. ਨਰਿੰਦਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	0183-2501989	84270-07023
ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਿਨਹਾਸ, ਬਰਨਾਲਾ	---	81463-78885
ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਬਠਿੰਡਾ	0164-2212684	88722-00120
ਡਾ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਾਲੀ	0172-2775348	98722-18677
ਡਾ. ਪ੍ਰਦੀਪ ਗੋਇਲ, ਫਰੀਦਕੋਟ	01639-250143	95011-16278
ਡਾ. ਜਗਜੋਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	01632-242136	82839-32427
ਡਾ. ਸੁਮੇਸ਼ ਚੋਪੜਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	01874-220828	98148-30820
ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	01882-222392	950-1434300
ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਜਲੰਧਰ	0181-2225768	98889-00329
ਡਾ. ਮਨੋਜ ਸ਼ਰਮਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ	01822-232543	98727-45890
ਡਾ. (ਮਿਸਜ਼) ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਪਟਿਆਲਾ	0175-2200646	94633-69063
ਡਾ. ਅਮਿਤ ਕੌਲ, ਪਠਾਨਕੋਟ	---	81464-00233
ਡਾ. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਮੰਡ, ਰੋਪੜ	01881-222257	99151-27460
ਡਾ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਰੋਮਾਣਾ, ਸੰਗਰੂਰ	01672-234298	94172-81311
ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਤਰਨਤਾਰਨ	---	98146-93189

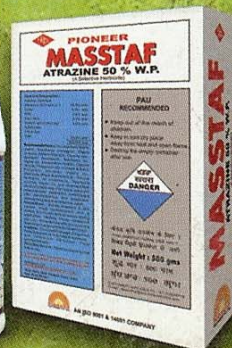
ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਖੋਜ		
ਡਾ. ਆਰ.ਕੇ. ਗੁੰਬਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਖੋਜ	0161-2401221 216 (ਐਕਸ. ਨੰ)	94175-29749
ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੁੱਕਲ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਖੋਜ (ਐਨ ਆਰ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ ਐਮ)	263 (ਐਕਸ. ਨੰ)	98727-77626
ਡਾ. ਅਸ਼ੋਕ ਕੁਮਾਰ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਖੋਜ (ਐਫ ਐਸ ਐਨ ਅਤੇ ਈ)	---	98728-76077
ਡਾ. ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਖੋਜ (ਹਾਰਟੀਕਲਚਰ ਅਤੇ ਫੂਡ ਸਾਇੰਸ)	---	98156-64102
ਡਾ. ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਬੀਜ)	438 (ਐਕਸ. ਨੰ)	94640-37325
ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਫਾਰਮ)	253 (ਐਕਸ. ਨੰ)	98146-18018

ਰਿਜ਼ਨਲ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ	
ਅਬੋਹਰ	01634-25326
ਬਠਿੰਡਾ	0164-212159, 0164-215619
ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ)	0175-2381473
ਫਰੀਦਕੋਟ	01639-251244
ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	01874-220825
ਗੰਗੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)	01883-85075
ਲਾਡੋਵਾਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ)	0161-2801566
ਖੇੜੀ (ਸੰਗਰੂਰ)	016732-85020
ਕਪੂਰਥਲਾ	01822-255094, 01822-255095

ਅਮਲੋਹ (ਨਰਾਇਣਗੜ੍ਹ)	01765-230126
ਬਲੋਵਾਲ ਸੌਖੜੀ (ਐਸ.ਬੀ.ਐਸ. ਨਗਰ)	01885-241601, 241607
ਜੱਲੋਵਾਲ - ਲੇਸਰੀਵਾਲ (ਜਲੰਧਰ)	98141-37547
ਉਸਮਾਂ (ਤਰਨਤਾਰਨ)	98146-93189
ਦਿਆਲ ਭੜੰਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)	98555-56672



ਫਲਾਂ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ
ਪਾਯਨੀਯਰ
ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਚੱਕਰ ਅਪਣਾਓ



ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ



PIONEER PESTICIDES (P) LTD.

SCO 82-83, 2nd Floor, Sector-8C, Madhya Marg, Chandigarh

Phone : 0172 - 2549719, 2549819, 2540986

E-mail: headoffice@pioneerpesticides.com, www.pioneerpesticides.com

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ।